

HU ISSN 1219-543X

PUBLICATIONES

UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

SECTIO PHILOSOPHICA
TOMUS XXI – FASCICULUS 1

E TYPOGRAPHEO UNIVERSITATIS

MISKOLC
2017

PUBLICATIONES UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS
SECTIO PHILOSOPHICA

REDEGIT CONSILIUM MODERATORUM FACULTATIS
PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

PRAESES CONSILII MODERATORUM:
ZITA HORVÁTH

SECRETARIUS CONSILII MODERATORUM:
JÁNOS UGRAI

SOCII CONSILII MODERATORUM:

ATTILA DÓSA
JUDIT HELL
HORVÁTH EMŐKE
GÁBOR KECSKEMÉTI
IMRICH NAGY
JÁNOS RADA

AMERIKA-KÖZI KAPCSOLATOK
A XX–XXI. SZÁZADBAN

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	7
<i>Sz. Halász Dorottya</i> : Az Egyesült Államok élre tör: az Amerika-közi kapcsolatok fordulópontjai, különös tekintettel az I. világháború éveire	9
<i>Vraukó Tamás</i> : Munkaerő-áramlás Mexikóból az USA-ba a II. világháború idején.....	38
<i>Barna Bölény</i> és mások. Interjú Carlos Morton chicano szerzővel.....	48
<i>Hornáth Emőke</i> : Utószó helyett: mexikói amerikaiak és chicanók.....	61
<i>Marinkás György</i> : Az Amerika-közi emberi jogvédelmi mechanizmus őslakos népeket érintő legutóbbi ügyei.....	71
<i>Raisz Anikó</i> : Az Amerika-közi emberi jogi bírászkodásra gyakorolt európai befolyás – múlt, jelen, jövő. Válaszok a tanácsadó vélemény szemszögéből.....	90
<i>Nagy Zoltán–Sebestyénne Szép Tekla</i> : Az Amerikai Egyesült Államok és Dél-Amerika gazdasági kapcsolatai	107
<i>Sz. Halász Dorottya</i> : „Lenni vagy nem lenni?” Avagy létkérdések csikánó módra (recenzió).....	128

ELŐSZÓ

A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2015 októberében alakult meg az Amerikanisztika Kutatócsoport, szervezetenként a Történettudományi Intézet keretébe tagozódva. Szerettük volna, ha összetettebb látásmóddal, több irányból közelíthetünk a térség problémái, sajátosságai felé, ezért a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően interdiszciplináris jelleget adtunk tevékenységünknek, a bölcsészettudomány képviselői mellett jogászok és közgazdászok is tagjai a Kutatócsoportnak. Elnevezésünk is jelzi, hogy a teljes amerikai kontinensre kiterjesztjük vizsgálódásainkat, az Amerika-közi kapcsolatok kutatása mellett az Észak-Amerikára, vagy a latin-amerikai területekre koncentrálnó elemzések egyaránt helyet kapnak munkatársaink kutatásaiban.

Első alkalommal tavaly ősszel rendeztünk műhelykonferenciát, hogy közös pontokat keresve meghatározzuk, a továbbiakban milyen irányt szabhatnánk együttműködésünknek, végül az a döntés született, hogy a diplomácia – nemzetközi kapcsolatok – biztonságpolitika témakörein belül kívánjuk folytatni munkánkat.

Kutatócsoportunk első közös próbálkozását tartja kezében az olvasó. Reméljük, hogy a jeles hazai szakmai centrumok befogadják kutatócsoportunkat és a későbbiekben számos együttműködési formára nyílik majd lehetőség.

Horváth Emőke
az Amerikanisztika Kutatócsoport vezetője

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉLRE TÖR: AZ AMERIKA-KÖZI KAPCSOLATOK FORDULÓPONTJAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉVEIRE

SZ. HALÁSZ DOROTTYA

Az Amerika-közi relációk vizsgálata hazánkban a tudományos érdeklődés perifériáján helyezkedik el. Bár a latin-amerikai térségre vonatkozó kutatások az utóbbi két évtizedben élénkületet mutatnak, a napvilágot látott tanulmányok és monográfiák jellemzően nem az Egyesült Államok és déli szomszédjainak viszonyára fókuszálnak. Egészen speciális, magyar vonatkozású témák éppúgy publikálásra kerültek, mint egy-egy latin-amerikai ország (pl. Kuba, Brazília, Mexikó) történelmére koncentrááló vagy a térség történetével átfogóan foglalkozó művek. Ugyanakkor az Amerika-közi kapcsolatok jórészt a hidegháború periódusának kontextusában vagy a közelmúlt eseményeivel összefüggésben kerültek feldolgozásra, míg az 1945-öt megelőző másfél évszázad történései minimális figyelmet kaptak.¹ A jelen tanulmány két szempontból igyekszik módosítani ezeken a tendenciákon: egyfelől az Egyesült Államok és Latin-Amerika kapcsolatai nem másodlagos információként jelennek meg, hanem a vizsgálódás fókuszában állnak, másfelől a hangsúly az 1918 előtti korszak eseményeire esik. Továbbá az USA latin-amerikai politikája fejlődéstörténetének és első világháborús hadba lépése körülményeinek ismertetése után a cél annak a történelmi momentumnak a bemutatása, amikor a délre fekvő köztársaságok, ha több esetben kelleetlenül és kimondatlanul is, de elfogadták az Egyesült Államok kontinentális vezető szerepét. Ennek a pillanatnak a megragadására ad lehetőséget az 1917-es – és részben az 1918-as – év történéseinek vizsgálata, amely főként az érintett nemzetek diplomáciai levelezése alapján történik.

Az USA és déli szomszédjainak kapcsolatát szinte a kezdetektől feszültségek terhelték. Annak ellenére, hogy az Egyesült Államok csak néhány évtizeddel azt megelőzően vívta ki függetlenségét Nagy-Britanniától, hogy a közép- és dél-amerikai országok megszabadultak a gyarmati függéstől a XIX. század elején, a fiatal északi köztársaság saját vezető szerepének megvalósulását vizionálta az amerikai kontinensen, s ez a latin-amerikai népek körében rövid időn belül visszatetszést szült. Miköz-

¹ Az 1990 és 2008 közötti időszakban magyar szerzők által jegyzett művek bibliográfiáját lásd: LÉNÁRT 2008. A kutatások közelmúltbeli irányaira vonatkozóan lásd: CRISTIAN–DRAGON–LÉNÁRT 2015.

ben ők továbbra is a függetlenségért küzdöttek, befolyásos washingtoni politikai vezetők – köztük elnökök, például Thomas Jefferson, James Monroe és John Quincy Adams – az Egyesült Államok természetes befolyási övezeteként kezdték tekinteni a déli irányban fekvő hatalmas területekre, és főképp Kuba megszerzésének lehetőségében bíztak.² Habár az USA még nem rendelkezett olyan erővel és befolyással, ami lehetővé tette volna számára, hogy valódi hatalmat gyakoroljon a térségben, 1823-ban a Monroe Doktrína már hangot adott ennek a törekvésnek, amennyiben elutasított minden további európai gyarmatosítást az Újvilágban. Egyértelművé tette azt is, hogy miközben az európai nemzetek „háborúi során a csak rájuk tartozó ügyekbe [Washington] sosem avatkozott bele... eme féltekének mozgalmával természetesen közvetlenebb a kapcsolata.” Ezért az Egyesült Államok az európai országok általi „bármely arra irányuló kísérletet, hogy kiterjessék rendszerüket eme félteke bármely részére, veszélyesként fog értékelni [a saját] békéje és biztonsága szempontjából”.³ A doktrína ugyan csak a XX. században nyert nemzetközi jogi elismerést, hamarosan mégis az USA egyik fő külpolitikai elvévé vált.

Az 1861 és 1865 között zajló amerikai polgárháborút megelőzően minimális és alapvetően kereskedelmi kötélekek léteztek az Egyesült Államok és Dél-Amerika között, ugyanakkor Mexikóval és Közép-Amerikával két okból kifolyólag intenzívebbek voltak a kapcsolatok. Egyrészt az USA rabszolgatartó államainak politikusai déli irányban Mexikó és a Karib térség, elsősorban Kuba felé szerették volna kiterjeszteni országuk határait. Másrészt a lakosság nyugati irányú vándorlásának nagy lendületet adott, hogy 1848-ban aranylelőhelyre bukkantak Kaliforniában, ami növelte az igényt az Atlanti- és a Csendes-óceán között összeköttetést teremtő, gyors közlekedést lehetővé tevő csatorna megépítésére Panamán vagy Nicaraguán keresztül.⁴ A Mexikóval fennálló problémák végül 1846 és 1848 között háborúhoz vezettek, minek eredményeképpen az USA a mai Texas, Új-Mexikó, Arizona és Kalifornia államokban fekvő hatalmas területeket szerzett meg.

A hosszú és keserves polgárháborús küzdelem az Egyesült Államokban az expanziós törekvések átmeneti háttérbe szorulását eredményezte, de az 1865 utáni adminisztrációk újjáélesztették a korábbi terveket a Latin-Amerikával folytatott szorosabb kereskedelmi kapcsolatokra, a Karib térség amerikai ellenőrzésére és a csatornaépítésre vonatkozóan. Különösen a közép-amerikai országokkal vált intenzívebbé a kereskedelem, és a XIX. század végére az Egyesült Államok gazdasági dominanciája a térségben teljessé vált.⁵ Befolyása további növelése érdekében Washington állt a pánamerikai mozgalom élére, melynek ötlete az 1810-es évekből származott. Megálmodója Simón Bolívar volt, a Spanyolország uralta Dél-Amerika jelentős területeinek felszabadítója. James G. Blaine, az USA külügyminisztere, az általa javasolt amerikai államok találkozáját egy olyan egyeztetést és együttműködést elősegítő fórumként képzelte el, amely segítségével elkerülhetőek lesznek az érintettek közötti

² MAGYARICS 2000, 80.

³ Transcript of Monroe Doctrine (1823). (A szerző fordítása.)

⁴ MAGYARICS 2000, 58.

⁵ Uo. 80.

jövőbeni háborús konfliktusok és fokozhatók a kereskedelmi kapcsolatok. Elképze-
lése 1889–1890-ben vált valóra, amikor az Amerikai Államok Első Nemzetközi
Konferenciája összeült Washingtonban és létrehozta az Amerikai Köztársaságok
Nemzetközi Unióját (későbbi nevén a Pánamerikai Uniót). Az esemény a „modern
kor” kezdetét jelentette az USA és Latin-Amerika viszonyában.⁶ Habár meglehető-
sen korlátozott eredményeket produkált, a konferencia és a látens amerikai cél, hogy
az USA a kontinens vezető hatalmaként lépjen fel, az Egyesült Államokon belül és
kívül is vegyes fogadtatásra talált, s olyan gondolatok megfogalmazásához vezetett,
amelyek elutasították Washington „szándékát, hogy minden lében kanál legyen”.⁷

Az USA azonban ténylegesen hallatni akarta a hangját a nyugati féltekét érintő
ügyekben, ahogyan azt az 1895–1896-os venezuelai krízis alkalmával is egyértel-
művé tette. Az 1840-es évek óta húzódott a vita Venezuela és Nagy-Britannia között,
amikor egy egyik félt sem kielégítő határvonal meghúzására került sor a dél-ameri-
kai állam és Brit Guyana között. Bár eredetileg a Dél-Amerika északi részének ke-
reskedelmével összeköttetést biztosító Orinoco folyó torkolatának az ellenőrzése
forgott kockán, a vita erőteljesebbé vált, miután az 1880-as években épp az ellentétek
tárgyát képező területen fedeztek fel aranyat. Venezuela azzal érvelt, hogy a brit po-
litika a Monroe Doktrína megsértése, s ezért az USA diplomáciai beavatkozását
kérte. Am a Londonba küldött, döntőbíráskodást sürgető washingtoni felhívások újra
és újra kudarcot vallottak. Végül 1895-ben Richard Olney, az új amerikai külügymi-
niszter kezdeményezése vezetett a határvita rendezéséhez, ami egyúttal új fejezetet
is nyitott Washington külpolitikájában a Monroe Doktrína Olney-féle kiegészítésé-
nek megfogalmazásával. A néhai elnök híres elvének új értelmezése egy határozot-
tabb – és agresszívabb – amerikai külpolitika kezdetét jelezte, amely az Egyesült
Államok felelősségének tekintette, hogy rendezze a nyugati félteke vitáit. A külügy-
miniszter szavaival élve: „Napjainkban az Egyesült Államok gyakorlatilag szuverén
ezen a kontinensen, és rendelkezései törvényerejűek azon alanyokra nézve, amelyek
között közvetít.”⁸

Latin-Amerika népei számára az Olney-kiegészítés az USA céljaira vonatkozó
korábbi gyanú igazolását jelentette, és nyilvánvalóvá tette, hogy északi szomszéd-
juknak nem csak szándékában áll kiterjeszteni fennhatóságát a régióra, de hajlandó
beavatkozni is, ha annak szükségét látja. Az elmélet 1898-ban vált gyakorlattá, ami-
kor az USA Kuba kapcsán hadat üzent Spanyolországnak és győztesként fejezte be
a háborút. Miközben a vereség Spanyolország számára utolsó újvilági bázisának és
ottani gyarmati hatalmának a végét jelentette, a győzelem az USA számára addig
ismeretlen feladatokat és felelőségeket eredményezett a Fülöp-szigetek, Guam és
Puerto Rico megszerzése, valamint a Kuba felett létesített – tulajdonképpen – pro-
tektorátusi hatalom következtében.

⁶ GILDERHUS 2000, 1.

⁷ WILGUS 1922, 700–706. (A szerző fordítása.)

⁸ PATERSON–CLIFFORD–HAGAN 1995, 208, 210, 212–213. (A szerző fordítása.) Az USA
venezuelai érdekeltségeire és az angol–venezuelai vita következményeinek további rész-
leteire vonatkozóan lásd: Uo. 208–215.

A spanyol–amerikai háborúval egy új, 1917-ig tartó korszak vette kezdetét az Amerika-közi kapcsolatokban, amelyet az USA gazdasági-politikai befolyásának kiszélesedése jellemezett a Karib térségben és Közép-Amerikában. Washington növekvő dominanciájának alapját két új külpolitikai elv szolgáltatta. 1904-ben újabb értelmezése született a Monroe Doktrínának, ezúttal Theodore Rooseveltnél (1901–1909) által. Az ún. Roosevelt-kiegészítés a Dominikai Köztársaságot pénzügyi tartozásai miatt fenyegető európai beavatkozás megakadályozása érdekében fogalmazódott meg. Az elnök kijelentette, hogy az Egyesült Államok új politikája alapján országa „nemzetközi rendőri erőként” fog fellépni az olyan esetekben, amikor a nyugati féltekén szükségessé válik „valamely civilizált nemzet beavatkozása”.⁹ Washington befolyásának növekedését segítette Howard H. Taft elnök (1909–1913) dollárdiplomáciája is, amely kettős céllal bátorította a térségbeli amerikai üzleti vállalkozásokat: hogy megakadályozzák más országok befektetéseit és, hogy stabilizálják a régió gazdaságait. Természetesen az elnök leghőbb vágya az amerikai érdekek érvényesítése és védelme volt. Az USA egyre határozottabb külpolitikájának eredményeként 1903-ban Panamában sikerrel járt a csatorna megszerzésének terve (a csatorna építését 1914-ben fejezték be) és amerikai csapatok beavatkozására került sor az 1917 előtti és utáni évtizedekben Nicaraguában, a Dominikai Köztársaságban és Haitin. Az Egyesült Államok ezekben az országokban a pénzügyeket is ellenőrizte, ami jelentősen növelte az USA-ellenes érzelmeket.¹⁰

Az Egyesült Államok dél-amerikai jelenléte kevésbé volt látványos és üzleti kapcsolatokra korlátozódott. Habár az USA-nak szerte a kontinensen voltak kereskedelmi érdekeltségei, 1914-re közvetlen befektetéseinek 87 százaléka négy országba irányult, melyek közül kettő, Chile és Peru, helyezkedett el a kontinens déli részén. (A másik két ország Mexikó és Kuba voltak.) Ugyanakkor a brit befektetések a régióban kiemelkedtek és valamennyi államra kiterjedtek, de legnagyobb jelentőségűek a latin-amerikai országok között legfejlettebb Argentínában, valamint Brazíliában voltak. A brit jelenlét északon, Mexikóban is érvényesült, ahonnan a francia és német befektetők sem hiányoztak. Utóbbiak szintén a Nagy-Britannia által előnyben részesített három országot preferálták.¹¹

Az 1914 nyarán kirobbanó első világháború – Kanadát kivéve – kezdetben nem érintette közvetlenül az amerikai kontinenst annak ellenére sem, hogy a fent említett európai befektetők kormányainak mindegyike megkezdte a harcot már a konfliktus legelején. Mi több, ellenkező oldalon harcoltak: Németország (az Osztrák–Magyar Monarchiával szövetségben) a Központi Hatalmak, míg Nagy-Britannia és Franciaország (Szerbiával és Oroszországgal szövetségben) az Antant tagjaként. Ám, mivel Amerika népeinek semmilyen létfontosságú politikai kapcsolata nem volt a hadviselőkkel, a semlegességet választották és arra törekedtek, hogy azt meg is őrizzék. Woodrow Wilson, az Egyesült Államok elnökeként 1914. augusztus 4-én semlegeségi nyilatkozatot bocsátott ki, két héttel később pedig kongresszusi üzenetében

⁹ PATERSON–CLIFFORD–HAGAN 1995, 258. (A szerző fordítása.)

¹⁰ Uo. 260–262; FISCHER 1985.

¹¹ GILDERHUS 2000, 38–40.

hívta fel a figyelmet annak fontosságára, hogy az amerikaiak „gondolatban és tettekben”¹² is pártatlanok maradjanak az óvilágban zajló eseményekkel kapcsolatban. Az elnök az USA külpolitikai hagyományainak megfelelően járt el, amikor megpróbálta országát távol tartani az európai konfliktustól, hogy az figyelmét a nyugati félteke ügyeire összpontosíthassa. Az Egyesült Államok déli szomszédjai hasonlóan cselekedtek és a háború hírére semlegességi proklamációkkal reagáltak.

A konfliktus kiterjedése és elhúzódása azonban magában hordozta a változás lehetőségét, amit a Központi Hatalmak mindenképp megpróbáltak elkerülni. Elsődleges céljuk volt az USA hadba lépésének megakadályozása, ezért a német vezetés titkos akcióba kezdett, hogy elmérgesítse a meglévő feszültségeket az Egyesült Államok és Latin-Amerika között. Így kívánta rákényszeríteni Washingtonot, hogy a nyugati félteke történéseire koncentráljon ahelyett, hogy az Antant oldalán beavatkozik a háborúba. A terv diplomatákat, ügynököket és európai, valamint amerikai állampolgárokat is érintett. Elsősorban az ország bizonytalan belpolitikai helyzete és az USA-hoz való földrajzi közelsége eredményezte, hogy a német erőfeszítések Mexikóra fókuszáltak.¹³

Az ígéretes kezdet ellenére – ugyanis 1822-ben az Egyesült Államok volt az első ország, amelyik elismerte Mexikót – az USA–mexikói kapcsolatokat a XIX. század első évtizedeitől ellenségeskedés jellemezte. Az Egyesült Államok déli szomszédja 1821-ben szabadult meg a spanyol gyarmati hatalomtól és vált függetlenné. Ezt követően az amerikai betelepülés mértéke az országban nőtt, de vele együtt a feszültség is fokozódott a mexikói kormány és a telepesek között, akiket a helyi törvények a római katolikus hit és a mexikói állampolgárság felvételére köteleztek. Az ellentétek 1836-ban Texas függetlenségének kikiáltásához vezettek, ám mivel az új köztársaság önállóságának elismerését Mexikó megtagadta, annak vezetői az USA általi azonnali annexiót szerették volna elérni. Erre 1845-ig várniuk kellett, miközben Washington Mexikóval fennálló problémái sem rendeződtek, sőt 1846 és 1848 között háborúhoz vezettek. A konfliktus végén a győztes Egyesült Államok ellenfele eredeti területének felét kapta meg a mai Kaliforniában, Új-Mexikóban és Arizonában, de elismerte Mexikó Texasnak az USA-hoz való csatlakozását is. Az 1848. február 2-án Guadalupe Hidalgo-ban aláírt békeszerződés éppen azokat a területeket érintette, melyek csaknem hét évtizeddel később ismét előtérbe fognak kerülni, miközben Washington a Német Császárság elleni hadüzenetet fogja fontolgatni.¹⁴

Az európai háború kitörése óta eltelt években az USA kapcsolatai Németországgal folyamatosan romlottak, legfőképp azért, mert Washington semlegességi jogainak többszöri megsértését kifogásolta.¹⁵ A harcoktól távolmaradó hatalomként az Egyesült Államok valamennyi háborúzó nemzettel – függetlenül attól, hogy melyik

¹² President Wilson’s Declaration of Neutrality.

¹³ RINKE–KRIEGESMANN 2015, 4.; KATZ 1981, 50.

¹⁴ GILDERHUS 2000, 3–4.; PATERSON–CLIFFORD–HAGAN 1995, 114–121.

¹⁵ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Nagy-Britannia is több alkalommal megsértette az Egyesült Államok semlegességi jogait, de ezek ellen az USA ritkábban és kevésbé erőteljesen emelte fel a szavát.

oldalon álltak – fenn kívánta tartani a kereskedelmi kapcsolatokat és ez által megőrizni a bevételeket. Azonban az Antant (és elsősorban a Nagy-Britannia) iránti szimpátia növekedésével az USA semlegessége megkérdőjeleződött, amit a kereskedelmi mérleg változása is tükrözött. Lényegesen csökkent a Németországba irányuló amerikai export,¹⁶ s Berlin tiltakozását fejezte ki Washingtonnak az Antanttal fenntartott gazdasági kapcsolatai ellen. Megszakításuk érdekében 1915 februárjában bejelentette, hogy tengeralattjáró háborúba kezd. Mivel a Nagy-Britannia körüli hadizónában bármely ellenséges hajó támadásra számíthatott, az Egyesült Államok és más semleges országok attól tartottak, hogy a fedélzetükön utazó állampolgáraik és azok értékei veszélybe kerülhetnek. Az első amerikai életet követelő incidens már március 28-án bekövetkezett, amikor egy német tengeralattjáró elsüllyesztette a brit *Falaba*-t. Alig egy hónap telt el, amikor május 7-én egy újabb brit tulajdonú személyszállító vált torpedótámadás áldozatává és süllyedt el az ír partok közelében. A hajó a *Lusitania* nevet viselte, és csaknem 200 USA-állampolgár utazott a fedélzetén. Közülük 128-an életüket veszítették, ami szerte az Egyesült Államokban felháborodást keltett. De sem az átlagemberek, sem pedig a döntéshozók nem akartak háborút, és továbbra is az ország semlegességének fenntartása mellett érveltek. Washington természetesen elítélte Berlin politikáját és követelte a tengeralattjáró háború végét, de 1916 februárjában elfogadta a német kormány üzenetét, melyben az sajnálatát fejezte ki az amerikai halálos áldozatok miatt és felajánlotta, hogy kártérítést fizet.¹⁷

Annak ellenére, hogy a *Lusitania* incidens nem vezetett azonnali háborúhoz a Központi Hatalmakkal, az Egyesült Államok és a Német Császárság kapcsolatai feszültek maradtak.¹⁸ Miután Wilson elnök 1916-ban sikertelenül próbált „győzelem nélküli békét” közvetíteni a hadviselő felek között, 1917 első néhány hónapjának eseményei végül megváltoztatták országának a háborúhoz való viszonyát. Január 31-én Berlin bejelentette, hogy másnap korlátozás nélküli tengeralattjáró hadviselésbe kezd, vagyis valamennyi vízi jármű – ellenséges, semleges, katonai, kereskedelmi, avagy személyszállító – figyelmeztetés nélküli tengeralattjáró támadásra számíthat a Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és a Földközi-tenger keleti medencéje körül húzódó hadizónában. Ugyanazon a napon Németország nagykövétén keresztül biztosította Washingtont, hogy mindent meg fog tenni az amerikai érdekek védelmében, és kifejezte abbéli reményét, hogy az amerikai elnök folytatódó békeközvetítése

¹⁶ Az Egyesült Államok Németországba irányuló exportja 1914-ben 345 millió dollárra rúgott, 1915-ben már csak 29 milliót tett ki, majd 1916-ban 2 millió dollárra esett. Ugyaneközben az években az Angliába és Franciaországba irányuló exportok jelentősen növekedtek: összesen 754 millió dollárról, 1,28 milliárd, valamint 2,75 milliárd dollárra. Lásd: PATERSON–CLIFFORD–HAGAN 1995, 296.

¹⁷ PATERSON–CLIFFORD–HAGAN 1995, 286–293, 299.

¹⁸ A *Lusitania* incidens nem az utolsó alkalom volt, hogy amerikai életekben és tulajdonban kár esett. Az Egyesült Államok 1917. áprilisi hadba lépését megelőzően német tengeralattjáró általi torpedótámadás következtében három állampolgár vesztette életét saját zászló alatti és kb. 190 fő (a *Lusitania* áldozatait is beleértve) háborúzó ország hajójának a fedélzetén. Lásd: PATERSON–CLIFFORD–HAGAN 1995, 300.

eredményes lesz. Ugyanakkor Johann von Bernstorff kifejtette, hogy az Antant Hatalmaknak az egyenlő feltételek mellett kötendő békével szembeni barátságtalan magatartása, továbbá a súlyos németországi élelmiszerhiány okozta, hogy kormányának nem maradt más választása, mint a tengeralattjárók korlátlan használata. Valójában a német vezetés abban bízott, hogy körülbelül két hónap alatt az újfajta politika eredményeket fog produkálni és rászorítja Nagy-Britanniát a tárgyalásokra. Remélték azt is, hogy mindeközben az Egyesült Államok fenntartja a semlegességét, de Washington február 3-i döntése, amellyel megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Német Császársággal, nem ígért sok jót a jövőre nézve. Különösen vészjósló volt ez annak fényében, hogy döntésével egy időben az USA utasította a semleges latin-amerikai államokban székelő képviselőit, hogy tájékoztassák az illetékes kormányokat az amerikai politika megváltozásáról és kérjék őket hasonló lépés megtételére.¹⁹

Berlin szándéka a korlátlan tengeralattjáró hadviselés alkalmazásával egyrészt a háború lerövidítése volt, másrészt annak megakadályozása, hogy az Egyesült Államok fegyvert fogjon vagy, amennyiben mégis megteszi, akkor olyan késői időpontban tegye, hogy ne tudjon döntően fellépni a frontokon. Hogy tovább csökkentse az USA európai katonai részvételének esélyeit, Berlin kidolgozott egy olyan tervet is, ami ha sikeres, biztosítja, hogy hadüzenet esetén az Egyesült Államok erői az amerikai kontinensen legyenek lekötve.²⁰ Ennek érdekében 1917. január 16-án Arthur Zimmermann német külügyminiszter táviratot küldött a mexikói német követnek utasítva őt, hogy „amint bizonyossá válik a háború kitörése az Amerikai Egyesült Államokkal,” a lehető „legtitikosabb” módon közölje Mexikó elnökével az alábbi tervet: „szövetséget ajánlunk... a következő alapon: háborúzzunk együtt, kössünk békét együtt, nagylelkű pénzügyi támogatás[t ígérünk] és az egyetértés[t] részünkről, hogy Mexikó visszaszerezze az elveszett területeket Texasban, Új-Mexikóban és Arizonában.” Továbbá Berlin képviselőjének javasolnia kellett, hogy a mexikói elnök „saját kezdeményezéseként azonnali csatlakozásra hívja meg Japánt és ugyanakkor közvetítsen Japán és [a Német Császárság] között.”²¹

Miközben a körülmények azt sejtetik, hogy a javasolt német–mexikói szövetségnek legalább minimális esélye volt megvalósulni, nem világos, hogy Zimmermann hogyan képzelte a német–japán együttműködés kialakítását, lévén, hogy az utóbbi fél az ellenségeskedések 1914. augusztusi kirobbanása óta az Antant oldalán harcolt.²²

¹⁹ Az amerikai német nagykövet House ezredesnek, 1917. január 31., A németországi amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. január 31., A külügyminiszter a semleges országokban székelő diplomáciai képviselőknek (körtávirat), 1917. február 3., *FRUS* 1917, 34–37, 103–104, 108.

²⁰ A Német Császársággal való együttműködés kezdeményezője valójában Mexikó volt 1916-ban. Lásd: KATZ 1981, 330–333, 351.; MEYER 1966.

²¹ A Nagy-Britanniában székelő amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. február 24., *FRUS* 1917, 147. (A szerző fordítása.)

²² Lehetséges, hogy a Zimmermann-távirat idején létezett egy olyan német elképzelés, amely sikeres együttműködés esetén Kalifornia Japánnak történő átadását tervezte. Lásd: VON ZUR GATHEN 2007, 20.

Némi magyarázatot a külügyminiszternek korábbi karrierje során szerzett tapasztalatai adhatnak. A XX. század elejétől Zimmermann a német hírszerzésnek dolgozott, majd az első világháború idején egy titkos program vezetését kapta feladatként azzal a céllal, hogy a világ különböző részein, így Ázsiában is borsot törjön Németország ellenségeinek az orra alá. 1915-ben a Német Császárság különbéke megkötését tervezte Japánnal, így lehetséges, hogy Tokió és Washington 1917 eleji feszült viszonya alapján gondolta azt Zimmermann, hogy a távol-keleti ország vezetőit érdekelheti a tárgyalások újrakezdése Mexikó közvetítésével.²³ Japán azonban „abszurdnak [találta] a feltételezést” egy ilyen fordulat realitását illetően, különösen Mexikó nyomására, s tagadta, hogy hozzá ez irányú ajánlat érkezett volna. Kijelentette, hogy „semmilyen körülmények között nem fogja elhagyni [szövetségeseit] és nem fog csatlakozni Németországhoz... Ez a terv bizonyítja, hogy milyen szellemi téveszme mozgatja” Berlint.²⁴

A Zimmermann-távirat születésekor puszkaporos hangulatú USA–mexikói kapcsolatok fényében úgy tűnhetett, hogy a javasolt német–mexikói szövetség a japánnál nagyobb eséllyel valósulhat meg. A mexikói háború 1848-as lezárását követően belső széthúzás, polgárháború és külföldi intervenció jellemezte Mexikó történelmét. A béke 1877-ben köszöntött be Porfirio Díaz elnökké választásával, aki egy rövid időszaktól eltekintve 1911-ig irányította az országot. Az ún. Porfiriato idején Mexikó hatalmas gazdasági növekedést produkált, főképp annak köszönhetően, hogy az elnök bátorította a külföldi befektetéseket. Így hatalmának végére a legnagyobb vállalatok többsége külföldi, javarészt amerikai és brit vállalkozások kezében volt Mexikóban. Azonban sokan elégedetlenek voltak Díaz diktatórikus kormányzatával, s a rezsim az elnökségért induló ellenzéki jelölt, Francisco I. Madero által szított felkelés következtében 1910 novemberében kezdett összeomlani. Az esemény a mexikói forradalom és egy 1920-ig tartó újabb polgárháborús korszak beköszöntét jelentette.²⁵

Díaz bukása az Egyesült Államok és Mexikó viszonyában is változásokat eredményezett. Miközben Wilson 1913 elején elnöki beiktatására készült, Maderót meggyilkolták, s az ezt követően a hadsereget vezető Victoriano Huerta tábornok és az ún. konstitucionalistákat vezető Venustiano Carranza erői között kibontakozó harc alkalmat adott az USA beavatkozására. A hamarosan felálló Huerta-rezsimet Washington illegitimnek nyilvánította és megtagadta tőle a diplomáciai elismerést. Majd 1914-ben olyan események következtek, amelyek hatására a feszültség fokozódott, és az USA–mexikói kapcsolatok tovább romlottak. Április 9-én Huerta csapatai Tampicó-ban amerikai tengerészeket tartóztattak le, miután külföldiek elől elzárt területre tévedtek. Amikor Mexikó megtagadta a bocsánatkérést, az USA elnöke

²³ BOGHARDT 2012, 4–5.; TUCHMAN 2014, 37–38, 50–60. A feszült USA–Japán viszony legfőbb okai Washington Ázsia-ellenes (és Japán-ellenes) bevándorlási- és földpolitikája, valamint a két ország ellentétes külpolitikai törekvései voltak a csendes-óceáni régióban.

²⁴ A Japánban székelő amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. március 3., *FRUS* 1917, 160–161. (A szerző fordítása.)

²⁵ GILDERHUS 2000, 39.; SCHEUZGER 2015, 1, 4.

a Mexikói-öbölbe rendelte a flottát. A helyzetet tovább rontotta, hogy miközben a Wilson adminisztráció a Mexikó elleni megtorlás lehetőségeit fontolgatta, hírek érkeztek egy Huerta számára fegyvereket szállító német kereskedelmi hajóról, amely Veracruz felé közeledett. Április 21-én az USA haditengerészete néhány órán belül elfoglalta a kikötővárost, hogy megakadályozza a hajó szállítmányának kirakódását. Az ezt követő összecsapás 19 amerikai és 129 mexikói életét követelte. Ám nem sokkal később, 1914 nyarán, végül sikerült Washingtonnak annyira megerősítenie a Huerta-ellenes erőket, hogy megdöntsék a hatalmát és száműzetésbe kényszerítsék a tábornokot.²⁶

A Mexikóval kapcsolatos problémák ennek ellenére sem értek véget. A győztes konstitucionalisták közti belső konfliktus tovább bonyolította az USA–mexikói viszonyt és miután 1915 októberében Washington diplomáciai elismerésben részesítette a Carranza-kormányt, hadüzenet nélküli háborúhoz vezetett a két ország között. A harcoló frakciók egyik vezetője Francisco (Pancho) Villa volt, aki épp úgy, mint Huerta öelötte, német támogatást kapott, hogy zűrzavart keltsen az Egyesült Államok és Mexikó között. Villa olyannyira elszánt volt Washington provokálásában, hogy közvetlen támadást hajtott végre területe ellen. A mexikói tábornok 1916. március 9-én ütött rajta az új-mexikói Columbus határvárosán, minek következtében 17 amerikai és több mint 100 mexikói vesztette életét. Az akció megtorlásaként az USA csapatai John J. Pershing vezetésével benyomultak Mexikó területére, de egy év elteltével sem tudták elfogni Villát. Az eset komoly presztízsveszteséget jelentett az Egyesült Államok számára.²⁷

Röviddel az után, hogy 1917. február 5-én az USA csapatai befejezték kivonulásukat Mexikóból, Washingtonba érkezett a hír, hogy Berlin szövetségre kíván lépni az Egyesült Államok déli szomszédjával (és Japánnal). Az információ, melynek forrása a brit külügyminisztérium volt, február 24-én ért az amerikai fővárosba.²⁸ Londonban, az ellenséges kommunikáció figyelésével megbízott ún. 40. szoba munkatársai voltak azok, akik valamivel több, mint egy hónappal korábban elfogták és dekódolták a Zimmermann által a mexikói német követnek küldött titkos üzenetet.²⁹ Valójában a távirat Londont és Washingtont is érintette, mielőtt megérkezett Mexikóvárosba, sőt maga von Bernstorff, az amerikai német nagykövet volt az, aki to-

²⁶ GILDERHUS 2000, 40–41, 44–45.; MITCHELL 1999, 195–198.; TUCHMAN 2014, 43–49.

²⁷ TUCHMAN 2014, 83–86.; GILDERHUS 2000, 48, 50–53. A Columbus elleni akcióról részletesen lásd: KATZ 1978.

²⁸ TUCHMAN 2014, 139.; A Nagy-Britanniában székelő amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. február 24., *FRUS* 1917, 147–148.

²⁹ A britek azért tartották vissza az információt, mert féltek lelepleződik, hogy rendszeresen olvassák a német (és az amerikai) diplomáciai levelezést és ismerik a német kódot. Csak azt követően döntöttek Washington értesítése mellett, hogy intézkedéseket tettek a 40. szobában folyó munka további titkosságának fenntartására és kénytelenek voltak csalódottan tudomásul venni, hogy február 3-án az USA hadüzenet helyett csak a diplomáciai kapcsolatok megszakítására határozta el magát. Lásd: TUCHMAN 2014, 140.

vábbította.³⁰ Amikor London átadta az információt az Egyesült Államoknak, engedélyezte az üzenet tartalmának nyilvánosságra hozatalát, de megtiltotta a forrás felfedését. Washington végül március 1-jén tette publikussá a táviratban foglaltakat, tiszteletben tartva Nagy-Britannia kérését.³¹

Az amerikai vezetés azonban már február elején – vagyis azt megelőzően, hogy Wilson tudomást szerzett a Zimmermann-táviratról – zavaró híreket kapott, amelyek megnövekedett német tevékenységről tudósítottak Mexikóban. Érkezett olyan hír is, miszerint német segítséggel szerveződik mexikói támadás az Egyesült Államok területe ellen. Annyi bizonyos, hogy február 5-én – mindössze két nappal az után, hogy az USA megszakította a diplomáciai kapcsolatait a Német Császársággal – Berlin egy második üzenetet is küldött Mexikóba. Ezúttal felhatalmazta delegátusát, hogy *késlekedés nélkül* keresse fel Carranzát, de továbbra is ragaszkodott hozzá, hogy tényleges szövetségekötésre csak az USA-val való háború esetén kerüljön sor. A távirat ugyanakkor Carranzának is engedélyt adott Japán azonnali megkeresésére, továbbá eredetileg tartalmazott egy olyan, végül visszatartott utasítást, minek alapján a német követnek kísérletet kellett volna tennie annak megakadályozására, hogy az ABC országok (Argentína, Brazília és Chile) felsorakozzanak az USA mögött.³²

Február 20-án Berlin küldötte valóban előterjesztette kormánya ajánlatát a mexikói külügyminiszternek, az USA február 28-i érdeklődésére utóbbi mégis azt válaszolta, hogy nincs tudomása a javaslatról. Márciusban maga Carranza is hasonlóan nyilatkozott annak ellenére, hogy felállított egy katonai bizottságot az USA elleni háború kivitelezhetőségének vizsgálatára. A bizottsági jelentés azonban több okból kifolyólag is egy ilyen eshetőség ellen foglalt állást: 1. az USA jóval erősebb; 2. Németország nem fogja tudni teljesíteni a nagylelkű támogatásra vonatkozó ígéretét az Atlanti-óceán brit haditengerészeti ellenőrzése miatt; 3. még, ha Mexikónak sikerül is visszazereznie bizonyos területeket északi szomszédjától, komoly nehézségeket fog okozni a megtartásuk a nagy létszámú, angol nyelvű, USA-párti lakosság jelenléte miatt; és végül 4. a háborúval Mexikó veszélyeztetné az ABC országokkal való együttműködését, aminek célja éppen az, hogy megjavítsa a viszonyát Washingtonnal. Figyelembe véve a bizottsági jelentés javaslatait és értesülvén az USA hadüzenetre vonatkozó döntéséről, Carranza április 14-én hivatalosan is visszautasította Berlin ajánlatát.³³

Mindeközben az USA-német kapcsolatok a Zimmermann keltette botrányt követően gyorsan romlottak. Washington első reakciója a távirat hírének hallatán az volt,

³⁰ The Zimmermann Telegram, 43–44. Joachim von zur Gathen elveti azokat az elképzeléseket, miszerint több lehetséges útvonalon is célba juthatott a távirat, és állítása szerint Berlinből Washingtonba kizárólag amerikai diplomáciai csatornákon keresztül érkezett. Lásd: VON ZUR GATHEN 2007, 12–15, 22–25.

³¹ A Nagy-Britanniában székelő amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. február 24., *FRUS* 1917, 147–148.; PATERSON–CLIFFORD–HAGAN 1995, 303.

³² TUCHMAN 2014, 139–140.; VON ZUR GATHEN 2007, 21.; BOGHARDT 2012, 11–12.

³³ VON ZUR GATHEN 2007, 25.; A mexikói amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. február 26. és 1917. március 10., *FRUS* 1917, 235, 238–239.; KATZ 1981, 364.

hogy saját szakértője segítségével kell megbizonyosodnia a dokumentum valóságáról. Am minden kétely feleslegesnek bizonyult, miután március 2-án Zimmermann nyilvánosan elismerte felelősségét. Magyarázata szerint „a császári kormánynak nem csak joga, de kötelessége volt, hogy előkészületeket tegyen egy az Amerikai Egyesült Államokkal való háborús konfliktus esetére annak érdekében, hogy amennyire lehetséges, közömbösítse egy újabb ellenség belépését.”³⁴ Válaszként egy német parlamenti bizottság érveire, melyek a mexikói katonaság gyengeségének okán rámutattak a német javaslat irrealitására a külügyminiszter azt válaszolta, hogy maga is osztja a véleményt, de úgy véli, hogy még a Mexikó által birtokolt korlátozott erőforrások is elegendő zavart kelthettek volna az Egyesült Államok határ menti államaiban ahhoz, hogy távol tartsák az USA seregeit az európai hadszínterektől.³⁵

De Zimmermann hatalmasat tévedett. Miközben Mexikó a javaslat visszautasítása mellett döntött, az Egyesült Államok éppen azt a lehetőséget választotta, amit a német vezetés elkeseredetten próbált megakadályozni: április 6-án, az Antant oldalán belépett a háborúba. Ezt a lépést Washington minden bizonnyal a német távirat hiányában is megtette volna, ám a Mexikónak teendő szövetségi ajánlat híre felgyorsította a folyamatot, leginkább azért, hogy meggyőzte a korábban hezitáló elnököt a háborús döntés szükségességéről. Wilson azt megelőzően, hogy tudomást szerzett a mexikói (és esetleges japán) szövetségre vonatkozó német tervről, ragaszkodott békekezdeményezéseinek folytatásához. Annak utána viszont kénytelen volt beismereni erőfeszítései hiábavalóságát. Robert Lansing külügyminiszter szavai az első világháborút lezáró békekötés után évekkel születtek, mégis ugyanezt a gondolatot fogalmazták meg: „Attól kezdve, hogy a távirat nyilvánosságra került... az Egyesült Államok hadba lépése biztossá vált.”³⁶

Zimmermann kezdeményezése volt tehát az utolsó csepp a pohárban, ami rábírta Wilsont a hadüzenetre, de nem ez volt az egyetlen (vagy a leginkább meghatározó) tényező. Április 2-i kongresszusi üzenetében az elnök „fényes bizonyítékként” említette a tervet arra vonatkozóan, hogy a Német Császárság Egyesült Államok iránt mutatott barátsága hamis volt, hiszen azzal, hogy Berlin ellenségeskedést szított az USA-val szemben annak közvetlen szomszédjában, az ország „békéje és biztonsága ellen cseleked[ett]”.³⁷ Wilson háborús döntésében azonban egyéb megfontolások is jelentős szerepet játszottak. Megfogalmazott az amerikai elnök olyan nemes célokat, minthogy „biztonságossá kell tenni a világot a demokrácia számára”, meg kell „védeni jogunkat és tisztességünket” és az amerikai értékeket. Ugyanakkor a tengeralattjáró háború, különösen annak korlátlan formája 1917. február 1-je után, nagy felháborodást keltett a semlegesek körében általában és magában az USA-ban is.

³⁴ A svájci amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. március 3., *FRUS* 1917, 160.; VON ZUR GATHEN 2007, 30. (A szerző fordítása.)

³⁵ VON ZUR GATHEN 2007, 31.

³⁶ BOGHARDT 2012, 2, 6. (A szerző fordítása.)

³⁷ Transcript of Joint Address to Congress Leading to a Declaration of War Against Germany (1917). (A szerző fordítása.)

Főképp azt követően, hogy bár védelmi intézkedésként február 3-án Washington elrendelte kereskedelmi flottája felfegyverzését, csak március közepén három hajó szenvedett tengeralattjáró támadást és süllyedt el. A kocka ezzel el volt vetve, és Wilson a háború mellett döntött.³⁸

Miután a szenátusban és a képviselőházban is a hadüzenetet támogató szavazati eredmények születtek, 1917. április 6-án az Egyesült Államok a nemzet történetében példátlanul számító vállalkozásba kezdett: hadviselővé vált egy a nyugati féltekén kívül vívott háborúban. Ugyanakkor hadba lépését bizonyos korlátok jellemezték. 1917 áprilisában Washington a Központi Hatalmak közül csak a Német Császári Kormánynak üzent hadat³⁹ és ahelyett, hogy formális szövetségre lépett volna az Antanttal, „társult hatalomként” támogatta azt. A háborús erőfeszítésbe a későbbiekben bekapcsolódó közép- és dél-amerikai köztársaságok szintén így cselekedtek.

A gondolat, hogy Latin-Amerika országainak az Egyesült Államokat követve változtatniuk kellene háborús magatartásukon már akkor megjelent, amikor Washington a korlátlan tengeralattjáró háború megindulását követően 1917. február 3-án megszakította Berlinnel a diplomáciai kapcsolatokat. Ugyanezen a napon az USA tájékoztatta a semlegeseket álláspontja megváltozásáról és „a világbéke megteremtése” érdekében kérte, hogy hasonlóan cselekedjenek.⁴⁰ Miközben a megszólított országok válaszaikban többnyire az Egyesült Államokkal való szimpátiájuknak adtak hangot, kezdeti reakcióik mégis meglehetősen visszafogottnak bizonyultak, s egyetlen latin-amerikai köztársaság sem állt még készen semlegessége feladására. Két alapvető magatartást alakítottak ki Washington irányában: jótékony semlegességet és szigorú semlegességet, miközben néhány ország közös (latin-)amerikai politika kidolgozásának az ötletét támogatta.

Az USA-nak adott válaszában Panama segítséget ajánlott és arról tájékoztatót, hogy németeket vett őrizetbe, főképp a kikötőiben horgonyzó német hajók tisztjeit és legénységét. Továbbá a jövőbeni szoros együttműködés garanciájaként február 24-én a panamai nemzetgyűlés elfogadott egy határozatot, amelyben a Washingtonnal való „legteljesebb” kooperáció szándékát erősítette meg háború esetén is.⁴¹ Kuba kevésbé lelkes reakciójában közölte, hogy amennyiben az USA erre kéri, meg fogja szakítani a kapcsolatait Németországgal, addig pedig szoros megfigyelés alatt fogja tartani a németeket és a gyanús idegeneket.⁴² Brazília ennél is visszafogottabban reagált, megerősítve, hogy támogatni fogja az Egyesült Államok lépéseit, de úgy véli,

³⁸ PATERSON–CLIFFORD–HAGAN 1995, 303. (A szerző fordítása.)

³⁹ Az USA Osztrák–Magyar Monarchia elleni hadüzenete végül 1917 decemberében született meg, Törökországgal pedig a diplomáciai kapcsolatok megszakítására került sor. MAGYARICS 2000, 139.

⁴⁰ A külügyminiszter a semleges országokban székelő diplomáciai képviselőknek (körtávirat), 1917. február 3., *FRUS* 1917, 108. (A szerző fordítása.)

⁴¹ A panamai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. február 4. és 24., *FRUS* 1917, 221, 233–234.

⁴² A kubai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. február 4., *FRUS* 1917, 221–222.

hogy „Pán-Amerikának egységesen [kell] fellépnie,” s ennek elősegítésére tárgyalásokat kezdett bizonyos dél-amerikai országokkal.⁴³ Honduras hasonló álláspontot képviselt: kifejezte az USA iránti szimpátiáját, de formális választ a többi közép-amerikai állammal együtt kívánt adni, további kommunikációiban pedig ismételten hangsúlyozta, hogy ameddig csak lehet, tartózkodni kíván a hadüzenet deklarálásától.⁴⁴ Bolívia egyetértett az USA politikájával a tengeralattjáró hadviselést illetően, és miután kézhez vette a német kormány idevonatkozó hivatalos tájékoztatását, tiltakozását fejezte ki Berlinben.⁴⁵ Guatemala szintén együttműködőnek tünt és válaszában Washingtonéhoz hasonló lépés megtételét ígérte, de Haiti és Argentína, bár kifejezték szimpátiájukat, csak a jövőbeni fejlemények tükrében kívántak cselekedni, vagyis abban az esetben, ha kár éri őket a német tengeralattjáró tevékenység következtében.⁴⁶ Paraguay elsődleges reakciójában megfogalmazta, hogy mivel gyakorlatilag semmilyen érdekeltsege sincs a tengeri kereskedelemben, valószínűleg tartózkodni fog véleménye formális kinyilvánításától, majd egy hét elteltével konvenció összehívását javasolta az amerikai semlegesek magatartásának meghatározására.⁴⁷ Ecuador is támogatta a latin-amerikai nemzetek közös álláspontjának gondolatát, és Chile is kifejezte a semleges jogok feletti aggodalmát. Kijelentette, hogy amennyiben hajóit német támadás éri, követelni fogja jogai tiszteletben tartását.⁴⁸ Uruguay hasonlóan cselekedett, de Kolumbia egyelőre tartózkodott a konkrét állásfoglalástól, sőt aggodalmának adott hangot azon eshetőséggel kapcsolatban, hogy a hadiállapot beálltakor az USA a Panama-csatorna védelmében támadást indíthat a területe ellen. Ennek ellenére 1917 októberében elfogadott egy határozatot, melyben elítélte a tengeralattjáró hadviselést.⁴⁹ Peru Berlin új politikáját erélyes hangnemben bírálta: elfogadhatatlannak és „a nemzetközi joggal és a semlegesek törvényes jogával szembenállónak” titulálta.⁵⁰ Salvador ugyanakkor nem volt hajlandó változtatni

⁴³ A brazíliai amerikai ügyvivő a külügyminiszternek, 1917. február 5., *FRUS* 1917, 222. (A szerző fordítása.)

⁴⁴ A hondurasi amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. február 5. és 17., 1917. május 7., *FRUS* 1917, 222, 236–7, 276.

⁴⁵ A bolíviai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. február 6. és 8., *FRUS* 1917, 222–223, 230.

⁴⁶ A guatemalai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. február 7.; A haiti amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. február 7.; Az argentinai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. február 8., *FRUS* 1917, 223–226.

⁴⁷ A paraguayi amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. február 8. és 15., *FRUS* 1917, 226–227, 232.

⁴⁸ Az ecuadori amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. február 13.; Az amerikai ecuadori követ a külügyminiszternek, 1917. február 19.; A chilei amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. február 8., *FRUS* 1917, 227, 231–233.

⁴⁹ Az uruguayi amerikai követ a külügyminiszternek (érkezett 1917. február 9-én); A kolumbiai amerikai ügyvivő a külügyminiszternek, 1917. február 9. és 1917. október 19., *FRUS* 1917, 228–230, 347.

⁵⁰ A perui amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. február 12., *FRUS* 1917, 231. (A szerző fordítása.)

korábbi hozzáállásán és „a lehető legszigorúbb semlegesség megtartását” kívánta,⁵¹ míg Costa Rica jótékony semlegességet ígért az USA irányában és azt, hogy mindenféle ellene irányuló ellenséges cselekedetet meg fog akadályozni a területén. Végül Nicaragua és Venezuela egyszerűen az iránti reményüket fogalmazták meg, hogy a béke megőrizhető lesz.⁵²

Az Egyesült Államok közvetlen szomszédja, a Zimmermann ügyben inkriminálódott Mexikó a fent vázoltakhoz hasonló, mégis azoktól különböző magatartást tanúsított. Miközben ragaszkodott korábbi státusza fenntartásához, 1917. február 12-én a semleges államok együttműködését javasolta azzal a céllal, hogy elősegítsék az óvilágban zajló háború lehető legrövidebb időn belül történő befejezését. Azonban semleges kooperáció alatt Mexikó nem csupán az amerikai köztársaságok közös erőfeszítéseit értette. Carranza elnök ennél nagyobb ívű tervben gondolkodott, s be akarta vonni a harcoktól tartózkodó európai országokat is. Mexikó első embere azzal érvelt, hogy valamennyi nem-hadviselő hatalom – különösen az Egyesült Államok, Argentína, Brazília és Chile az amerikai kontinensen, valamint Spanyolország, Svédország és Norvégia Európában – „súlyos történelmi felelősséget” visel, mivel „pénzzel, élelmiszerral, munícióval és üzemanyaggal támogatták, s ezáltal fenntartották és meghosszabbították” az összecsapást. Ezért a mexikói kormány javasolja, hogy a „tökéletes egyenrangúság” szellemében hívjanak össze egy találkozót valamennyi háborúzó fél részvételével azzal a céllal, hogy véget vessenek a küzdelmeknek „akár saját erőfeszítésükből, akár úgy, hogy alárendelik magukat” a meghívó országok „baráti közvetítésének”. Amennyiben a harcoló hatalmak továbbra sem tudják rendezni nézeteltéréseiket, a semlegesek mindenféle velük való kereskedelmi kapcsolatot meg fognak szüntetni, s utánpótlás hiányában kénytelenek lesznek feladni a küzdelmet. Javaslatának ismertetésekor Carranza kifejezte az iránti reményét is, hogy elképzelése a nemzetközi jog új elveként elfogadásra fog találni, így „adva lehetőséget a semlegeseknek, hogy segítsék a jövőbeni nemzetközi háborúk elkerülését és megoldását.”⁵³

De az Egyesült Államok nem bizonyult partnernek a mexikói kezdeményezés megvalósításában, s egy hónap elteltével sem adott választ Carranza tervére. A mexikói elnök az USA nagyköveténél tett panaszt ez ügyben, s egyúttal megismételte kívánságát egy közös, semlegesek általi terv kidolgozására, még, ha az különbözik is az övétől. Továbbá indítványozta, hogy amennyiben az Egyesült Államok elméletben elfogadja a kezdeményezést, a javasolt semleges konferencia helyszíne Washington legyen. Az USA végül március 16-án közölte álláspontját, amikor is két okkal indokolta az együttműködés visszautasítását. Hivatkozott egyrészt az amerikai

⁵¹ A salvadori amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. február 27., *FRUS* 1917, 235. (A szerző fordítása.)

⁵² A Costa Rica-i amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. április 3.; A nicaraguai külügyminiszter az amerikai követnek, 1917. február 5.; Az amerikai venezuelai követ a külügyminiszternek, 1917. március 7., *FRUS* 1917, 237–240, 243–244.

⁵³ A mexikói érdekekért felelős San Franciscó-i mexikói főkonzul a külügyminiszternek, 1917. február 12., *FRUS* 1917, 44–46. (A szerző fordítása.)

hajókat ért tengeralattjáró támadások következtében gyorsan romló USA-német viszonyra, másrészt Berlin tervére, hogy háborúba sodorja az Egyesült Államokat déli szomszédjával és szövetségesen Japánnal. Mexikó válaszában ugyan kétségét fejezte ki egy Washington részvétele nélkül megvalósítandó semleges akció sikerét tekintve, de máskülönben békülékeny volt, s Carranza felajánlotta közbenjárását az amerikai és a német kormány között a diplomáciai kapcsolatok helyreállítása érdekében.⁵⁴

Az Egyesült Államok és a császári Németország közötti konfliktust azonban többé nem lehetett békés úton megoldani. 1917 első hónapjainak eseményei – a korlátlan tengeralattjáró háború német megindítása, az ennek folyományaként bekövetkező amerikai hajókat ért incidensek, valamint a Zimmermann-távirat okozta bonyodalmak – végül meggyőzték az Egyesült Államok korábban hezitáló elnökét, hogy eljött az ideje az Antant erőihez való csatlakozásnak. Az USA április 6-i Német Császársággal szembeni hadüzenetét követően a latin-amerikai köztársaságoknak ismét dönteniük kellett, hogy követik-e az északi példát vagy megmaradnak a semlegesség talaján. Végül a húsz érintett ország közül csak hét – Argentína, Chile, Paraguay, Mexikó, Kolumbia, Salvador és Venezuela – maradt semleges a konfliktus legvégéig. A többi állam vagy megszakította a kapcsolatokat Németországgal vagy hadat üzent neki 1917 és 1918 folyamán.

Éppen úgy, mint két hónappal korábban, amikor a diplomáciai kapcsolatok megszakítására került sor Washington és Berlin között, az Egyesült Államok 1917. április 6-án is a külképviselőin keresztül értesített minden országot a politikájában bekövetkezett változásról.⁵⁵ Habár ezúttal a körtávirat csak egy a hadiállapot tényét kimondó rövid értesítés volt, s nem kérte a címzettektől hasonló lépés megtételét, Panama és Kuba azonnal a lehető legpozitívabb módon reagált. Előbbi április 7-én egy USA-ra vonatkozó szövetségi és együttműködési nyilatkozatot bocsátott ki, melynek indoklásaként kifejtette, hogy más ország érintettsége esetén Panama továbbra is fenntartaná a szigorú semlegességet, ám mivel a saját biztonsága szorosan kötődik az Egyesült Államokéhoz, a továbbiakban a távolmaradás nem lehet opció.⁵⁶ Kuba szintén hadat üzent Németországnak április 7-én, és felállított egy bizottságot a Washingtonnal való egyeztetés megkönnyítésére. Továbbá parancsot adott ki valamennyi német állampolgár regisztrálására és az országban tartózkodó német tarta-

⁵⁴ A mexikói amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. március 10. és 17.; A külügyminiszter a mexikói érdekekért felelős San Franciscó-i mexikói főkonzulnak, 1917. március 16., *FRUS* 1917, 67–68, 238–239, 241–242.

⁵⁵ A külügyminiszter az amerikai diplomáciai képviselőknek valamennyi országban, kivéve Oroszországot, 1917. április 6., *FRUS* 1917, 244–245.

⁵⁶ A panamai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. április 7. és 9., *FRUS* 1917, 245, 248. 1917. december 10-én Panama az Osztrák–Magyar Monarchia ellen is hadat üzent és intézkedett az osztrák és német állampolgárságú személyek őrizetbe vételéről. Lásd: A panamai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. december 10. és 16., *FRUS* 1917, 385, 389–390.

lékos tisztek letartóztatására. Lefoglalta a kubai kikötőkben tartózkodó német hajókat is és készen állt, hogy átadja őket az Egyesült Államok használatára.⁵⁷

Hosszú idő telt el mielőtt 1917. október 26-án Brazília személyében a harmadik latin-amerikai állam, s az egyetlen a déli szubkontinensen, belépett a háborúba. Noha az Egyesült Államok ezt az országot tartotta dél-amerikai politikája sarokkövének, Brazília ódzkodott feladni a semlegességét.⁵⁸ Ennek ellenére április 11-én megszakította a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatokat a Német Császársággal és hamarosan elkezdődött az USA-val tervezett jövőbeni együttműködés kidolgozása. A tárgyalások elsősorban a brazil kikötők esetleges Egyesült Államok általi használatáról, valamint a dél-amerikai ország északi partvidékének ellenőrzésében való brazil részvétel lehetőségeiről szóltak.⁵⁹ De Brazília feltételeket szabott: cserébe a segítségnyújtásért és semlegessége feladásáért biztosítékot akart, hogy német támadás esetén számíthat Washington védelmére. A folytatódó tárgyalások eredményeképpen végül június elején lefoglalták a brazil kikötőkben horgonyzó valamennyi német kereskedelmi hajót és visszavonták Brazília semlegességi deklarációját. A hónap végén a Franciaországra, Oroszországra, Nagy-Britanniára, Japánra, Portugáliára és Olaszországra vonatkozó semlegességi dekrétumok visszavonása is megtörtént, így lehetségessé vált, hogy az említett államok hadihajói ugyanazokat a kiváltságokat élvezzék a brazil kikötőkben, mint amelyeket az USA számára garantáltak. Azonban további négy hónap telt el mielőtt október 26-án végül sor került a hadiállapot kinyilvánítására Brazília és a császári Németország között azt követően, hogy egy negyedik brazil hajó is német torpedótámadás áldozatává vált.⁶⁰

Brazília volt az utolsó azon államok sorában, amelyek még az 1917-es év folyamán léptek be a háborúba. A többi latin-amerikai ország, amelyik előbb vagy utóbb a semlegesség feladása mellett döntött, csak 1918-ban tett így: Guatemala áprilisban, Nicaragua és Costa Rica májusban, Haiti és Honduras pedig júliusban. Közös jellemzőjük volt azonban, hogy bár a hadüzenettel késlekedtek, a Német Császársággal fenntartott kapcsolataikat már az előző év során megszakították.

Így történt ez Guatemala esetében is, mely ország a német gazdasági és propaganda befolyás egyik centrumaként volt ismert. Mégis, mindössze két nappal az Egyesült Államok hadüzenetét követően a közép-amerikai ország kifejezte szándékát az USA-val való szoros együttműködésre, beleértve „egy szövetségi paktum

⁵⁷ A kubai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. április 7. és 1917. május 24., *FRUS* 1917, 246–247, 286–287. Kuba az Osztrák–Magyar Monarchiával fennálló hadiállapotot 1917. december 16-án nyilvánította ki. Lásd: Az amerikai kubai ügyvivő a külügyminiszternek, 1917. december 21., *FRUS* 1917, 393.

⁵⁸ GILDERHUS 2000, 52.

⁵⁹ Július végén került aláírásra az idevonatkozó megállapodás, amelyben szerepelt a brit és a francia haditengerészet bevonása is. Lásd: A brazíliai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. július 23., *FRUS* 1917, 312–313.

⁶⁰ Az amerikai brazil nagykövet a külügyminiszternek, 1917. április 12. és 1917. június 4.; Külügyminisztériumi tanácsadói memorandum, 1917. május 17.; A brazíliai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. június 3. és 29., 1917. október 25. és 26., *FRUS* 1917, 251–252, 283–284, 294–295, 304, 351–352.

megkötését is, ami lehet támadó és védekező vagy csak támadó” jellegét tekintve. Egyúttal megígérte azt is, hogy rajta tartja a szemét mindazokon, akik megzavarhatják a békét.⁶¹ Nem sokkal később, 1917. április 27-én semleges pozíciójának feladására is sor került. Ez alkalommal Guatemala felajánlotta területi vizeinek, kikötőinek, vasútjainak és bármely egyéb erőforrásának a használatát az Egyesült Államokkal való közös védelem céljaira, továbbá egy küldöttséget indított útnak Washingtonba a tevékenységek összehangolásának megkönnyítésére. Mindezek eredményeképpen az USA szabad hozzáférést kapott Guatemala kikötőihez és vizeihez, cserébe pedig növelte az oda irányuló exportját. Washington emellett hozzájárult az ország fegyverkezéséhez, segítséget ígért arra az esetre, ha szuverenitását támadás érné, és közvetítő szerepet vállalt a Honduras-szal fennálló határvitájában.⁶² Végül Guatemala 1918. április 23-án nyilvánította ki a hadiállapotot a Német Császársággal. Mivel közvetlen támadás vagy sérelem Berlin részéről nem érte, egyéb megfontolások játszottak szerepet a döntésében. A hivatalos magyarázat szerint a döntő tényezők „a kontinentális szolidaritás, az ország földrajzi helyzete és az Egyesült Államok és Guatemala között létező kötelékek” voltak, de a mexikói-guatemalai antagonizmus, a német gazdasági dominanciától való megszabadulás szándéka és annak felismerése, hogy az ország legfelsőbb politikai vezetésében beálló személyi változások Washington jóakarától függnék, mind szerepet kellett, hogy játszanak.⁶³

Guatemalához hasonlóan Nicaragua is egy évvel a hadüzenet előtt szakította meg a kapcsolatait Németországgal. Az országnak az USA háborús politikájához való igazodása nem meglepő, hiszen az amerikai csapatok jelenléte nem sok teret engedett a helyi kezdeményezéseknek. Ez a tény magyarázatul szolgálhat a Washington és Managua közti háborús kérdéseket érintő diplomáciai levelezés alacsony volumenére, s ez a korlátozott kommunikáció is visszafogott együttműködésről árulkodik. Annak ellenére, hogy 1917. április 18-án Nicaragua kifejezte „az Egyesült Államokkal való teljes együttérzését,” csak a washingtoni kormány kérésére szakított Németországgal és ajánlotta fel számára kikötőinek és területiális vizeinek használatát egy hónap elteltével.⁶⁴ Hadba lépését hasonlóan visszafogott modorban tudatta, mindössze annyit proklamálva 1918. május 7-én, hogy „a hadiállapot kinyilvánított Nicaragua, valamint Németország és Ausztria–Magyarország birodalmi kormányai között.”⁶⁵

⁶¹ MARTIN 1925, 491–492.; Az amerikai guatemalai követ a külügyminiszternek, 1917. április 18., *FRUS* 1917, 257–259. (A szerző fordítása.)

⁶² Az amerikai guatemalai követ a külügyminiszternek, 1917. április 27.; A külügyminiszter az Egyesült Államokba rendelt guatemalai különleges küldöttségnek, 1917. november 6., *FRUS* 1917, 271–272, 358–363.

⁶³ MARTIN 1925, 495, 498. (A szerző fordítása.)

⁶⁴ A nicaraguai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. április 18. és 1917. május 10.; Az amerikai nicaraguai ügyvivő a külügyminiszternek, 1917. május 19., *FRUS* 1917, 259, 278, 289–290. (A szerző fordítása.)

⁶⁵ A nicaraguai amerikai követ a külügyminiszternek, 1918. május 8., *FRUS* 1918, 687–688. (A szerző fordítása.)

A Costa Ricával való együttműködést legitimációs kérdések bonyolították, mivel a Német Császárság elleni amerikai hadüzenet idején a közép-amerikai országot olyan kormány irányította, amelynek elismerését Washington megtagadta. Costa Rica mégis felajánlotta, hogy kikötőit használja az USA haditengerészete, de ezzel zűrzavart okozott annak terveiben. Megpróbálkozott Washington megszarolásával is: cserébe a legitimálásért, Berlinnel fennálló kapcsolatainak a megszakítását ígerte. Az Egyesült Államok azonban kitartott eredeti álláspontja mellett, így végül Costa Rica az észak-amerikai elismerés további visszatartása ellenére számolta fel a Németországhoz fűződő diplomáciai kötelekeit 1917. szeptember 21-én. A következő év folyamán, 1918. május 23-án pedig sor került a hadüzenetre is, amely ironikus módon az egyetlen olyan nagyhatalommal szemben született meg, amelyik legitimnek ismerte el a Costa Rica-i kormányt.⁶⁶

Haiti, amely 1918. július 12-én lett hadviselő, rendkívül óvatosan politizált az USA hadba lépését követően. A háborús magatartását illető bármilyen változtatás megtétele előtt azt kérte Washingtontól, hogy adjon segítségnyújtásra vonatkozó biztosítékot arra az esetre, ha az ország a Német Császársággal ellentétbe keveredne. Habár az Egyesült Államok minden asszisztenciát megígért, az ország elnökétől eltérő álláspontot képviselő haiti nemzetgyűlés csak egy olyan tartalmú határozatot volt hajlandó szentesíteni, amely ugyan véget vetett a diplomáciai kapcsolatoknak Berlinnel és jótékony semlegesség érvényesítését mondta ki Washingtonnal kapcsolatban, de nem deklarált háborút. Így a tény, hogy az ország 1917. június 17-én szakított Németországgal és egy évvel később hadat is üzent neki, javarészt a haiti elnöknek volt köszönhető, aki hatalomra kerülésének körülményei miatt az USA lekötelezettje volt, s mindent megtett annak érdekében, hogy felsorakoztassa országát Washington mögött. A hivatalos kormánybejelentés természetesen más magyarázatot tartalmazott és a „Német Kormánynak a haiti nemzettel szembeni agresszív és támadó magatartását” emelte ki a hadba lépés indokaként.⁶⁷

Honduras pontosan egy hónappal Haiti előtt számolta fel kapcsolatait a Német Császársággal. Miközben tartotta magát korábbi ígéretéhez és 1918. július 19-én „a közép-amerikai államok közül utolsóként vált hadviselővé,” a Berlinnel fennálló kapcsolatainak már 1917. május 17-én véget vetett az Egyesült Államokkal „fenntartott komoly és hű barátság jeleként”. Ugyanakkor kifejezte bármely területen történő együttműködési szándékát is, amit Washington örömmel elfogadott. Végül, egy évvel

⁶⁶ A haditengerészeti miniszter a külügyminiszternek, 1917. április 27.; A Costa Rica-i amerikai ügyvivő a külügyminiszternek, 1917. május 24., 1917. szeptember 17. és 22., *FRUS* 1917, 268, 287, 328–329.; MARTIN 1925, 507–508.

⁶⁷ A Külügyminisztérium Latin-Amerikai Ügyek Osztálya vezetőjének memorandumai, 1917. április 21. és 24.; A haiti amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. május 11. és 1917. június 17., *FRUS* 1917, 266–267, 279, 301.; MARTIN 1925, 516, 519.; Az amerikai haiti követ a külügyminiszternek, 1918. július 15., *FRUS* 1918, 708–709. (A szerző fordítása.)

később, a hondurasi hadüzenet megerősítette a „kontinentális szolidaritás” eszméjét és „a civilizáció és igazság ügyének győzelméért” folytatott harc szükségességét.⁶⁸

A nyolc latin-amerikai ország mellett, amelyek az Egyesült Államokat követve beléptek a háborúba, további öt köztársaság felemás álláspontra helyezkedve azzal fejezte ki szolidaritását, hogy háborút ugyan nem deklarált, de megszakította a kapcsolatait a császári Németországgal. A Dominikai Köztársaság kivételével valamennyi a déli szubkontinensen helyezkedett el. Elsőként Bolívia változtatott a Berlinhez fűződő viszonyán 1917. április 13-án, majd Peru és Uruguay október 6-án, illetve 7-én, végül Ecuador december 7-én. Bolívia már februárban kifejezte egyetértését az Egyesült Államoknak a német korlátlan tengeralattjáró háború kapcsán tanúsított magatartásával, majd két hónappal később a Berlinnel folytatott kapcsolatok megszakítását korábbi politikája „természetes következményeként” magyarázta. Továbbá kijelentette, hogy „örömmel áll az Egyesült Államok kormányának oldalára a jog és igazság védelmének szent ügyében, az erő és erőszak uralmával szemben”.⁶⁹ Peru, miközben jótékony semlegességet gyakorolt Washington irányában, azt követően döntött a Németországgal fennálló diplomáciai kapcsolatok megszakítása mellett, hogy eredménytelenül próbált kártérítést kapni egy 1917 februárjában elsüllyesztett hajójáért.⁷⁰ Hozzá hasonlóan Uruguay is jótékony semlegesként viselkedett és kikötőit az amerikai haditengerészet bármely okból történő, korlátozás nélküli, szabad használatára bocsátotta. A Berlinnel való szakítás bejelentése és az Antanttal szembeni semlegesség visszavonása kapcsán Uruguay hangsúlyozta, hogy „nincs megbosszulandó saját sérelme,” hanem a demokrácia és autokrácia erői között dúló összecsapásban kockán forgó demokratikus eszmények feletti aggodalom okán cselekszik.⁷¹ 1917 végén Ecuador volt az utolsó dél-amerikai ország, amelyik szakított Németországgal. Ezt követően felajánlotta, hogy kikötőiben fogadja a baráti hadihajókat és lehetővé teszi számukra, hogy a salinas-i drótnélküli állomást kommunikációs célokra használják.⁷²

A legutolsó olyan ország, amelynek Berlinnel folytatott kapcsolatai a háború idején felfüggesztésre kerültek, a Dominikai Köztársaság volt. Státusza különlegesnek

⁶⁸ A hondurasi amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. május 7.; A hondurasi külügyminiszter az amerikai külügyminiszternek, 1917. május 17.; Az amerikai külügyminiszter a hondurasi külügyminiszternek, 1917. június 20., *FRUS* 1917, 291–292, 276, 302–303.; A hondurasi amerikai ügyvivő a külügyminiszternek, 1918. július 19., *FRUS* 1918, 710–711. (A szerző fordítása.)

⁶⁹ A bolíviai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. április 14., *FRUS* 1917, 253. (A szerző fordítása.)

⁷⁰ A perui amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. július 29.; A Perui Követség a Külügyminisztériumnak, 1917. augusztus 9.; A limai amerikai főkonzul a külügyminiszternek, 1917. szeptember 10. és 26.; Az amerikai perui követ a külügyminiszternek, 1917. október 6., *FRUS* 1917, 308–309, 312, 324, 331, 340–341.

⁷¹ Az uruguayi amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. június 15. és 1917. október 17., *FRUS* 1917, 300, 369–370. (A szerző fordítása.)

⁷² Az ecuadori amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. december 8. és 17., *FRUS* 1917, 383–384, 390–391.

számított, mert bár Latin-Amerika néhány egyéb államában is jelen volt az Egyesült Államok hadserege, Dominikában Washington 1916 óta tényleges katonai kormányzást gyakorolt. A cél eredetileg annak megakadályozása volt, hogy a Német Császárság a szigetországot az USA elleni támadások bázisaként használja, de a helyzet végül 1924-ig fennmaradt. Dominika mindhiába tiltakozott az amerikai beavatkozás ellen, ami természetesen azt is jelentette, hogy elveszítette cselekvési szabadságát a háború kérdésében. Amikor 1917-ben az Egyesült Államok visszavonta a Dominikai Köztársaságba akkreditált német konzulok működési engedélyét, s így Németország diplomáciai képviselő nélkül maradt, az a gyakorlatban a Berlinnel való szakítást jelentette.⁷³

A legtöbb ország – Argentína, Chile, Paraguay, Kolumbia és Venezuela –, amely a háború végéig megőrizte a semlegességét, dél-amerikai volt. Közép-Amerikában csak a kicsiny Salvador tartózkodott egy határozottabb álláspont kinyilvánításától, bár Washington hadüzenetét követően rokonszenvét fejezte ki az Egyesült Államokkal és engedélyezte a haditengerészete számára a salvadori vizek használatát.⁷⁴ Ugyanakkor Mexikó Észak-Amerikában a szigorú semlegesség fenntartása mellett döntött és megismételte korábbi ajánlatát a Washington és Berlin közötti közvetítésre. Továbbá Carranza még mindig hitt abban, hogy kellő eréllyel fellépve a latin-amerikai semlegesek nyomást tudnak gyakorolni Németországra, ha ragaszkodnak hozzá, hogy amennyiben nem fogadja el a békefeltételeket, az Antant oldalára állnak.⁷⁵

A semleges tábor vezetőjeként Argentína, Latin-Amerika legfejlettebb országa és az USA-ellenes pánhiszán eszme szószólója lépett fel. Már a Zimmermann-távirat publikálása és Washington hadba lépése előtt, február végén javasolta egy konferencia összehívását a latin-amerikai köztársaságok részvételével a béke elősegítése érdekében. A terv azonban nem tartalmazta az Egyesült Államok meghívását, minek következtében Washington érthető módon nem szimpatizált az elképzeléssel. Amikor két hónappal később az argentin külügyminiszter az USA álláspontja iránt érdeklődött a javasolt konferenciával kapcsolatban, Washington szárazon azt válaszolta, hogy lehetetlen véleményt mondania egy olyan eseményről, aminek nem részese. Hogy mentse a helyzetet, az argentin külügyek irányítója ekkor „erőteljesen utalt” rá, hogy országa szándéka nem más, mint „az amerikai köztársaságok felsorakoztatása a Wilson elnök által mutatott magatartás mögött,” ám mindössze néhány nap elteltével nyilvánvalóvá vált az argentin politika kettőssége. Miután hír érkezett, hogy Németország kárpótlást ígért egy korábban elvesztett hajóért, Buenos Aires

⁷³ Dominican Republic, 1916–1924; MARTIN 1925, 485.

⁷⁴ Az amerikai salvadori követ a külügyminiszternek, 1917. április 12.; A salvadori amerikai ügyvivő a külügyminiszternek, 1917. november 22., *FRUS* 1917, 251, 371.

⁷⁵ A mexikói amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. április 15. és 25.; A külügyminiszter a mexikói amerikai nagykövetnek, 1917. április 21., *FRUS* 1917, 255, 261–262, 265–266.

nem csak hogy békés hangnemben válaszolt Berlinnek, de hangsúlyozta a „baráti érzelmeket, amelyek mindig is léteztek a két ország között.”⁷⁶

Az Egyesült Államok reakciója ellenére Argentína továbbra is ragaszkodott a konferencia ötletéhez. Az előzetes elképzelések szerint Buenos Airesben békekongresszusként tervezték megvalósítani, majd kereskedelmi kongresszusként emlegették, áprilisban pedig az Amerikai Nemzetek Kongresszusa elnevezést kapta. A meghívó szerint a találkozó célja „közös álláspont” és „egységes vélemény” kialakítása volt a háborúval kapcsolatban.⁷⁷ Május közepére tizenöt nemzet – Bolívia, Brazília, Kolumbia, Chile, Mexikó, Paraguay, Peru, Uruguay, Guatemala, Nicaragua, Salvador, Ecuador, Honduras, Costa Rica és Haiti – fogadta el a meghívást, és Argentína további pozitív válaszokat várt. Ekkor az Egyesült Államok diplomáciai támadást indított a terv ellen és úgy tájékoztatta a közép- és dél-amerikai nemzetek kormányait – kivéve az argentint, mexikóit, panamait, kubait, brazilt és a dominikait –, hogy véleménye szerint „egy ilyen konferencia semmilyen hasznos célt nem szolgálna.”⁷⁸

Habár a legtöbb latin-amerikai köztársaság egyetértett a javasolt konvenció gondolatával, néhányuk fenntartásokat fogalmazott meg. Peru, például, csak abban az esetben kívánt részt venni, ha a találkozó „semmilyen értelemben sem viszonyul ellenségesen az Egyesült Államokhoz,” sőt csak Washington vezetésével látta elképzelhetőnek a közös akciót.⁷⁹ Chile szintén ellenvetésekkel élt, rámutatva egy konkrét program hiányára és az USA kizárására, Brazília pedig Washington hozzáállásától tette függővé, hogy elfogadja-e a meghívást.⁸⁰ Júliusban Kolumbia és Mexikó voltak a legaktívabbak a találkozó sürgetésében, és kezdődatumként augusztus 15-e került kijelölésre. A tervek azonban megghiúsultak és a kongresszust a nyár közepén időlegesen elhalasztották. Az Egyesült Államok kedvezőtlen reagálása, a császári Németországgal kapcsolataikat megszakító országok növekvő száma és a tengeralattjáró támadások következtében fellépő argentin–német ellentét mind közrejátszottak ebben a fejleményben.⁸¹

Az ötletet október végén elevenítették fel újra, ám mivel ekkorra már tizenegy köztársaság szüntette meg a diplomáciai kapcsolatokat Németországgal vagy üzent

⁷⁶ Az argentinai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. február 27., 1917. március 3., 1917. április 20. és 25., 1917. május 5.; A külügyminiszter az argentinai amerikai nagykövetnek, 1917. április 22., *FRUS* 1917, 235–236, 260–261, 263–265, 275–276. (A szerző fordítása.)

⁷⁷ Az argentinai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. április 20. és 22., *FRUS* 1917, 260, 263–264. (A szerző fordítása.)

⁷⁸ Az amerikai argentin nagykövet a külügyminiszternek, 1917. május 17.; A külügyminiszter a Közép- és Dél-Amerikában székelő diplomáciai képviselőknek, kivéve Argentínát, Mexikót, Panamát, Kubát, Braziliát és a Dominikai Köztársaságot, 1917. május 25., *FRUS* 1917, 282–283, 289. (A szerző fordítása.)

⁷⁹ Az argentinai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. június 13., *FRUS* 1917, 297. (A szerző fordítása.)

⁸⁰ MARTIN 1925, 256.

⁸¹ Az argentinai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. június 23., 1917. július 19. és 1917. szeptember 23., *FRUS* 1917, 303, 308, 329–330.; MARTIN 1925, 256–257.

neki hadat, a találkozó elnevezését „Latin-amerikai Kongresszusra” változtatták, elhagyva a semlegesekre történő utalást. Ezúttal az összejövetelt 1918 januárjára irányozták elő, de egyedül Mexikó fogadta el a delegátusok küldésére vonatkozó meghívást. Ezzel szemben a legtöbb nemzet vagy visszautasította a részvételt, vagy a válaszadást megelőzően pontos információkat akart kapni a programra vonatkozóan. Peru is az elutasítók között szerepelt, de az argentin kormány ragaszkodott a részvételéhez. Döntése megváltoztatása feltételeként azzal a javaslattal lépett fel, hogy a találkozó legfontosabb feladatává a császári Németországgal való szakítás kérdésének megtárgyalását tegyék. Peru a kezdeményezést illetően Washington jóváhagyását kérte és kapta, sőt Argentína is beleegyezését adta és az Egyesült Államok bevonását fontolgatta. A terv mégsem realizálódott: a kongresszust először elnapolták, majd végleg lemondtak róla.⁸²

Latin-Amerikának a háborús erőfeszítéshez való hozzájárulását illetően nem volt lényeges különbség a hadviselő és semleges országok között. A Központi Hatalmak ellen küzdő táborhoz csatlakozott nyolc köztársaság közül csak Brazília és Kuba vállalt aktív szerepet, de az ő katonai és haditengerészeti teljesítményük is csaknem elhanyagolható volt. Jóval nagyobb súllyal esett a latba az anyagi természetű segítség, amelyet más országokkal együtt az Egyesült Államok és az Antant számára nyújtottak, hiszen minden nagy exportőr, főképp Dél-Amerikában, olyan nyersanyagokat és egyéb termékeket szolgáltatott, amelyekből a németellenes hadviselők jelentős hiánnyal küzdöttek.⁸³

A háborúnak ebben a szakaszában már valamennyi háborúzó nemzetben kimerülően voltak az élelmiszerkészletek. 1917 júliusában Washington új politika bevezetéséről tájékoztatta Argentínát: annak érdekében, hogy többet tudjon exportálni az Antant Hatalmaknak, saját búzafogyasztásának korlátozásáról döntött, s egyúttal minden nagy búzatermelő országot arra kért, hogy kövesse példáját. Argentínához intézett konkrét kérése a Nagy-Britanniába és Franciaországba irányuló export növelését célozta. A kezdeményezés 1918. január 14-én hozott eredményt, amikor a három érintett nemzet megállapodott, hogy Nagy-Britannia és Franciaország fölös búzát és egyéb gabonát vásárolnak a dél-amerikai köztársaságtól. Mikor a Buenos Aires-i USA nagykövet kézhez kapta a szerződés egy példányát bejelentette, hogy kormánya is csatlakozik az együttműködéshez és szívesen fog exportálni az argentin nép számára.⁸⁴

⁸² MARTIN 1925, 257.; A panamai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. október 29.; A Perui Követség a Külügyminisztériumnak, 1917. november 14.; A külügyminiszter az uruguayi amerikai követnek, 1917. november 23.; A külügyminiszter az argentinai amerikai nagykövetnek, 1917. december 15.; Az argentinai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. december 6. és 28., *FRUS* 1917, 354, 367–368, 372–373, 381–382, 388–389, 394–395.

⁸³ MARTIN 1925, 1–2.

⁸⁴ A külügyminiszter-helyettes az argentinai amerikai nagykövetnek, 1917. július 6.; Az argentinai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1918. január 14., *FRUS* 1917, 306, 399–400.; MARTIN 1925, 258–260.

Brazília, Dél-Amerika egyetlen aktív hadviselője, katonai és anyagi jellegű támogatást egyaránt nyújtott az Antantnak. Nem sokkal az után, hogy 1917 októberében belépett a háborúba, Franciaországba vezényelt egy katonai missziót, amelynek tagjai a nyugati front számos összecsapásában részt vettek. A rendelkezésre álló hajótér szűkössége ugyan lehetetlenné tette egy nagy létszámú kontingens átszállítását Európába, de azért az amerikai kontinensen folytak az előkészületek Brazília katonai együttműködésének fokozására. Decemberben delegáció utazott az Egyesült Államokba, hogy kidolgozza a kooperáció részleteit, valamint felszerelést és gépeket vásároljon a brazil hadianyag-termelés növelése érdekében. A dél-amerikai köztársaság ezt követően csatlakozott az Atlanti-óceán déli részének – javarészt a saját partvonalának – védelmét célzó erőfeszítésekhez, hogy megakadályozzák német tengeralattjáró bázisok kiépítését. Ezzel párhuzamosan tárgyalások folytak arra vonatkozóan is, hogy egy brazil hajóraj a dél-európai vizeken teljesítsen szolgálatot. Végül 1918 májusában egy flotta Rio de Janeiróból Afrika partjaihoz hajózott, hogy elsőrangú feladatként ellenséges aknák felszedésével biztosítsa az antant konvojok számára a biztonságos áthaladást.⁸⁵

Az Antant győzelméhez való katonai hozzájárulásánál fontosabb volt Brazília azon erőfeszítése, hogy élelmiszer-utánpótlást nyújtson szövetségeseinek. Az ország hadba lépésekor kibocsátott elnöki nyilatkozatban megfogalmazásra került, miszerint Brazíliának azért kell „küzdnie, hogy szövetségesei magtárává” váljon. És a kormány valóban támogatta a mezőgazdasági termékek kivitelének növelését, minek eredményeként jelentősen nőtt a bab, a cukor, valamint a hűtött és fagyasztott marhahús exportja. Szintén fontosak voltak a nagy mangánérc szállítmányok, melyeket például az Egyesült Államok hadiipara hasznosított.⁸⁶

A katonák és az áruk célba juttatása egyaránt tengerjáró eszközöket igényelt, és a Központi Hatalmak ellenségei ebben a tekintetben is számottevő hiánnyal küzdöttek. A helyzet enyhítésében ismét fontos szerep jutott egyes latin-amerikai köztársaságoknak, melyek kikötőiben német hajók vesztegeltek. 1917 júniusában Brazília 46 ilyen hajót rekvirált, s ezek esetleges Antant általi használata hamar megbeszélések tárgyát képezte. De a brazil gazdasági érdek komplikálta a tárgyalásokat. Hogy rábírja Londont a brazil kávé importjára vonatkozó tiltás feloldására, a Rio de Janeirói kormány kérésének teljesítését szabta előzetes feltételként az Antantot sújtó semlegességi dekrétumok visszavonásához. A siker érdekében a dél-amerikai köztársaság vezetői az Egyesült Államok közbenjárásáért folyamodtak, amit meg is kaptak. Washington importpolitikája módosítására kérte Nagy-Britanniát, s London pozitívan reagált. Ezúttal azonban ő szabott feltételeket: a további Brazíliát érintő kereskedelmi engedményeket a német hajóknak a kérdéses kávékereskedelemben való használatától tette függővé.⁸⁷

⁸⁵ MARTIN 1925, 86–89.; A brazíliai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. december 1. és a külügyminiszteri válasz, 1917. december 3., *FRUS* 1917, 379–380.

⁸⁶ MARTIN 1925, 69–70, 92–95. (A szerző fordítása.)

⁸⁷ MARTIN 1925, 95.; A brazíliai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. június 2.; A külügyminiszter a Nagy-Britanniában székelő amerikai nagykövetnek, 1917. június 6.;

Nem Nagy-Britannia volt az egyetlen az Antant Hatalmak között, amelyik megpróbálta magának megszerezni a Brazíliában veszteglő német hajókat. Belgium, Olaszország, Franciaország és az Egyesült Államok ugyanezt szerették volna elérni. A kibontakozó tárgyalások végül egy francia–brazil megállapodáshoz vezettek, ami lehetővé tette 30 lefoglalt német hajó Franciaország általi bérletét az 1917. december 1. és 1919. március 1. közötti időszakban. Az egyezmény értelmében a hajók a dél-amerikai köztársaság és Európa között továbbra is brazil zászló alatt, brazil legénységgel fognak közlekedni, Franciaország pedig kávé és gabonát lesz köteles vásárolni szerződő partnerétől.⁸⁸

Brazília mellett Kuba volt a másik latin-amerikai köztársaság, amelyik némi katonai értelemben értékelhető hozzájárulással is támogatta a háborús erőfeszítést. Közvetlenül az 1917. áprilisi kubai hadüzenet után egy katonai-technikai misszió utazott az Egyesült Államokba, hogy megvitassa a szigetországnak a világháborúval kapcsolatos problémáit és teendőit. Bár a havannai kormány aktív katonai részvételt tervezett, az eredmények meglehetősen korlátozottak bizonyultak. A Kubai Vörös-kereszt szorosan együttműködött az amerikaival és nagy mennyiségben küldött Franciaországba kötszereket, ruhaneműt, cukrot, szivart és cigarettát. A katonai kiképzés terén szintén szoros kooperáció alakult ki az államok között, s miközben amerikai csapatok Kubában, a Guantánamo-öbölbeli állandó bázisukon és egyéb helyszíneken kaptak kiképzést, addig amerikai tisztek mindkét ország területén segítették a kubai katonák, tengerészek és pilóták felkészülését. Sajnálatos módon az 1917. augusztusi terv egy csaknem százfős önkéntes repülő egység szervezésére megbukott, ám a következő év januárjában a havannai kormány saját kezébe vette az irányítást és egy tengerentúli szolgálatra kiképzett légi alakulat felállításáról döntött. 1918 szeptemberében el is indult az oktatás és a kiképzés az Egyesült Államokban, de még nem fejeződött be, amikor két hónappal később a fegyverszünet híre megérkezett. Így a nyugati fronton végül nem harcoltak kubaiak, kivéve azokat a katonákat, akik korábban önkéntesen jelentkeztek francia szolgálatra. Valamivel jelentősebb volt a szigetország haditengerészetének háborús szerepvállalása, amire egy 1917 tavaszán Washington és Havanna között létrejött együttműködés keretében került sor. Az USA tengeralattjáró-elhárító hajókat adott Kubának kölcsön, illetve eladásra, melyek legénységét amerikai tisztek oktatták. Ezt követően a kubai hadi-

A Brit Nagykövetség memoranduma a Külügyminisztériumnak, 1917. július 2., *FRUS* 1917, 294, 296, 304–305.

⁸⁸ A brazíliai amerikai nagykövet a külügyminiszternek, 1917. augusztus 14. és 1917. november 29.; A külügyminiszter a brazíliai amerikai nagykövetnek, 1917. augusztus 29., *FRUS* 1917, 315–316, 320, 377–378. Hasonló tárgyalások folytak az uruguayi kikötőkben horgonyzó német hajók Antant (főleg az Egyesült Államok) általi használata ügyében. Lásd: Az uruguayi amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. október 3.; A külügyminiszter az uruguayi amerikai követnek, 1917. december 1.; Az uruguayi amerikai ügyvivő a külügyminiszternek, 1917. december 15., *FRUS* 1917, 334–335, 378–379, 389.

tengerészeti eszközöket az ország partvidékének védelmére rendelték az esetleges német tengeralattjáró tevékenység megakadályozására.⁸⁹

Brazíliahoz hasonlóan Kuba legjelentősebb háborús hozzájárulása sem az ország katonai teljesítményének volt az eredménye, hanem az Antantot sújtó hajó- és élelmiszerhiány enyhítésére irányuló gazdasági együttműködéséé. 1917 nyarán mindenféle anyagi ellenszolgáltatásra vonatkozó kérés nélkül adta át Havanna az Egyesült Államoknak a kikötőiben horgonyzó, korábban lefoglalt német hajókat. Továbbá, talán ennél is fontosabb volt az a szolgálat, amit Kuba az élelmiszerhelyzet enyhítése érdekében végzett, s melynek keretében a háború legvégéig cukorral látta el a szövetségeseit.⁹⁰

A latin-amerikai országok korlátozott mértékű első világháborús szerepvállalása ellenére tizenegy állam részt vett a békét célzó versailles-i tanácskozásokon. Sőt Bolívia, Brazília, Kuba, Ecuador, Guatemala, Haiti, Honduras, Nicaragua, Panama, Peru és Uruguay küldöttei mellett jelen volt a semlegességéhez mindvégig ragaszkodó Mexikó is, amely egy nem-hivatalos delegátussal képviseltette magát. A Szövetséges és Társult Hatalmak tagjaiként – Mexikó kivételével, természetesen – valamennyien a versailles-i békeszerződést szentesítő nemzetek között szerepeltek csakúgy, mint az Egyesült Államok, amely a tárgyalások egyik vezető hatalma volt. A latin-amerikai aláírók helyet kaptak a Népszövetségben is, mely szervezet a többi újvilági köztársaságot is csatlakozásra hívta. Argentína, Chile, Kolumbia, Paraguay, Salvador és Venezuela már 1920-ban elfogadta a meghívást, s csak Mexikó, Ecuador és a Dominikai Köztársaság maradt távol.⁹¹ Míg a világháborúk közötti időszakban végül valamennyien csatlakoztak az új nemzetközi tömörüléshez, északi szomszédjuk sosem tette. Az amerikai szenátus sem a békeszerződés, sem pedig a Népszövetség alapokmányának ratifikálását nem hagyta jóvá 1919 novemberében, porrá zúzva ezzel Wilson elnök álmait.

A szenátusi döntést az Egyesült Államok első embere személyes kudarcként élte meg, de más tekintetben is sajnálatosnak bizonyult. Csaknem egy teljes évszázada szerette volna Washington, hogy az 1823-ban meghirdetett Monroe Doktrína nemzetközi elismerést kapjon. A népszövetségi alapokmány elutasításával azonban éppen annak a dokumentumnak az amerikai jóváhagyását akadályozta meg, amelyik ezt végre megtette. A 21. cikkely ugyanis kimondta, hogy „az alapokmány semmilyen tekintetben nem lesz hatással olyan nemzetközi elkötelezettségek érvényességére, mint... a Monroe Doktrína, amelyek a béke fenntartásának biztosítását szolgálják”.⁹² A cikkely fontosságát – és a feszült USA–mexikói viszonyt – az a heves

⁸⁹ MARTIN 1925, 129–130, 144–146, 158–161.; A kubai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. április 7.; A külügyminiszter a kubai amerikai követnek, 1917. április 14., *FRUS* 1917, 247, 254.

⁹⁰ MARTIN 1925, 163–166.; A kubai amerikai követ a külügyminiszternek, 1917. május 24., *FRUS* 1917, 286–287.

⁹¹ GILDERHUS 2000, 56.; Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles), 43–44.; MARTIN 1925, 550.

⁹² Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles), 55. (A szerző fordítása.)

reakció is jelezte, ahogyan az Egyesült Államok déli szomszédjának nem-hivatalos versailles-i megfigyelője riadót fújt figyelmeztetve, hogy egy ilyen kitétel igazolás-ként szolgálhat Washington mexikói katonai beavatkozására. Erről a félelemről tanúskodott Carranza elnök magatartása is, aki teljes mértékben elvetette a Monroe Doktrínát.⁹³

Ugyan az ellentétek Mexikóval továbbra is fennmaradtak, a világméretű összecsapás pozitív tendenciákat indított el az Egyesült Államok és Latin-Amerika viszonyában. A két világháború közti periódusban a nemzetközi környezetben bekövetkező változások az USA-nak kedveztek és segítették befolyásának további kiteljesedését az amerikai kontinensen. A brit világkereskedelmi részesedés csökkenése, valamint a német pozícióvesztés és a nyugati féltekén való beavatkozási kedv visszaesése az Egyesült Államok gazdaságának kedveztek. Dél-Amerikában az északi eladások és befektetések mértéke látványosan nőtt, és Washington vált dominánssá a közép-amerikai, karibi, sőt a mexikói piacon is.⁹⁴ A javuló kapcsolatok jeleként, az 1920-as és 1930-as években visszavonták az USA katonai egységeit Kubából, Nicaraguából, a Dominikai Köztársaságból és Haitiről is.

Az Egyesült Államok növekvő dominanciájának tükréül Latin-Amerika országokban egyfajta amerikai közösségi érzés kezdett formálódni már a háborús években is. Egy történelmi előzményeket mutató, ismerős minta bontakozott ki abban a folyamatban, melynek során a déli irányban elterülő köztársaságok a hanyatló USA-német kapcsolatok fordulópontjaira reagáltak, különösen Washington hadüzenetét követően. Az Egyesült Államok befolyása hagyományosan nagyobb volt a közép-amerikai és karibi térségben, s ennek megfelelően a legtöbb itteni ország pozitívan reagált Washington háborús magatartásának változásaira: tíz államból nyolc (a Dominikai Köztársaságot is beleértve) felfüggesztette a diplomáciai kapcsolatokat Németországgal és közülük hét hadat is üzent. Ezzel szemben Dél-Amerikában tízből csak öt állam szakította meg a kapcsolatait Berlinnel és csak egyetlenegy vált hadviselővé. Az amerikanizmus, a semleges jogok és a demokratikus ideálok jelentőségének és megvédelmezésük szükségének közös érzése mégis ismételtelen kifejezésre jutott azokban a deklarációkban, melyekben a latin-amerikai kormányok háborús attitűdjükről tettek tanúságot.⁹⁵ Mindez azt igazolja, hogy az Egyesült Államok iránti meglehetősen ambivalens – sőt gyakran ellenséges – érzéseik ellenére a latin-amerikai köztársaságok többsége erre az időszakra elfogadta a nagy északi szomszéd vezető szerepét az amerikai kontinensen.

⁹³ GILDERHUS 2000, 57.

⁹⁴ Uo. 59–60; Németországban már a XX. század elején születtek ilyen típusú változás veszélyére figyelmeztető helyzetértékelések. Lásd: FISCHER 2015, 40–41, 46–49.

⁹⁵ A retorika ellenére Latin-Amerikát a későbbiekben is inkább jellemezte a diktatórikus hatalomgyakorlás, mint a demokratikus elvek érvényre juttatása.

BIBLIOGRÁFIA

BOGHARDT 2012

BOGHARDT, Thomas: *The Zimmermann Telegram. Intelligence, Diplomacy, and America's Entry into World War I*. Annapolis, Naval Institute Press, 2012.

CRISTIAN–DRAGON–LÉNÁRT 2015

CRISTIAN, Réka M.–DRAGON, Zoltán–LÉNÁRT, András (eds.): Inter-American Special Issue. 10th Anniversary Edition. *Americana E-Journal of American Studies in Hungary*, XI/1, Spring 2015.

Dominican Republic, 1916–1924

U.S. Department of State: Dominican Republic, 1916–1924. Archive. <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/wwi/108649.htm> (2016. 12. 12).

FISCHER 1985

FISCHER Ferenc: Az Amerikai Egyesült Államok katonai jelenléte és stratégiája a Karib-térségben a XX. század elején. In: ANDERLE Ádám (szerk.): *Tanulmányok Kuba történetéből*. Szeged, 1985, 17–37.

FISCHER 2015

FISCHER Ferenc: A Behncke-memorandum (1905. február 13.). Chile a császári Németország Latin-Amerika politikájában. *Acta Scientiarum Socialium*, 45, 2015, 35–49. <http://journal.ke.hu/asc/index.php/asc/article/viewFile/206/264> (2017. 03. 21).

FRUS 1917

United States Department of State: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1917. Supplement 1, The World War*. Washington, DC, U.S. Government Printing Office, 1917.

<http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1917Supp01v01> (2016. 09. 10).

FRUS 1918

United States Department of State: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. Supplement 1, The World War*. Volume I. Washington, DC, U.S. Government Printing Office, 1918.

<http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1918Supp01v01> (2016. 09. 12).

GILDERHUS 2000

GILDERHUS, Mark T.: *The Second Century. U.S.-Latin American Relations Since 1889*. Wilmington, DE, Scholarly Resources, 2000.

KATZ 1978

KATZ, Friedrich: Pancho Villa and the Attack on Columbus, New Mexico. *The American Historical Review*, 83/1, 1978, 101–130.

KATZ 1981

KATZ, Friedrich: *The Secret War in Mexico. Europe, the United States, and the Mexican Revolution*. Chicago, University of Chicago Press, 1981.

LÉNÁRT 2008

LÉNÁRT András: Magyar szerzők latin-amerikai tárgyú könyvei (1990–2008). *Külügyi Szemle*, 2008. ősz, 192–195.

MAGYARICS 2000

MAGYARICS Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest, Eötvös, 2000.

MARTIN 1925

MARTIN, Percy Alvin: *Latin America and the War*. Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1925.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nyp.33433081553848;view=1up;seq=507> (2016. 12. 08).

MEYER 1966

MEYER, Michael C.: The Mexican-German Conspiracy of 1915. *The Americas. A Quarterly Review of Inter-American Cultural History*, 23, 1966, 76–89.

MITCHELL 1999

MITCHELL, Nancy: *The Danger of Dreams. German and American Imperialism in Latin America*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1999.

PATERSON–CLIFFORD–HAGAN 1995

PATERSON, Thomas G.–CLIFFORD, J. Garry–HAGAN, Kenneth J.: *American Foreign Relations. A History To 1920*. Lexington, Heath and Company, 1995.

President Wilson's Declaration of Neutrality

Brigham Young University: President Wilson's Declaration of Neutrality. WWI Document Archive. https://wwi.lib.byu.edu/index.php/President_Wilson's_Declaration_of_Neutrality (2016. 11. 08).

RINKE–KRIEGESMANN 2015

RINKE, Stefan–KRIEGESMANN, Karina: Latin America. In: *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Hrsg.: DANIEL, Ute et al., Berlin, Freie Universität Berlin, 2015, 1–19. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/latin_america (2016. 09. 21).

SCHEUZGER 2015

SCHEUZGER, Stephan: Mexican Revolution. In: *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Hrsg.: DANIEL, Ute et al., Berlin, Freie Universität Berlin, 2015, 1–6. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/mexican_revolution (2016. 09. 15).

The Zimmermann Telegram

The Zimmermann Telegram. *Cryptologic Quarterly*. 43–52.

https://www.nsa.gov/news-features/decclassified-documents/cryptologic-quarterly/assets/files/the_zimmermann_telegram.pdf (2016. 10. 04).

Transcript of Joint Address to Congress Leading to a Declaration of War Against Germany (1917)

U.S. National Archives and Records Administration: Transcript of Joint Address to Congress Leading to a Declaration of War Against Germany (1917). [Www.ourdocuments.gov](http://www.ourdocuments.gov).

<https://www.ourdocuments.gov/doc.php?doc=61&page=transcript> (2016. 11. 18).

Transcript of Monroe Doctrine (1823)

U.S. National Archives and Records Administration: Transcript of Monroe Doctrine (1823). [Www.ourdocuments.gov](http://www.ourdocuments.gov).

<https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=23&page=transcript> (2016. 11. 18).

Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles)

The Library of Congress: Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles). <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0043.pdf> (2016. 12. 28).

TUCHMAN 2014

TUCHMAN, Barbara W.: *The Zimmermann Telegram. America Enters the War, 1917–1918*. New York, Random House, 2014.

VON ZUR GATHEN 2007

VON ZUR GATHEN, Joachim: Zimmermann Telegram. The Original Draft. *Cryptologia* 31. 2007, 2–37. https://cosec.bit.uni-bonn.de/fileadmin/user_upload/publications/pubs/gat07a.pdf (2016. 10. 02).

WILGUS 1922

WILGUS, A. Curtis: James G. Blaine and the Pan American Movement. *The Hispanic American Historical Review* 5. 1922, 662–708.

<https://ia801700.us.archive.org/33/items/jstor-2506064/2506064.pdf> (2016. 10. 07).

MUNKAERŐ-ÁRAMLÁS MEXIKÓBÓL AZ USA-BA A II. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

VRAUKÓ TAMÁS

*Szegény Mexikó – olyan távol Istentől,
és olyan közel az Egyesült Államokhoz.*
Porfirio Díaz

A TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Az (angol) amerikaiak ellenszenve a mexikóiak ellen már a XIX. század első felében is fennállt, amikor ideológiára volt szükségük, hogy a hatalmas texasi marhalegelőket, mezőgazdasági művelésre, bányászatra alkalmas hegyeket, völgyeket és a paradicsomi gazdagságú Kaliforniát megszerezzék maguknak. A mexikói háború előtt, alatt és az utána következő évtizedek során is a „kinyilvánított végzet”, azaz az angolszászok kulturális felsőbbrendűségébe vetett hit által hajtott hódítás során az Egyesült Államok megduplázta területét korábbi spanyol birtokok megszerzésével. A viszony sem a meghódítottakkal, sem a háborúban vesztes déli szomszédokkal nem volt felhőtlen. Kaliforniában az angolszász jövevényekhez képest őshonos spanyolajkú lakosságra ugyanolyan adókat vetettek ki, mint amelyeket a külföldi állampolgárokra, holott nem ők lépték át a határt, hanem az ország cserélt gazdát a fejük fölött. A gyakorlatilag őrizetlen mexikói–amerikai határon bűnözők, kalandorok jártak-keltek kedvükre, és Pancho Villa hírhedt akciói mai napig ható érzelmeket korbácsolnak fel, mert amikor a tábornok – sokak szerint inkább bandita – arizonai szobra szóba kerül, heves viták kerekednek arról, hogy van-e helye ilyen emlékműnek az Egyesült Államok területén.

Akármilyen rossz véleménnyel voltak is az angolszászok a mexikóiakról, a munkaerejükről nem mondhattak le. A gúnyneveken „spic”-nek és „greaser”-nek nevezett spanyolajkú munkások tömegei dolgoztak az amerikai mezőgazdaságban, egy részük eredetileg is ott élt 1849 előtt is, egy részük pedig bevándorlóként, vendégmunkásként.

A jelenlétük olyannyira fontos volt az amerikai gazdaságnak, hogy amikor 1921-ben az amerikai kongresszus új törvényben korlátozta a Mediterráneumból és Kelet-Európából érkező bevándorlók számát, a mexikóiakra nem terjesztették ki a korláto-

zást.¹ A következő bevándorlási törvény tovább szűkítette a bevándorlók körét, ezúttal a délkelet-ázsiai jövevények számának szabtak felső határt, de a mexikóiak ezúttal is kimaradtak. Az országnak, bármilyen meglepő, még mindig nem volt határőrsége, és amikor 1924-ben megalakult a szervezet, akkor az alkoholtilalom idején Kanada felől becsempészett szeszes italok elleni harc volt a fő feladata, a déli határvidék szemmel tartására pedig továbbra sem fordítottak nagy figyelmet. Nem meglepő tehát, hogy a mexikói vendégmunkások száma gyorsan növekedett.

1933-ban Franklin D. Roosevelttel került a Fehér Házba, és meghirdette a jószomszédi politikát. Ennek lényege a latin-amerikai országokkal való kapcsolat újrarendezése, és mindennemű fegyveres beavatkozás elvetése ezen országok esetén. Ez természetesen elsősorban egyetlen latin-amerikai szomszédjára, Mexikóra vonatkozott, és az amerikai kormányzat az elkövetkező évtizedekben tartotta magát ehhez a politikához, annak ellenére, hogy a Mexikóban tevékenykedő amerikai iparvállalatok államosítása feszültséget okozott a kétoldalú kapcsolatokban. Az Egyesült Államok azonban attól tartott, hogy a készülődő háborúban Mexikó esetleg a németek oldalán lép hadba. Az I. világháborús politikai helyzet és a Zimmermann-távirat emléke még élénken élt.²

Az aggodalom azonban fölösleges volt, mert Mexikó végül az Egyesült Államokat segítette, háromszáz mexikói vadászpilóta (az „Azték Sasok”) harcolt az olaszországi fronton amerikai gyártmányú repülőgépekkel. A legtöbb latin-amerikai ország ugyan hivatalosan hadat üzent a Tengelyhatalmaknak, de Brazílián kívül csak Mexikó küldött csapatokat a frontra. A segítség ugyan jelképes, ám mégis kézzelfogható bizonyítéka volt annak, hogy Mexikó számára immár az amerikai gazdasági-politikai kapcsolatok a legfontosabbak. A hadbalépés konkrét indokául a német tengeralattjárók által elsüllyesztett mexikói olajszállító hajók szolgáltak.

Még fontosabb volt az, hogy az amerikai kormány végképp megnyugodhatott a mexikói kormány politikai szándékai felől, és röviddel a Tengelyhatalmaknak szóló mexikói hadüzenetet követően írták alá a *Bracero-programot*.

A HÁBORÚ

Amikor végül kitört a II. világháború, az amerikaiaknak egyszeriben még több munkaerő kellett, mint amennyire gyorsan fejlődő gazdaságuk miatt egyébként is szükségük volt. Akár az I. világháborúban, így most is nagy számban dolgoztak nők a hadigazdaságban, de ez sem bizonyult elégségesnek. Kézenfekvő volt, hogy Mexikóból hozzanak be munkásokat, de a mexikóiak iránti általános lenézés és a bizalmatlanság nem könnyítette meg a dolgot. Az amerikaiak akarták, hogy a munkások átjöjjenek dolgozni, de azt egyáltalán nem akarták, hogy ott ragadjanak örökre. Pedig akadtak józanabb hangok, ha kisebb számban is: a *Daily Pacific News* így írt:

¹ <http://immigrationtounitedstates.org/589-immigration-act-of-1921.html> (2017. 03. 01.)

² A kérdéstről bővebben lásd Sz. Halász Dorottyának ebben a számban megjelent tanulmányát: SZ. HALÁSZ 2017, 9–37.

„A mexikói, ami az ország erőforrásainak fejlődését illeti, Kalifornia leghasznosabb lakója.”³

A háború idején nem pusztán a felpörgő hadigazdaság miatt nőtt meg robbanás-szerűen a munkaerő iránti igény, hanem mert az iparban dolgozókat felszívta a hadsereg, nem csupán katonaként, hanem a szakmájukban – szerelő, műszerész, gépko-csivezető stb. – alkalmazva őket. Így 1942 nyarán a két ország egyezményt kötött a mexikói munkások amerikai alkalmazásáról. A *Bracero*-(munkás) *program* során a mexikói munkaerő leginkább a mezőgazdaságban dolgozott, és garantálták számukra az alapszabvány és egészségügyi ellátást, és a „csak fehéreknek” korlátozás nem vonatkozott rájuk, mint a fekete bőrűekre. Ez azért lényeges, mert a déli államokban a mexikóiakat sem tartották fehér embernek, és automatikusan kiterjesztették volna rájuk a színesbőrűekre vonatkozó korlátozásokat.

Manuel Ávila Camacho mexikói elnök több okból is örült a szerződésnek. Egyfelől úgy látta, hogy ezzel Mexikó megfelelően kifejezi elkötelezettségét a közös ellenség elleni háború mellett, másfelől úgy vélte, hogy az ország északi részéből történő nagyarányú elvándorlást törvényes keretek közé csatornázhatja.⁴

Hamarosan azonban a mexikói kormányt aggasztani kezdte a nagyszámú munkás elvándorlása a határmenti városokból, és az észak-mexikói településeken modernizációs programot indított, amelynek során az abban az időben korszerűnek számító iparágakat igyekezett oda telepíteni.

A *Bracero-program* a háború után is folytatódott, egészen a hatvanas évek közepéig, és mintegy 4,6 millió mexikóit érintett.⁵ A törvényes programmal párhuzamosan azonban nőtt az illegális bevándorlás is, nem feltétlenül azért, mert a munkások mindenképpen törvénytelenül akartak bejutni, egyszerűen csak könnyebbnek találták, ha nem vesződnek az olykor költséges procedúrával, és távolabbi helyekre sem volt kedvük vagy lehetőségük elutazni a törvényes eljárás kedvéért.

Dwight D. Eisenhower elnök, mivel sokan túl nagyra értékelték a mexikói vendégmunkások számát – elsősorban azok, akik számára versenytársat jelentettek a munkaerőpiacon – elszánta magát arra, hogy hazaküldi a külföldi állampolgárokat. Az 1954-ben indított program keretében a Bevándorlási és Honosítási Szolgálat tízezerrel gyűjtötte össze a mexikóiakat a délnyugati államokban, és vonattal, busszal, olykor még repülőgéppel is, hazaküldték őket.⁶ A program során nagyon sok embert szállítottak haza, és voltak olyanok is, akik a kormányzati szándékot érzékelve nem várták meg, hogy deportálják őket, hanem saját maguk indultak útnak. Ezekről az időkről szól Woodie Guthrie népdalénekes *Deportáltak* című balladája. Egy repülőgép, amely mexikói vendégmunkásokat szállított vissza a hazájukba, felrobbant. A hírekben az angolszász legénység nevét beolvasták, de a munkásokét nem, mert ők

³ ACUÑA 1981, 103.

⁴ COHEN 2011, 22.

⁵ <http://migration.ucdavis.edu/rmn/more.php?id=1112> (2017. 02. 26.) A kérdésre lásd még Horváth Emőkének ebben a számban megjelent tanulmányát: HORVÁTH 2017, 61–70.

⁶ Immigration of the 1950. Operation Wetback. <https://1950immigration.wordpress.com/operation-wetback/> (2017. 02. 16.)

„csak” deportáltak voltak.⁷ Ez a hozzáállás a jogvédőkből és a kisebbségekből felháborodást váltott ki.

Bármilyen sok embert is szállítottak el az országból változatos módszerekkel, a visszahonosítási akció még csak számottevően lassítani sem volt képes a mexikói munkaerő beáramlását, nemhogy megállítani.

A mexikóiak lassú beáramlása az amerikai munkaerőpiacra ugyanis már a Guadalupe Hidalgó-i szerződés után megindult, és még a XIX. és XX. század fordulója előtt számos mexikói vendégmunkás érkezett az országba. Rodolfo Acuña két olyan találmányt említ, amely meggyorsította a munkaerő beáramlását: az egyik maga a vasút, a másik pedig a vasúti hűtőkocsi, amely romlandó áruk nagy távolságra történő szállítását tette lehetővé. Így a mezőgazdasági termelés erőteljes növekedésnek indult.⁸

A munkaerő-tartalék pedig látszólag kimeríthetetlen:

„Elszegényedett és marginalizálódott lakosság-főleg veszi körül a mexikói határvárosokat. Emberek ezrei élnek illegálisan elfoglalt földeken, olyan viskókban, amelyeket mindenféle olyan anyagból építenek, amelyet éppen találnak. Egész városnegyedek épültek kartonpapírból. Sokan csak úgy tudtak életben maradni, hogy a határ másik oldalán levő fogyasztói társadalom hulladékát hasznosítják. Minden hajnalban átkutatják az amerikai parkokat eladható kannák után, újságokat keresnek a sikátorokban, átfésülik a szemétdombokat deszkákért, lesántult székekért, esetleg egy ingért, amit még meg lehet varrni, és talán eladni.”⁹

A 8802. számú elnöki rendelet a *Fair Employment Practices Committee* (FEPC) Tisztességes Alkalmazási Gyakorlat Bizottsága felállításáról szólt, a munkaerő legjobb kihasználása érdekében Amerika háborús erőfeszítéseinek céljára. Ez a rendelet is a szövetségi kormányzatnak azt a szándékát tükrözi, hogy lehetőleg tisztességes helyzetet teremtsen a munkavállalók számára, tekintet nélkül a származásukra. Az ehhez hasonló lépésekre a mexikóiak elleni erős és az amerikai társadalomban mélyen gyökerező előítéletek miatt volt – és a mai napig is van – szükség. „Ebben az értelemben az etnikum mint új elnevezés megerősödése a negyvenes években az antifasizmus és az új bevándorlók befogadásának a jegyében történt.”¹⁰ Amint azt Roediger könyvének címe és alcíme jelzi, amely a Bevándorlási Hivataltól a kertvárosi családi házig vezető útra utal, jelzi, a fehér rasszhoz tartozást egyáltalán nem a bőr színe határozta meg elsődlegesen, hiszen az európai és dél-amerikai bevándorlók nagy többsége eleve fehérbőrű volt, hanem az amerikai értékrend, a „külvárosi idill,” a szorgos munka révén elért középosztálybeli státusz. Ezt sok bevándorló eleinte

⁷ <http://www.npr.org/sections/latino/2017/02/23/516609698/all-they-will-call-you-a-writer-gives-woody-guthries-deportees-their-names-back> (2017. 03. 01.)

⁸ ACUÑA 1981, 104.

⁹ RUSSELL 2009, 89-90.

¹⁰ ROEDIGER 2006, 33.

nem értette, és azt hitte, hogy ha ő fehérbőrű, akkor máris a nagy amerikai család tagja, és ösztönösen utánozta az amerikai fehéreket. Roediger a könyve bevezetőjében idézi a prominens feketebőrű író, James Baldwin keserű tapasztalatát erre vonatkozólag:

„Elégszer láttam, ahogy az emberek jönnek le a pallón a fedélzetről, egyetlen szót sem tudva angolul szerdán, majd péntekre felfedezik, hogy nekik dolgozom, és máris niggernek szólítanak, mint mindenki más. Így hát az olaszok élményei, vagy akár a zsidóké is, bármilyen szomorúak legyenek egyébként, nem foghatóak az én élményeimhez.”¹¹

Mindennek tükrében ismerhető fel annak fontossága, hogy az amerikai kormány, jószándéka jeléül, nem engedte meg, hogy a négerekre vonatkozó helyi társadalmi korlátozásokat kiterjesszék a mexikóiakra is.

Az olaszok, lengyelek, skandinávok és más bevándorlók sokáig úgy vélték, hogy elég, ha otthonról hozott vallási, öltözködésbeli, főzési stb. szokásaikat feláldozzák, és minél hamarabb idomulnak az angolszász többséghez, ezzel pedig máris amerikaiak lesznek. Hamarosan ők is felismerték azonban, hogy sokkal kényelmesebben érzik magukat, ha nem ugranak bele az olvasztótégelybe, hanem megőriznek valamit az eredeti kultúrájukból, és az új hazában is a saját etnikumuk társaságát keresik. A mexikóiak számára a felolvadás eleve nehezebb feladat volt, részben mivel sokkal rendszeresebb utánpótlást kaptak a határ déli oldaláról, részben mert már eredetileg is nagy számban voltak jelen, és nem utolsó sorban azért, mert az USA délnyugati államait a *gringó*k által elfoglalt szülőföldjüknek, otthonuknak tekintették, ahol a hispán kultúra mélyen gyökerezett, és ahol az eredeti lakosság is mexikói eredetű. Így tehát nem érezték sürgős szükségét annak, hogy bárkihez vagy bármihez hasonuljanak. A másik oldalról sem tapasztaltak különösebb fogadókészséget, ami arra bátorította volna őket, hogy beolvadjanak a többségi társadalomba. Így az (angol) amerikaiak előítéletei is sokkal hosszabb távon fennmaradtak irányukban, mint a gyorsabban asszimilálódó népcsoportok iránt.

ARE YOU A MEXICAN, OR A MEXICAN'T?

Ez a kérdés Robert Rodriguez egyik filmjében hangzik el, amikor (mexikói) bérgyilkost akar felfogadni valaki, de a mexikóiak elleni előítéletek miatt kételkedik abban, hogy az illető képes lesz végrehajtani a feladatot. A valaminek az elvégzésére képesnek lenni (azaz „tud”) jelentésű angol „can” segédigére alapuló szójáték tükrözi az angolszászok lenézését a mexikóiak iránt, akiket lusta, hanyag embereknek, komoly és felelősségteljes munkák elvégzésére alkalmatlanoknak tartottak. Ez az előítélet átszivárgott a munkaadók hozzáállásába is, akik természetesnek vették, hogy a mexikóinak kevesebb bért fizettek ugyanazért a munkáért, mint a „benszülött”, azaz angolszász amerikaiak. A kormánynak a tisztességes alkalmazás bevezetésére

¹¹ Uo. 3.

irányuló erőfeszítései csak részleges sikert hoztak, hiszen a háború idején az Államokba érkező mexikói vendégmunkások túlnyomó többsége a mezőgazdaságban, és általában magánvállalkozásoknál dolgozott, ahol a cégtulajdonoson, munkaadón múlt, hogy mennyire veszik komolyan a szövetségi ajánlásokat. A profitmaximalizálás hajszolása legtöbbször felülírta, a mexikói munkás kiszolgáltatott helyzete pedig lehetővé tette a diszkriminációt. Az amerikai munkaadók olyan munkásokat akartak, akik a minimálbér alatti fizetéseket is elfogadják, és amikor már nincs rájuk szükség, szépen hazamennek Mexikóba. A szigorúan szabályozott, állami tulajdonú hadiipari üzemekben, ahol a szövetségi előírások következetesen érvényesültek, kevés mexikói található munkát, hiszen ott nemzetbiztonsági okokból természetesen nem szívesen alkalmaztak külföldieket. A munkások más oldalról sem kaptak támogatást; a szakszervezetek többnyire nem a kiszolgáltatott mexikói zsellérek oldalára álltak, hanem a „fehér” munkavállalók és az „amerikai bérszínvonal” védelmében többnyire a mexikóiak ellen foglaltak állást.

Az előítéleteket fokozta, hogy a háború idején az életerős, fiatal mexikói férfiak nem vonultak hadba, eltérően az amerikaiaktól, akiket besoroztak. Miután a spanyolajkú fiatalok érezték a rájuk irányuló ellenszenvet, elkezdtek etnikai-kulturális különállásukat hangsúlyozni azzal, hogy egyfajta egyenruhát fejlesztettek ki maguknak. Ez lett a „zoot suit” (suit = öltöny), amelyet a *pachucók* viseltek, azaz a fiatal spanyolajkú férfiak. Ez élénk színű, laza szabású, sokszor a szükségesnél két-három számmal nagyobb öltöny volt, amelyet szintén jókora méretű ékszerekkel egészítettek ki. A spanyolajkúak katolicizmusát hangsúlyozták a hosszú láncon viselt, nagyméretű keresztet, amelyek a protestáns angolszászok szemében szintén ellenszenvet tünt.

Ahogy a háború előrehaladt, az angolszászok egyre erőteljesebben keresték a belső ellenséget is, sokszor paranoiás módon. A külföldiek nyakába varrták még a nagyvárosokban felcsapó bűnözési hullámot is:

„A mexikói amerikaiak eredendően indiánok, tehát keleti vagy ázsiai eredetűek. A történelem során[...]a keletiek mindig kevesebb tiszteletet mutattak az emberi élet iránt, mint az európaiak. Ezen túlmenően, a mexikói-amerikaiak velük született erőszakos természetüket a vérszomjas aztékoktól örökölték, akikről tudott, hogy évszázadokkal ezelőtt az emberáldozatok rítusát gyakorolták.”¹²

Aki a nációhoz hasonló faji alapokra helyezte az állítólagos mexikói bűnözési hullámot, éppen az az E. Duran Ayres volt, akit a sheriffi hivatal kinevezett a bűnözés elleni harc koordinálására. Ayres hosszasan folytatja még faji fejtegetéseit indiánokról, barbárokról, és úgy hasonlítja össze a mexikóiakat az angolszászokkal, mind vadmacskákat a háziasított cicákkal.¹³ Ayres számára még a közelharc stílusa is faji szempontból árulkodó: míg a civilizált angolszász az ökleit használja, addig a mexikói bele is rüg ellenfelébe, ami a lovagias angolszásztól mélységesen idegen.

¹² LEONARD 2006, 90.

¹³ Uo.

1942 nyarán történt meg „a gyilkosság az Álmos lagúnánál” néven hírhedté vált bűntény.¹⁴ Az Álmos lagúna egy vízfelület Los Angeles környékén, ahová gyakran jártak azok a fiatalok, akiknek nem volt pénzük fizetéses strandokra járni. Egy súlyosan sérült fiatalot találtak a vízparton, aki a kórházba szállítás után meghalt. Több *pachucó*t fogtak perbe, és ítélték el a gyilkosság miatt. De a fellebbviteli bíróság később megsemmisítette az ítéletet, és szabaddá helyezték az elítélteket súlyos eljárási szabálytalanságok, többek között elfogult bírászkodás miatt. Az eset azóta könyveket, sőt, musicals is ihletett.

1943-ra az erőszak tovább terjedt. A spanyolajkúak elkezdtek szerveződni, hogy védekezzenek az erőszak ellen. A helyzet másik oka az volt, hogy az amerikai fegyveres erők tagjai úgy vélték, hogy míg ők vérüket ontják a fronton, a naplopó mexikóiak kivonják magukat a harcból, és inkább azzal vannak elfoglalva, hogy elszerezik az amerikai fiúk otthon hagyott kedveseit. 1943 nyarán fellángolt az erőszak a mexikóiak ellen, inzultusok, verések, támadások, zaklatások érték őket, sokszor még az otthonaikban is, elsősorban a nagy kikötővárosokban, de szerte az országban, még a spanyolajkúak által sűrűn lakott déli-délnyugati országrészekről távoli Chicagóban is. Eltávozáson levő katonák, kereskedelmi- és haditengerészek kötöttek bele a spanyolajkú vagy „zoot” stílusú ruhát viselő emberekbe.

A józanabb politikusok és polgárjogi aktivisták nyomban felemelték a hangjukat az események ellen, de ennek vajmi kevés fogantaja volt. Még a sajtó is az erőszakot szította:

„A legsúlyosabb erőszak június 7-én, hétfőn történt. Az egyik Los Angeles-i újság »útmutatót« adott ki arra vonatkozóan, hogyan kell »zoot-talanítani« egy zootruhás férfit: »Ragadjuk meg a zootost. Tépjük le a nadrágját és rongyos zakóját, és szaggassuk szét vagy égessük el.« Aznap este 5000 fős civil tömeg gyűlt össze a belvárosban. Ekkorra a csőcselék már nem csak helyi haditengerészekből állt. Katonák, tengerészgyalogosok és tengerészek érkeztek olyan távoli helyekről is, mint Las Vegas, és lelkesen csatlakoztak a támadáshoz. A tömeg egy része a főleg feketék lakta Watts felé indult, egy másik csoport pedig az elsősorban mexikóiak által lakott Kelet-Los Angeles felé.”¹⁵

A *Los Angeles Daily News* című lap 1943. június 9-i számában egyenesen arról írt, hogy a lázongásokat a nácik szervezik.¹⁶

Mint a fentiekből kitűnik, az erőszak a feketéket is érintette. Az, hogy a német és japán származású amerikaiakat internálták, a háború idején szokványos eljárás (az olasz származású amerikaiak egyszerűen túl sokan voltak ehhez). Ám, hogy a mexikói amerikaiaknak, vagy a feketéknek mi közül lehetett a náci hadigépezethez, nehezen felfogható, és az, hogy az ellenük zajló erőszakos fellépésekre még a sajtó

¹⁴ <http://research.pomona.edu/zootsuit/en/trial/> (2017. 02. 11.).

¹⁵ Zoot Suit Riots. A collection of press coverages. www.pbs.org/wgbh/amex/zoot (2017. 02. 13.)

¹⁶ Uo.

képviselői is – tehát feltehetőleg tájékozott és intelligens emberek – uszítottak, jelzi, hogy a helyzet teljesen irracionális szakaszba érkezett.

Az etnikai eredetű zavargások csak akkor csillapodtak valamennyire, amikor a kirívóan rossz bírósági ítéleteket igyekeztek korrigálni, a rendőrségi fellépés kevésbé pártos és elfogult lett, majd 1944-re már világossá vált, hogy a Tengelyhatalmak nem fogják megnyerni a háborút.

A GYŐZELEM UTÁN

A *Bracero-program* a háború után is folytatódott, sőt, sokkal több mezőgazdasági munkás érkezett Mexikóból az Egyesült Államokba, mint a háború alatt. A spanyolajkú lakosság részaránya is rohamosan nőtt. Míg a XX. század közepén kevesebb, mint ötmillióan voltak, a számuk a század végére elérte, vagy meg is haladta a harminc milliót. Norman Yetman 1999-ben megjelent könyvében így ír:

„A spanyolajkú amerikaiak képezik az egyik legnagyobb és leggyorsabban növekvő etnikai csoportot a mai amerikai társadalomban. Az 1980-as évek alatt a *hispan* vagy *latin* lakosság növekedési üteme közel ötszöröse volt a lakosság többi részének[...]. 1998-ra az Amerikai Statisztikai Hivatal becslése szerint a számuk eléri a 30 milliót, azaz az összlakosság 11,1%-át. A legfrissebb becslések szerint 2010-re az arányuk meghaladja a feketebőrű lakosság számárányát.”¹⁷

A Yetman által idézett előrejelzések teljes egészében helytállóak, hiszen a 2010-es népszámlálási adatok szerint a spanyolajkú lakosság száma jóval meghaladta az 50 milliót, amivel az összlakosságon belül eléri a 16,3%-ot, megelőzve az afrikai amerikaiak 12,2%-át.¹⁸

A növekedés nem csak a katolikus lakosság magasabb gyerekszámára révén valósult meg, hanem a nagyarányú bevándorlás révén is, amely nem korlátozódott Mexikóra, hiszen Castro Kubájából, Trujillo Dominikájából is tömegével menekültek az emberek, és más latin-amerikai országból is sokan érkeztek a jobb megélhetés reményében. Az egymást követő amerikai kormányok semmiféle bevándorlás-ellenes törvénye, szabálya, intézkedése, visszahonosítási programja sem tudott gátat venni a bevándorlásnak. Az amerikai középosztály jóléte, a kertvárosi ház óriási vonzerő egyfelől, az amerikai gazdaságnak pedig továbbra is szüksége van az olcsó munkaerőre. A mexikóiak gazdagítják az amerikai zenét, konyhaművészetet, építészetet, divatot.

Ami nem változott, az, hogy az amerikai társadalomban továbbra is jelen vannak negatív sztereotípiák a mexikóiakról, és napjainkig sokakat zavar, hogy a spanyolajkúak őrizni igyekeznek a nyelvüket és kultúrájukat.

A George W. Bush kormányában munkaügyi miniszteri posztra kiválasztott Linda Chávez befolyásos konzervatív politikus, aki végül nem nyerte el a pozíciót,

¹⁷ YETMAN 1999, 109.

¹⁸ <http://www.infoplease.com/ipa/A0762156.html> (2017. 02. 11.)

mert kiderült, hogy egy papírok nélküli spanyolajkú bevándorlót alkalmaz szobalányként. Chávez erőteljes harcosa a spanyolajkúak asszimilációjának, és ellenzi, hogy saját kultúrájukban nevelkedjenek. A spanyolajkú háttérrel bíró Chávez így ír:

„A spanyolajkú vezetők a legkövetelőbbek, és ragaszkodnak ahhoz, hogy a spanyolajkú gyerekek spanyolul tanuljanak, a spanyolajkú szülők az anyanyelvükön szavazhassanak azokban a körzetekben, ahol a spanyolajkúak többségben vannak, és úgy vélik, hogy a nemzetiségük feljogosítja őket arra, hogy bizonyos számú munkakört betölthessenek és meghatározott számú felsőoktatási férőhelyet kapjanak.”¹⁹

Chávezt, sok más amerikaihoz hasonlóan, mindez felháborítja, és úgy véli, hogy a mexikóiaknak és más spanyolajkúaknak a saját örökletes kultúrájuk feladása árán kellene asszimilálódni az amerikai társadalomba. Az ebbe az irányba terelés módszerei változatosak: a történész Michael J. Friedman így ír az *eJournal USA* (a Külügyminisztérium kiadványa) 2008 februári számában: „Mióta az Egyesült Államok létrejött a XVIII. században, az amerikaiak nem faji, vallási, etnikai alapon határozták meg önmagukat, hanem közös értékek és az egyéni szabadságba vetett hitük alapján.”²⁰

Ugy tűnik azonban, hogy egyre több nemzetiség tartja fontosnak saját etnikai hátterének megőrzését, és ebben élen járnak a mexikói-amerikaiak.

A mexikói vendégmunkások helyzetének bonyolultságát jelzi, hogy a *Bracero-programban* részt vevő munkásoknak járó juttatásokkal kapcsolatos jogi eljárásokat véglegesen csak 2008-ban zárták le.²¹ A „véglegesen” távolról sem egyenlő azzal, hogy „megnyugtatóan”, hiszen sokan meghaltak, az élők közül pedig igen sokan nem tudják dokumentumokkal igazolni, hogy részt vettek az újvilági történelemnek ebben a nagyszabású, furcsa kalandjában.

BIBLIOGRÁFIA²²

ACUÑA 1981

ACUÑA, Rodolfo: *Occupied America. A History of the Chicanos*. New York, Harper and Row Publishers, 1981.

BRACEROS 2006

BRACEROS. History and Compensation. *Rural Migration News*, April 2006, Volume 12, number 2. <https://migration.ucdavis.edu/rmn/more.php?id=1112>. (2017. 01. 08.)

¹⁹ CHÁVEZ 1991, 162.

²⁰ FRIEDMAN 2008.

²¹ COHEN 2011, 224.

²² Az angol nyelvű forrásokból származó idézeteket a szerző fordította.

CHÁVEZ 1991

CHÁVEZ, Linda: *Out of the Barrio: Toward a New Politics of Hispanic Assimilation*. New York, Basic Books, 1991.

COHEN 2011

COHEN, Deborah: *Braceros. Migrant Citizens and Transnational Subjects In the Postwar United States and Mexico*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2011.

FRIEDMAN 2008

FRIEDMAN, Michael J.: American Identity: Ideas, not Ethnicity. *EJournal-USA*, February 2008, Volume 13, Number 2.

HORVÁTH 2017

HORVÁTH Emőke: Mexikói-amerikaiak és chicanók. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus XXI, Fasciculus I*, 61–70.

Immigration Act of 1921

<http://immigrationtounitedstates.org/589-immigration-act-of-1921.html>

LEONARD 2006

LEONARD, Kevin Allen: *The Battle for Los Angeles. Racial Ideology and World War II*. Albuquerque, University of New Mexico Press, 2006.

ROEDIGER 2006

ROEDIGER, David R.: *Working toward Whiteness. How America's Immigrants Became White. The Strange Journey from Ellis Island to the Suburbs*. New York, Basic Books, 2006.

RUSSELL 2009

RUSSELL, James W.: *Class and Race Formation in North America*. Toronto, University of Toronto Press, 2009.

SZ. HALÁSZ 2017

SZ. HALÁSZ Dorottya: Az Egyesült Államok élre tör: Az Amerika-közi kapcsolatok fordulópontjai, különös tekintettel az első világháború éveire. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus XXI, Fasciculus I*, 9–37.

YETMAN 1999

YETMAN, Norman R.: *Majority and Minority. The Dynamics of Race and Ethnicity in American Life*. Boston, Allyn and Bacon, 1999.

BARNA BÖLÉNY ÉS MÁSOK INTERJÚ CARLOS MORTON CHICANO SZERZŐVEL

CARLOS MORTON ÉLETRAJZA

A Miskolci Egyetem campusán 2016 őszén lehetőségem nyílt arra, hogy az Észak-Amerikából vendégprofesszorként hazánkba látogató egyik legjelentősebb *chicano* színházi szerzővel riportot készítssek, akit Vraukó Tamás, a Bölcsészettudományi Kar Modern Filológiai Intézetének egyetemi docense – az Amerikanisztika Kutatócsoport támogatásával – hívott meg Miskolcra. Előző este az Egyetemi Könyvtárban intézményünk hallgatói jóvoltából ösbemutatón vehettünk részt, magyarul először került színre a művész *Barna Bölény* című darabja, a szerző jelenlétében.¹

Carlos Morton drámaíró, a *University of California*, Santa Barbara egyetemi professzora, 2002–2005 között a *Center for Chicano Studies* (University of California, Santa Barbara) vezetője.² 1947. október 15-én Ciro és Helen López Morton gyermekeként született Chicagóban, pályáját 1979–1981 között a San Franciscóban működő, a politikai szatírárt centrumba állító *Mime Troup* színház drámaírójaként kezdte. A művészi karrier mellett tudományos munkát is folytatott, 1987-ben PhD-fokozatot szerzett, dolgozatát saját munkáinak elemzéséről készítette.³ Művészetére erősen hatott Bertolt Brecht, Luis Valdéz és a *Teatro Campesino* szemlélete. Színdarabjait az Egyesült Államokon kívül több latin-amerikai országban is előadták, legszorosabb kapcsolata a mexikói kulturális és tudományos központokkal alakult ki. TV és rádiójátékokat egyaránt készített, de írt opera librettót⁴ is, legismertebb

¹ Carlos Morton a Debreceni Egyetemen tartózkodott 2016 őszén, onnan látogatott el Miskolcra. A darabot Vraukó Tamás fordította magyarra. Lásd: Richard DOKEY–Carlos MORTON–VIRÁGOS Zsolt–VRAUKÓ Tamás: *Kis csikánó olvasókönyv*. Szerk.: Vraukó Tamás. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2016, 102–136. A bemutatóra 2016. szeptember 29-én került sor az Egyetemi Könyvtárban. Az előadásban résztvevő egyetemi hallgatók: Koós Donát, Koncsik Tamás, Koseczki Dorina, Balogh Fanni és Hegyi Máté voltak. Az előadásról lásd: KESZI 2016, 27. A Brown Buffalo angol nyelvű bemutatására Lakó Zsigmond rendezésében 2016. szeptember 26-án Debrecenben, az Angol-Amerikai Intézet hallgatóinak részvételével került sor.

² Az életrajzi adatokra az alábbiak alapján hivatkozom: Eladio CORTÉS–Mista BARREA-MARLYS (eds.): *Encyclopedia of Latin American Theatre*. Westport–London, 2003, 87–88.

³ A dolgozat címe: *Three Plays on the Latin Experience in America: Johnny Tenorio, Malinche and The Savior*.

⁴ Az opera címe: *La sal de la tierra*, zenéjét David Bishop szerezte.

alkotásai közé tartozik egyebek mellett az *El Jardín* (A Kert),⁵ a *The Many Deaths of Danny Rosales* (Danny Rosales számos halála), a *Johnny Tenorio*, a *La Malinche*⁶ és a *The Savior* (A Megváltó), ez utóbbi a salvadori érsek, Oscar Arnulfo Romero történetét dolgozza fel. Munkásságáról számos elemzés és szakdolgozat, valamint doktori értekezés készült.

AZ INTERJÚ

HORVÁTH EMŐKE: Mikor és hogyan kezdett el drámai műveket írni? Az irodalmi pályán történő elindulása mennyire volt tudatosan előkészített, vagy inkább a véletlen segítette Önt ebben?

CARLOS MORTON: Nos, mindig szerettem írni és úgy gondoltam újságíró leszek. Amikor a *junior college*⁷ jártam, elkezdtem a középiskolai újságba írni, majd az egyetemi lapba és írtam elbeszéléseket Salinger és Henry Miller, verset Allen Ginsberg stílusában, elmentem a kávézóba és ott felolvastam a verseimet. Már a középiskolában jártam dráma és színészet órákra, színészként különböző darabok előadásában vettem részt, köztük musicalekében, ahol kórustag voltam, de sohasem volt főszerepem a musicalben, az általunk előadott darabokban viszont igen. A színházat, mint kifejezési módot kedveltem, de tizenkilenc éves koromig nem írtam színdarabot, ekkor kezdtem el egy kurzust, ahol felolvastam a munkáimat és ott jöttem rá, hogy inkább a színháznak, mint a költészetnek vagy az elbeszélésnek kellene szentelni magamat. ...Ami a pályámat illeti, 1970-ben a *Teatro Campesino*⁸ tagja lettem, ez nagyon fontos volt számomra. Még előtte Chicagóban részt vettem a *Second City*⁹ előadásaiban, humoros rögtönzéseim voltak, de nem professzionális szinten tettem

⁵ A darab kiadatlan magyar fordítása: *El Jardín. A Kert*. Ford. Varró Gabriella. (Bemutató: 2010. Debrecen, Pódiumterem)

⁶ A darabot Vraukó Tamás fordította magyarra. Lásd: Richard DOKEY–Carlos MORTON–VIRÁGOS Zsolt–VRAUKÓ Tamás: *Kis csikánó olvasókönyv*. Szerk.: Vraukó Tamás. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2016, 24–79. A mű elemzése: VIRÁGOS Zsolt: Csikánó dilemmák: Megjegyzések Carlos Morton egyfelvonásosa kapcsán. In: Richard DOKEY–Carlos MORTON–VIRÁGOS Zsolt–VRAUKÓ Tamás: *Kis csikánó olvasókönyv*. Szerk.: Vraukó Tamás. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2016, 80–101.; A témára lásd még: CSIKÓS Zsuzsanna: Malinche ábrázolások a kortárs hispán irodalomban. In: CSIKÓS Zsuzsanna–SZILÁGYI Ágnes Judit–DRAGON Zoltán–CRISTIAN Réka (szerk.): *Románc és vértanúság. Nők a hispán világ történetében*. Szeged, Americana, eBooks, 2015, 42–53.

⁷ Az egyetemi tanulmányokat előkészítő osztályoknak felel meg, a magyar rendszerben a 11–12. osztály.

⁸ A *Teatro Campesino* 1965-ben Luis Valdéz irányításával alakult meg a Césár Chávez vezette földművesmozgalom tagjainak harcai közepette.

⁹ A *Second City* színház fiatalok számára képzéseket indított, Carlos Morton a dráma és improvizációs kurzusok hallgatója lett, fizetség fejében pedig a hétfői gyermekelőadások műsorában vett részt. Erre lásd: William R. Glass interjút Carlos Mortonnal. William R. GLASS: *Crossing Borders. An Interview with Carlos Morton by William R. Glass. The Americanist*, Vol. XXIV, 33–46.

mindezt, vagyis nem ebből éltem. Olyan hely volt ez, ahol az emberek megpróbáltak túlélni és hivatásos karriert csinálni. Ezután jött '70-ben a *Teatro Campesino* és döntöttem: úgy fogok írni, mint ők, talán erről később még lehetőségem lesz beszélni. A mozgalmon belül léteztek színházi fesztiválok, mivel nemcsak színházi, hanem társadalmi mozgalom is volt a *Teatro Campesino*, César Chávez paraszti mozgalmanak részeként vette kezdetét.¹⁰ A kettő – a társadalmi mozgalom, és a közösség nehézségeinek kifejezése – együtt járt. Színházi fesztiválok zajlottak ebben az időben, 1973-ban az egyiket részt vettem San Joséban és megismertem a rendező Jorge Huertát¹¹, az első olyan *chicanót*, aki színházi témából szerzett doktori fokozatot. Elküldtem neki az egyik munkámat, az *El Jardín*¹². Nem olvasta el, mert nagyon elfoglalt tanár volt, de egyszer a Berkeley folyóiratában, az *El Grito*-ban¹³ közölték, ekkor el kellett olvasnia, mivel nagyon kevés *chicano* színdarab létezett, elolvasta és azt mondta: „Imádtam a munkádat, a producere és a rendezője akarok lenni”. Tanított a *University of California, San Diego* egyik mesterképzésén és azt mondta ’kérlek, jelentkezz a tanulmányaid folytatására, adunk Neked ösztöndíjat’. Huszonhét éves voltam, már nem voltam olyan fiatal, de még fiatal, Chicagóban és New Yorkban taxisként dolgoztam. Azt mondtam neki: „Az a gondom, hogy nincs meg a BA diplomám”. Azt kérdezte: „Hány órád van meg?” „Még öt órám hiányzik.” Nem szerettem tanulni, nagyon rossz tanuló voltam. A középiskola befejezésétől a mesterképzés végéig tíz év telt el, mert közben utazgattam, majd visszatérve újabb tárgyakat vettem fel, megint utaztam és sohasem fejeztem be... Így... kezdődött a karrierem.

¹⁰ César Chávez (1931–1993) mexikói–amerikai származású szakszervezeti vezető és emberijogi aktivista az Amerikai Egyesült Államokban. Chávez és Dolores Huerta közösen alapította 1962-ben a mezőgazdasági dolgozókat tömörítő szervezetet (*National Farm Workers Association*), ez az intézmény a '60-as évek közepétől a *chicano* mozgalom egyik alapját jelentette.

¹¹ Jorge Huerta a kortárs *chicano* színház nemzetközileg elismert kutatója, a témával kapcsolatban számos tudományos mű fűződik a nevéhez, többek között a *Chicano Theatre: Themes and Forms* (1982) és a *Chicano Drama: Performance, Society, and Myth* (2000) című kötetek. Huerta emellett színházi rendezéssel is foglalkozott.

¹² Az *El Jardín* c. drámáját Carlos Morton 1971-ben írta.

¹³ Az *El Grito: A Journal of Contemporary Mexican – American Thought* a Berkeley Egyetem (Kalifornia) 1967 és 1974 között működő folyóirata, alapítói: Octavio I. Romano, Nick C. Vaca és Herminio Ríos voltak. A tudományos tematikájú írások mellett rendszeresen közölték a *chicano* irodalom fontos szerzőinek munkáit. Az *El Grito* alapította 1970-ben az első *chicano* irodalmi díjat (*Premio Quinto Sol*), melyet első alkalommal Tomás Rivera kapott meg a „...y no se lo tragó la tierra” („...és a Föld nem nyelte el”) című regényéért, az első női díjazott 1975-ben Estela Portillo Trambley lett. A díjat csak 1971 és 1975 között osztották ki, utána megszűnt.

Az *El Grito* 1974-ben közölte Carlos Morton *El Jardín* c. darabját.

(H. E.) Hogyan definiálná számunkra, hogy Ön *chicano* író? A megnevezés csupán származására, társadalmi helyzetére utaló kifejezés vagy mást is közvetít?

(C. M.) Szerintem akkoriban a *chicano* szerző megnevezés azt jelentette, hogy valaki tagja egy népi mozgalomnak is, egy olyan mozgalomnak, amelyik be akarta mutatni és meg akarta oldani a közösség problémáit. Fontos fesztiválok léteztek akkoriban, 1974-ben Mexikóban volt egy nagyon fontos fesztivál¹⁴, itt olyan társulatok léptek fel, mint az *El Galpón*¹⁵ Uruguayból, a *La Candelaria*¹⁶ Kolumbiából, Augusto Boal¹⁷, eljött Luis Valdéz¹⁸ is, közép-amerikai színházi társulatok, kubaiak, mexikóiak. Valdéznek mindig volt kapcsolata mexikói társulatokkal, mint például a cuernavacai *Mascarones* társulattal¹⁹ vagy a *concheró*kkal. A *conchero* mozgalom azték eredetre megy vissza, kagylókkal táncolnak, nem szórakoztatás céljából, hanem azért, hogy minél közelebb kerüljenek Istenhez. ...Mindig megvolt Mexikóval a kapcsolat, akkoriban az identitás kérdése a mű részét képezte, ahogy mondtam, együtt volt a kettő. Mindnyájan ezért dolgoztunk, *chicanó*ként elköteleztünk voltunk abban, hogy megváltoztassuk a rendszert. Hogyan? Volt, aki ügyvéd lett, volt, aki politikus, mások művészeti területen működtek és ezen keresztül tettek a változás érdekében. A festők Diego Rivera és a muralisták stílusában festettek, a drámaírók célja a nevelés és a szórakoztatás volt, de nem a polgári színház módjára akartak szórakoztatni, mondván „nézd milyen szép, milyen okos, milyen zseniális vagyok”, hanem ez inkább az emberek felé érzett elkötelezettség volt és ezen a kontextuson

¹⁴ A Chicano Színházak V. Fesztiválja és az I. Latin-amerikai Találkozó zajlott 1974. június 24. és július 7. között Mexikóvárosban.

¹⁵ Az *El Galpón* 1949-től működő független színház Montevideóban. Létrejöttében és fenntartásában, függetlensége megőrzésében közvetlen társadalmi segítségre épített. A színház honlapja: http://www.teatroelgalpon.org.uy/uc_9_1.html (2017. 01. 03.)

¹⁶ A *La Candelaria* Színház 1966-ban alapították, avantgárd darabokat adtak elő, a színházi elemeket a zenével és a vizuális művészetekkel igyekeztek ötvözni. Santiago García vezetésével dolgozott a csoport, amikor a mexikói fesztiválon részt vettek. A színház a mai napig Bogotában működik. A színház honlapja: <http://teatrolacandelaria.com/general.php?idmg=3> (2017. 01. 03.)

¹⁷ Augusto Pinto Boal (1931–2009) brazil színházi rendező, író politikai aktivista (Munkáspárt), a *Teatro do Oprimido* (TO), mint kifejezési mód létrehozója. Boal az emberi testet tekinti az alapvető színházi „kelléknek” mind a hang, mind a mozgás szempontjából. Ez a fajta színház egyesíti a szolidaritás, a pedagógia és művészet elemeit az elnyomott társadalmi rétegek helyzetének felismerése érdekében.

¹⁸ Luis Valdéz (1940) mexikói–amerikai író, rendező, sokan őt tekintik a *chicano* színház megalapítójának, legismertebb darabja a *Zoot Suit* (1978), mellyel bejárta egész Latin-Amerikát.

¹⁹ A *Mascarones* mexikói színházi társulat, 1961-ben Mexikóvárosban, az UNAM előkészítő kurzusának keretében alapította Mariano Leyva Dominguez, majd a társulat átkerült Cuernavacába. Leyva 2006-ban meghalt, az új vezető María Concepción Díaz Díaz lett. A *Mascarones* a mexikói történelmi gyökerek feltárását elsődlegesnek tekintette, ehhez a kollektív alkotáson, az improvizáción keresztül vezetett az útja. Honlapjuk: <http://mascarones.es.tl/> (2017. 01. 03.)

belül kell érteni azt, hogy közösséget alkottunk. Ez társadalmi mozgalom volt, de művészi kifejezésmódot alkalmaztunk annak bemutatására, hogy mi ment végbe a közösségen belül. A darabok a rasszizmusról, a rendőri brutalitásról, Romero érsek haláláról szóltak, olyan témák, melyeknek köze volt a néphez, a mi népünkhöz, és amelyek megnyitották a lelket, kommentálták a rasszista társadalmat.

(H. E.) Milyen kapcsolatban áll a spanyol nyelvvel?

(C. M.) Ahogy említettem, öt éves korom óta beszélek spanyolul, mert otthon spanyolul beszélünk. Az édesanyám San Antonióban született, édesapám Chicagóban, anyám hosszú ideig élt Mexikóban, San Luis Potosiban, az édesapja kubai volt – havannai író, újságíró –, volt egy lapja Corpus Christiben, Texasban. Az apám katoná volt – részt vett a második világháborúban, járt Vietnamban –, ezért minden második-harmadik évben költöztünk. A húgom Ecuadorban született, egy évet töltöttünk ott – akkor öt éves voltam –, azután visszajöttünk Chicagóba, majd Panamába mentünk, a Csatorna-övezetbe, újra vissza Chicagóba, és ismét Panamába. Ott olyan környezetben éltem, ahol spanyolul és angolul egyaránt beszéltek. Mivel az oktatás angol nyelvű volt, ezért nem jártam spanyol órákra, csak az otthoni spanyolt beszéltem, lustaságból vagy sem, de nem igazán érdekelt. Nem olvastam spanyolul, csak az anyámnak írtam leveleket, vele mindig spanyolul beszéltem – még most is él, 89 éves –, és a nagymamámnak is spanyolul írtam. Az egyetemen tanultam spanyolul, de nagyon unalmas volt, rendkívül unalmas. '72-ben, amikor még kerestem önmagam, hogy ki is vagyok valójában, ahogy ezt az ilyen korú fiatalok szokták, szóval akkor elhatároztam, hogy megtanulok spanyolul, de nem tetszettek a Texasi Egyetem (El Paso) órái, ezért úgy döntöttem, hogy elfogadom a felajánlott pénzt, ami nem ösztöndíj volt, hanem úgy 2000 – ...nem, azt hiszem sokkal kevesebb – dollárt kaptam kölcsönbe. Elhatároztam, hogy elmegyek Dél-Amerikába, utazni fogok és így fogom megtanulni a nyelvet. 1970. február 2-án az egyik barátom elvitt az autóbusszállomásra, a Chihuahuába tartó buszon aludtam, amikor felébredtem már Durangóban voltam, majd Panamába mentem és úgy hat hónap múlva Buenos Airesbe érkeztem. Hátizsákos turista voltam, de például La Pazban volt egy unokatestvérem – anyám unokatestvére –, nála maradtam egy ideig és többeket megismertem ott. Panamában is időztem, mert korábban már éltem a Csatorna-övezetben. Igen könnyűnek tűnt számomra egy katonai bázisra bejutni és a katonákkal lődörögni. Megengedték, hogy a halótermükben maradjak – mindnyájan marihuánát szívtak. Így fokozatosan elérkeztem Buenos Airesbe, majd Brazílián és a Guyanákon keresztül, úgy 8–9 hónap múlva visszatértem Miamiába. Nos, végül is igyekeztem erőfeszítéseket tenni annak érdekében, hogy megtanuljak spanyolul. Nem Európába mentem, az első utam nem Franciaországba, Spanyolországba vezetett; számomra az országom, a népem, a kultúrám Latin-Amerikában volt... Mexikói lányt vettem feleségül, ez is sokat segített. A feleségem Oaxacában született, a Tehuantepec-i-földszorosnál. **(H. E.) Milyen nyelven beszélnek egymás között a feleségével?** (C. M.) Két nyelven, spanyolul és angolul. A feleségem beszélt angolul, de kezdetben segített nekem, diák volt, biológiát tanult – diplomás nővér –, így ismertük meg egymást a

Kaliforniai Egyetemen (San Diego). Én a színházi mesterképzésen vettem részt, ő pedig az alapidiplomáját szerezte meg, megismerkedtünk és összeházasodtunk, már 35 éves házaspár vagyunk, két gyerekünk van – 30 és 34 évesek –, az idősebbnek van egy 2 éves kislánya... Egy évig éltünk Mexikóban is, ahova Fulbright-ösztöndíjjal mentünk, mert az UNAM²⁰-on tanítottam. Mexikóban az *Uno más uno*²¹ nevű újságba írtam egy cikket a... guadalajarai drogügyekről és a szerkesztő azt kérdezte: „Miért nem írsz hetente valamit spanyolul?” „...éppen, hogy belejöttem a nyelvbe, nem tudok spanyolul írni.” „Ne aggódj, majd én átnézem, segíték” – így végül minden héten írtam egy columnát, aminek azt a címet adtam: *Egy pocho Mexikóban*. A címhez felhasználtam Octavio Paz *El laberinto de la soledad* (A magány labirintusa) című művét, melyben a *pocho* – ahogy korábban a *chicanókat* nevezték – szerepel. ...Ahogy Paz írta: „Tetszik vagy sem, ők is mexikóiak, az egyik szélsőséges formája annak, ahova egy mexikói eljuthat.”... Úgy döntöttem *pocho* leszek azért, hogy kritizáljam a mexikói társadalmat rasszizmusáért, elitizmusáért, mindenért, persze mindezt humorral vegyítve. Ez volt az első alkalom, hogy spanyolul írtam, hat hónapon keresztül hetente egy columnát kellett írnom, ez sokat segített és visszaadta a hitemet abban, hogy újra tudok majd spanyolul írni. Elkezdtem színdarabokat írni spanyolul. Szóval ismét elkezdtem használni a nyelvet ...habár még mindig vannak nehézségeim. Az első munkám, amiben elég sok spanyol mondat és kifejezés van, az a *Johnny Tenorio*. '83-ban megkértek, hogy írjak valamit Don Juanról, mert Halottak Napján Latin-Amerikában előadják a *Don Juan Tenorio*-ról szóló darabokat, nos 250 dollárt ígértek azért, hogy írjak egy darabot. Akkoriban doktorandusz hallgató voltam a Texasi Egyetemen, mint jó diák, elolvastam mindent Don Juanról – és ilyen mű rengeteg van –, Tirsóval²² kezdtem, aztán olvastam Molière-t, még az operát is meghallgattam, a Don Giovannit, és eljutottam Zorilláig²³, ...Zorilla munkájának adaptációját készítettem el. A spanyol nyelvű *Rancho Hollywood y otras obras del teatro chicano*²⁴ (A Rancho Hollywood és más chicano színdarabok) című kötetben jelent meg a *Johnny Tenorio*. ...Mások fordították a munkáimat, de a közreműködéssel. Ebben a kötetben jelent meg a *Johnny Tenorio*, az *El Jardín* és a *Rancho Hollywood*. ...Másokkal is együttműködtem a munkáim angolról spanyolra történő fordításában, például Hondurasban, vagy a pueblai tanárnővel, aki Salvadorba vitte a darabomat. Az enyém volt az első színdarab, amit az UCA²⁵ be-

²⁰ Universidad Autónoma de México (UNAM), Mexikóvárosban működő egyetem, Mexikó legrangosabb felsőoktatási intézménye.

²¹ Napilap, melyet 1977. nov. 14. óta adnak ki Mexikóvárosban, az újságot Manuel Becerra Acosta alapította.

²² Tirso de Molina (1579–1648) az első spanyol szerző, aki irodalmi értékkel bíró műben (*A sevillai szédelgő és a kövendég*) dolgozta fel a Don Juan történetet.

²³ José Zorrilla y Moral (1817–1893) spanyol költő és drámaíró 1844-ben adta közre *Don Juan Tenorio* című munkáját.

²⁴ Carlos Morton: *Rancho Hollywood y otras obras del teatro*. Houston, Arte Público, 1999.

²⁵ Universidad Centroamericana „José Simeón Cañas” (UCA). A Salvadorban működő egyetemet 1965-ben a jezsuiták alapították.

mutatott Oscar Romeróról. ...A munkáim nagy része angolul íródott, de mindig szerepel bennük spanyol szó vagy kifejezés. A *Johnny Tenorio* az első, ahol hosszabb spanyol szövegek is vannak. Don Juan, az apa esetében számos alkalommal, sőt Zorillától átvettem néhány sort a XIX. századi spanyol nyelvből, mások azonban csak angolul beszélnek, vagy kétnyelvűek a darabban.

(H. E.) Kiket tekint célközönségnek?

(C. M.) Alapvetően a *chicano*, mexikói közönséget, a saját közösségünket. Az Egyesült Államok lakosságának 18 százaléka latin-amerikai származású, többen vagyunk, mint a feketék, 12 százalék afroamerikai, a latin-amerikai származásúak számarányuk tekintetében meghaladják az afroamerikai népességet. Kitértünk a közönséget, nemcsak a *chicanókat*, hanem a latin-amerikai származásúakat is közéjük számítjuk. Színházi hálózatunk van New Yorktól Kaliforniáig, ezek együtt dolgoznak. A *chicano* színház megnevezés változott, más latin-amerikai származásúak is beleértendők, például nagy salvadori és guatemalai közösség létezik Kaliforniában, az egyik volt tanítványom pedig hondurasi. Ha erősödni akarunk, akkor nem maradhatunk továbbra is *chicanók*, a fehér, fekete, kínai és más közösségek felé is nyitni kell, mindenkire, mint esetleges szövetségesre ki kell terjeszteni a közönség lehetőségét. Tehát nem csak a *chicanók*, hanem mindenki felé nyitottak vagyunk.

(H. E.) Az 1960-as évek végén az Egyesült Államokban az emberi és polgári jogok biztosítása érdekében kibontakozott a *chicano* mozgalom, Ön elkötelezett támogatója lett a *chicano* diákmozgalomnak, a *Barna Bölény* című drámája tele van az eseményekre történő hivatkozásokkal a mozgalom ügyvédjének, Óscar Zeta Acostának az alakján keresztül.

(C. M.) Azért írtam meg a művet, mert sok hasonló dolog történt velem is, mint Óscarral, bár nem olyan szélsőséges formában. Az identitásválság, a drogok kipróbálása... tudtam mikén megy keresztül... átmentem ezeken a fázisokon én is, habár tizenkét évvel idősebb nálam, én '47-ben születtem ő pedig '35-ben, ...de olyan, mintha a bátyám lenne, hasonló dolgokon ment keresztül mint én. A *chicano* mozgalom szakembereket, ügyvédet és politikust igényelt. Én nem voltam politikus, de a munkáimban mindig van politikai tartalom, ezért is tudtam azonosulni vele.

(H. E.) A *Teatro Campesino* nagy szerepet játszott művészetének első időszakában, ekkoriban együtt dolgozott Luis Valdéz rendezővel. Ön hogyan látja a *Teatro Campesino* szerepét és jelentőségét a spanyolajkú színházon belül?

(C. M.) Antonin Artaud francia művész írt egy esszét *A színház és pestis* címmel. Amikor megismertem ezt a munkát, akkor azt mondtam, hogy igen, én ilyen színházat akarok csinálni, elkötelezettet, drámait, nagyon mexikóit és *chicanót*, ami a kifejezőmódunk része. ...Igen, valamilyen módon mindnyájunkra hatott Luis Valdéz,

például Cherríe Moragára²⁶, Josefina Lópezre²⁷ is ...nyilvánvalóan nagy hatással volt. A *Teatro Campesino* előtt létezett már Cantinflas a mexikói komikus²⁸, és a mexikói utcaszínház, amely a népszínház egyik formája, mindezek a gyökereink részei. ...Nicolás Kanellos²⁹ írt néhány fontos könyvet a mexikói-amerikai színházról ...más kutatók is foglalkoztak ezzel a témával és megállapították, hogy a *chicano* színház nem a semmiből született. Luis Valdéz azt mondta, hogy a *chicano* színház Brecht és Cantinflas művészetének ötvözete, vagyis mindkét kultúrából – az európaiból és a mexikóiból – táplálkozik és végül valami új születik belőle, a *chicano* kultúra. Visszatérve Octavio Pazhoz, a *chicano*, a *pachuco*, nem mexikói és nem is amerikai, *gringó*, hanem valami más, ez a *chicano* színház. Ennek egyik példája a *Johnny Tenorio*, minden van benne: a nőcsábász Juan Charrasqueado *corrido*³⁰, a Halottak Napján játszódik a történet ezért szerepelnek a halálfejes maszkok, melyek a mexikói folklór kellékei, valamint a XIX. század végén José Guadalupe Posada³¹ készített ilyen rajzokat. A muralista Diego Rivera nevezte el a nőalakot ábrázoló rajzát: *La Catrina*, az elegáns asszony csontváza kalappal, ...ő az, aki átvisz téged a másvilágra, azaz maga a halál. Mindezek az elképzelések és szimbólumok a *chicano* színház részét alkotják. ...A néphagyományok és a klasszikus komikus, a mexikói film aranykorának alakja, Cantinflas, egyaránt a *Teatro Campesino* előzményei voltak, vagyis nem a semmiből született meg.

(H. E.) Hogyan látja a *chicano* színház jövőjét?

(C. M.) Abba az irányba fejlődik, hogy a latin-amerikai származásúakat integrálja és nyisson más fajok felé is. A fiatalok olyan témákat érintenek, melyekre mi sohasem gondoltunk volna. Mondok egy példát. A *Hamilton*, az egyik legkiemelkedőbb és legsikeresebb mű, a Puerto Ricó-i Lin-Manuel Miranda³² – édesanyja félig mexikói – alkotása, egy hip-hop musical. A tízdollároson szereplő Alexander Hamiltonról,

²⁶ *Chicana* író (1952), színpadi szerző, feminista aktivista, a leszbikus *chicano* irodalom fontos képviselője. Egyes műveinek gyűjteményes kiadása: *Xicana Codex of Changing Consciousness. Writings, 2000–2010*. Durham-London, Duke University Press, 2011.

²⁷ Az egyik legjelentősebb *chicana* drámaíró (1969), számos színdarabot alkotott, ismert munkái közé tartozik többek között a: *Simply María*, *Lola Goes to Roma* és a *Food For the Dead*, A *Casa 0101 Theater* alapítója (2000) és művészeti igazgatója.

²⁸ Cantinflas eredeti neve: Mario Fortino Alfonso Moreno Reyes (1911–1993), 1936 és 1970 között a mexikói filmművészet meghatározó alakja, 1957-ben *Golden Globe*-díjat nyert el.

²⁹ Nicolás KANELLOS (szerk.): *Mexican American Theatre: Then and Now*. Houston, Arte Público, 1983.; Uő: *A History of Hispanic Theater in the United States: Origins to 1940*. Austin, University of Texas Press, 1989.

³⁰ A *corrido* mexikói zenei és irodalmi műfaj, a XIX. században vált igen népszerűvé, legendás hőskről szóló vagy szerelmes történeteket elbeszélő négy soros strófaból épül fel.

³¹ José Guadalupe Posada (1852–1913) mexikói illusztrátor, karikaturista, a mindennapi életből vett jeleneteivel vált ismertté és az általa megalkotott *La Catrina* alakjával.

³² Lin-Manuel Miranda (1980) Puerto Ricó-i származású zeneszerző, költő, író, rapper, 2016-ban a *Hamilton* című musical meghozta számára a Pulitzer-díjat.

az USA alapítóról szól, aki Aaron Burr alelnökkel folytatott párbaja következményeként halt meg. George Washington munkatársa is volt. A darabban a szerepeket fekete és latin-amerikai származású színészek alakítják, maga Lin-Manuel Miranda is játszik benne, ő Alexander Hamilton. George Washington, Thomas Jefferson, Lafayette márki szerepét fekete színészek játsszák, az Egyesült Államokat alapító fehérek érzelmeit és gondolatait feketék fejezik ki. Obama a lányait is elvitte az előadásra, a Clinton házaspár szintén megnézte, ...amikor mi láttuk a feleséggel, akkor John Kerry külügyminiszter ült mögöttünk, szóval nagy siker. Sohasem gondoltuk volna, hogy egy Puerto Ricó-i Alexander Hamiltonról ír és az siker lesz. És vannak fiatalok, nők és homoszexuálisok – ez egy másik kifejezési forma –, akik alkotnak. A '60-as években a *chicano* színházban homoszexuális témát nem lehetett volna előadni, mert nagyon homofób volt a közösség. Magyarországon sem látom a homoszexuálisokat, kérdeztem is, hogy hol van a homoszexuális társadalom, nincsenek homoszexuális fiatalok, színészek? Guillermo Gómez-Peña³³ Mexikóból érkezett *chilango*³⁴, de *chicano* lett belőle, tudatos erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy integrálódjon. Jönnek más mexikói művészek is, filmesek, ...de ugyanez a helyzet a színházzal is... és kutatók is jönnek, akik a szakmai karrierjüket a latin-amerikai eredetű és *chicano* színházról szóló írásaikkal akarják megalapozni. Nemcsak az Egyesült Államokban foglalkoznak ezzel a témával, hanem Lengyelországban, Magyarországon, Máltán és Romániában, a világ minden táján, ...és fordítják a műveket lengyelre, magyarra, románra. ...Az írásaimat lefordították lengyelre, magyarra, olasz, francia és spanyol nyelvre.

(H. E.) Kellő figyelmet fordítanak Mexikóban a kortárs *chicano* irodalomra? Van az Ön színházának közvetlen, rendszeres kapcsolata bármelyik mexikói társulattal?

(C. M.) Igen, természetesen ...Luis Valdéznek és a *Teatro Capesinónak* már korábban voltak kapcsolatai mexikói népszínházakkal, például a *Mascarones* Színházzal, a CLETA³⁵-val, sőt Kolumbiával is, a *La Candelariával* és Kubával, de... különösen Mexikóval. ...Személyesen nekem, legalább három mexikói együttműködő partnerem van Veracruzából, Pueblából és Mexikóvárosból ...ez része a gyökerekhez való visszatérésnek. ...Luis Valdéz és más *chicano* rendezők és szerzők darabjait, rendezéseit bemutatták...

³³ Guillermo Gómez-Peña az USA-ban élő mexikói származású performer, író, a *La Pocha Nostra* performer csoport vezetője. A csoport a Tate Modern-ben és a Guggenheim Museum-ban egyaránt fellépett. A *chicano* művészet képviselőjeként határozza meg önmagát.

³⁴ Mexikói szleng megnevezése a Mexikóvárosból származó és ott élő személynek.

³⁵ A CLETA (*Centro Libre de Experimentación Teatral y Artística*) 1973-ban alakult meg, a politikailag aktív művészek szervezeteként tartják számon.

(H. E.) Mondhatjuk, hogy a mexikóiak értékelik a *chicano* irodalmat?

(C. M.) Hogyne, igen. Korábban, Octavio Paz idején nem kedvelték, de most már látják, hogy mi a határon túli Mexikó vagyunk, még akkor is, ha sokan angol nyelven írunk, de továbbra is mexikóiak vagyunk, Mexikó az anyaországunk.

(H. E.) Úgy gondolom, hogy az Ön által választott témák segítséget nyújtanak abban, hogy kettős identitásán belül a saját „mexikóiságát” erősítsék Önben.

(C. M.) Igen. A *Barna Bölény* című munkámat, ha átfordítom a magyar viszonyokra, akkor Hunter magyar, Barna Bölény pedig roma származású volna. Mit akarok ezzel mondani? Azt, hogy a rasszizmus a származásod miatt szégyennel tölt el, ha roma vagy, akkor nem érsz semmit, bűnöző vagy, drogfüggő, én ezeket hallottam, „a romák nem akarnak tanulni, koszosak”. Ez rasszizmus, és ilyenkor nem akarsz roma lenni, amikor rájössz, hogy roma vagy, hogy *chicano* vagy, akkor mi történik? Elkezdted kutatni a gyökereidre, az azték naptárt, a prekolumbián civilizációt, a kultúrát. Tanítod a gyerekeidnek a kultúrát, a népzene, a népművészetet, a történelmet, a konyhai fogásokat, és azt, hogy nem alacsonyabb rendű kultúra az övé, legyen büszke a származására. ...Csináltattam egy DNS-tesztet, amelyik kimutatta, hogy kétharmad részben európai, egyharmad részben őslakos vagyok. ...A gyerekeknek kihangsúlyozandó, hogy mindig legyenek büszkék a gyökereikre.

(H. E.) Van legalább egy olyan műve, amelyiknek nincs latin-amerikai vonatkozása?

(C. M.) Igen, van, egy dráma *Lilith*³⁶ címmel. A zsidó mitológia szerint Ádám első felesége volt Lilith. Jó pár évvel ezelőtt írtam ezt a művet, Ádám, Lilith és Éva szerepelnek benne, az Úrnak csak a hangja van jelen és két arkangyal is található a darabban, közülük az egyik Mihály, a másik nevére már nem emlékszem. Ádám és Lilith mindig veszekednek egymással, ...mivel egyformák és egyenlők, ugyanabból az anyagból formálták őket. ...Egyszer Lilith nagyon dühös lesz és elmegy... – hasonlít a darab az *El Jardín* című drámámhoz, amelyik egy *chicano* történet a Paradicsomról, arról hogyan kezdődött minden. Ott az Úr egy *ranch* tulajdonosa, az ördög pedig egy gengszter, egy *pachuco* – ...Ádám keresi Lilithet, egyedül érzi magát, ezért kér az Úrtól egy másik asszonyt, aki azt mondja Ádámnak: „Kisebb lesz és az oldalbordádból gyúrom, hogy mindig az oldaladon maradjon.” Éva engedelmes lesz ...egyszer Ádám azt mondja Évának: „Megtanítalak a szerelemre, megmutatom neked a misszionárius pozíciót.” Már az ágyban vannak, amikor Lilith visszatér és megkérdezi: „Mit csinálsz Ádám, ki ez a nő?”...

³⁶ A darabot 1977-ben írta Morton, kiadatlan magyar fordítása: Carlos MORTON: *Lilith*. Ford. Varró Gabriella, 2011.

De az alkotásaim nagy része a közösségünkről szól, ahogy mondani szoktam egész Mezo-Amerikát lefedik, mert Mezo-Amerikában élnek a mexikóiak, a *tortilla* kultúrája Costa Ricá-nál végződik.

(H. E.) Egyetlen kérdésem maradt csak: most milyen szépirodalmi művön dolgozik?

(C. M.) Éppen szünetet tartok, két írás közötti vagyok. Arra gondoltam talán írok egy darabot *La vida es sueño* (Az élet álom) címmel... a Lengyelországban élő mexikóiakról, persze kicsit kifordítva, ez érdekes témának ígérkezik, ...ezen kívül nincs más pillanatnyilag a tarsolyomban.

Huszonhét évig tanítottam az egyetemen, de már közeledik a nyugdíjazásom ideje, ...utána is Santa Barbarán maradunk, de talán többet utazunk a feleséggel. ...**(H. E.): Esetleg az év felét Mexikóban töltik?** (C. M.) Nem, Mexikó nagyon veszélyes lett a drogkereskedelem miatt, sok a gyilkosság és a bűnözés.

(H. E.) Köszönöm a beszélgetést.

(C. M.) Én is köszönöm.

Az interjút készítette, spanyol nyelvből fordította, jegyzetekkel ellátta és a bibliográfiát összeállította: Horváth Emőke

CARLOS MORTON VÁLOGATOTT MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA³⁷**ÖNÁLLÓ KÖTETEK ÉS DRÁMÁK ANTOLÓGIÁBAN***El Jardín.*

Chicano Drama, Quinto Sol, Berkeley, Vol. 7, No. 4, Summer, 1974, 7–37.
Chicanos: Antología Histórica y Literaria, Fondo de Cultura Económica,
Mexico, 1980, 493–521. Reprint kiadás, Eleven Texas Plays: Southern
Methodist University Press, 1990, 269–295.

Pancho Diablo.

Grito del Sol, Tonatiuth International, Berkeley, Vol. 1, No. 3, Summer, 1976.

Las Many Muertes de Richard Morales.

Austin, Tejidos, Vol. 1, No. 3, Spring 1977, 28–50.

The Meeting.

Hispanics in the United States. Ypsilanti, Bilingual Review Press, 1982, 87–
99.

The Many Deaths of Danny Rosales and other plays.

Houston, Arte Publico Press, 1983, Második kiadás 1987, Harmadik kiadás
1994.

Johnny Tenorio and other plays.

Houston, Arte Publico Press, 1992.

The Fickle Finger of Lady Death and Other Plays.

New York, Peter Lang 4 Publishing, 1996.

Rancho Hollywood y Otras Obras del Teatro Chicano.

Mexico City–Houston, El Milagro & Arte Publico Press, 1999.

Dreaming on a Sunday in the Alameda.

Norman, University of Oklahoma Press, Norman, 2004.

Children of the Sun: Scenes and Monologues from Latino Youth.

Studio City, Players Press, 2008.

Cuentos

(with Angel Vigil), in Primafacie, The Denver Center Theatre Company, Den-
ver, 1988, 99–120. (B7). Reprint kiadás, Golden, Una Linda Raza, Fulcrum
Publishing, 1998. 163–172.

³⁷ Carlos Morton önéletrajza alapján.

Rancho Hollywood.

The McGraw Hill Book of Drama. McGraw Hill, 1995, 978–998.

Johnny Tenorio.

Voces hispanas siglo XXI, Yale University Press, 2005, 151–177.

Romero de las Américas

(El mártir de El Salvador), (A *The Savior* című darab spanyol nyelvű változata). GESTOS, No. 439, 2010, 111–154.

Frontera sin fin.

Camino Real, 2010, Vol. 2, No. 2, 143–162.

The Golden Ones.

In: Migration, Narration, Identity: Cross Cultural Perspectives. Frankfurt am Main, Peter Lang Press, 2012, 145–181.

CARLOS MORTON MŰVEI MAGYARUL*La Malinche.*

Ford. Vraukó Tamás. *A Vörös Postakocsi*. 2011/ősz, 84–115.; Újabb kiadása: In: *Kis csikánó olvasókönyv*. Szerk.: Vrauló Tamás, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2016, 24–79.

A Barna Bölény.

Ford. Vraukó Tamás. In: *Kis csikánó olvasókönyv*. Szerk.: Vrauló Tamás. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2016, 102–136.

KIADATLAN FORDÍTÁSOK:*El Jardín. A Kert.*

Ford.: Varró Gabriella, 2010.

Lilith.

Ford.: Varró Gabriella, 2011.

UTÓSZÓ HELYETT: MEXIKÓI AMERIKAIK ÉS *CHICANÓK*

HORVÁTH EMŐKE

Ni de aquí, ni de allá¹
(Sem innen, sem onnan)

A Carlos Mortonnal készített interjú válaszainak könnyebb követhetősége és értelmezése szempontjából szükségesnek tartottam a mexikói-amerikai népesség és a *chicano* mozgalom történetét röviden áttekintő összefoglaló beillesztését a beszélgetés szövegét követően, azaz utószónak szántam a munkát, de terjedelme miatt nem került az interjú mögé, mert nem szerettem volna, ha Carlos Morton válaszaira rátelepszik. Az eredeti elképzelést megtartva, az itt következő íráson keresztül utószó funkcióval bíró történeti áttekintést kap az olvasó.

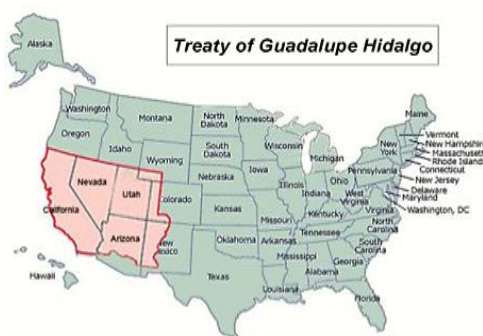
TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

2015-ben 56,6 millió fő volt az USA-ban élő spanyolajkú népesség száma, ez a szám a teljes lakosság 19,5 százalékát jelentette. Ezen kisebbségen belül különböző alcsoportokat különböztethetünk meg, beszélhetünk például kubai, dominikai, Puerto Ricó-i, közép-amerikai vagy éppen mexikói közösségekről. Az utóbbi csoport aránya a spanyolajkú kisebbségen belül a legnagyobbnak tekinthető, a 2014-es statisztikai felmérés szerint létszámuk 64 százalékra volt tehető.² Ez a magas arány már csak a szomszédság okán sem véletlen és több forrásból is táplálkozik. Egyrészt a XIX. századi határviták, békeszerződések és vásárlások révén Mexikótól az USA fennhatósága alá kerülő területeken élő mexikóiak új státuszából, másrészt a XX. század közepétől egyre erőteljesebben megnyilvánuló mexikói bevándorlásból, valamint az USA-ban élő mexikóiak magasabb természetes szaporodási rátájából.

¹ *Chicano* mondás, segítségével gyakran hangoztatták felemás helyzetüket.

² Vö: Statistical Portrait of Hispanics in the United States.
<http://www.pewhispanic.org/2016/04/19/statistical-portrait-of-hispanics-in-the-united-states-key-charts/#share-mexican-origin> (2017. 01. 6.)

Az 1821-ben függetlenné vált Mexikó már 1846-ban háborúba keveredett szomszédjával, az Egyesült Államokkal és a fegyveres konfliktus egyben megpecsételte Mexikó sorsát, a harcokat lezáró egyezmény jelentős mértékben átrajzolta az ország térképét. Miután 1847 őszén az észak-amerikai támadás következtében a főváros elesett, a mexikói államnak nem sok mozgástér állt rendelkezésre, rákényszerült, hogy a következő évben, 1848. február 2-án Guadalupe Hidalgo városában békeegyezményt kössön.³ A szerződés értelmében Mexikó északi határai jóval délebbre tolódtak, mivel kénytelen volt átengedni az Egyesült Államoknak Felső-Kaliforniát és Új-Mexikót. Ez a terület magában foglalta a mai Új-Mexikó és Arizona államokat, valamint Colorado, Utah és Nevada egyes részeit. Ugyan Texas már korábban elszakadt Mexikótól és 1845-ben csatlakozott az Unióhoz, de a mexikói–texasi határ továbbra is vitatott maradt a két állam között, mivel Mexikó ezek után is magáénak tekintette a Nueces és a Río Grande folyók közötti területeket. A vita végére a Guadalupe Hidalgó-i egyezmény tett pontot.⁴ Mexikó kénytelen volt lemondani a Texasra vonatkozó minden követeléséről, elismerte, hogy a Río Grande folyó képezi Mexikó és az USA határát. Mindezek fejében az USA 15 millió dollárt fizetett a mexikói államnak, az amerikai állampolgárok Mexikóval szembeni követeléseinek átvállalása címén pedig további 3,25 millió dollár fizetését vállalta. A Guadalupe Hidalgó-i szerződésben rögzített határok kijelölése még be sem fejeződött, amikor 1853-ban a Gadsden-vásárlás⁵ révén a mexikói állam újabb területek eladása mellett döntött; Dél-Arizona és Új-Mexikó délnyugati területeinek egy része ekkor került az Amerikai Egyesült Államok tulajdonába. Összességében a XIX. század közepére Mexikó területének nagyobbik részét elvesztette, a mai Texas, Kalifornia, Új-Mexikó, Nevada, Utah, Arizona, Wyoming, Colorado és Kansas területe részben vagy egészben elkerült Mexikótól és az USA részévé vált.⁶

1. ábra A Guadalupe Hidalgó-i szerződésben átengedett mexikói területek térképe⁷

³ A szerződés szövege magyarul: KÖKÉNY 2001, 9–25.

⁴ Texasra lásd: KÖKÉNY 2001, 3–27, valamint KÖKÉNY 2007 és KÖKÉNY 2008, 53–67.

⁵ A szerződés szövege magyarul: KÖKÉNY 2001, 27–29.

⁶ KÖKÉNY 2011, 201–202.

⁷ A térkép forrása: <http://thewalktowestwardexpansion.weebly.com/mexican-american-war.html> (2017. 01. 05.)

2. ábra A Gadsden szerződés révén az Egyesült Államokhoz került területek⁸

Az Egyesült Államokhoz csatolt területek lakatlanok, illetve igen gyéren lakottak voltak, talán ezért is tette lehetővé a Guadalupe Hidalgó-i szerződés a mexikóiak számára, hogy eredeti lakóhelyükön maradjanak. A szerződés életbelépésének idején hozzávetőlegesen 80 000 mexikóit érintettek a határváltozás következményei.⁹ Az 1850-ben tartott észak-amerikai népszámlálás már azt az elvet vette figyelembe, hogy Texasban az 1836, a többi területen az 1848 előtt születetteket mexikóiként tartásuk nyilván, annak ellenére, hogy 1830-ra például Texasban a angol amerikai és afrikai származásúak aránya már a lakosság háromnegyedét tette ki,¹⁰ így erősen kevert etnikumú és kultúrájú területekről beszélhetünk, ahol nem a mexikói eredetű lakosság számaránya volt feltétlenül domináns.

Elsősorban a délnyugati államokba – Texas, Új-Mexikó, Colorado, Arizona, Kalifornia – koncentrálódott a mexikói-amerikai népesség, létszámuk 1900-ra 401 494 fő volt, 1920-ra pedig megközelítette az 1 milliót.¹¹ A mexikói-amerikai népesség számának növekedésében radikális változás azonban csak a XX. század közepétől tapasztalható, ugyanis az 1950 és 1960 közötti tíz esztendőben számuk 64 százalékkal emelkedett, a következő évtizedben pedig még ennél is nagyobb mértékben, 72 százalékkal nőtt a közösség létszáma.¹²

Az 1920-as évekre az USA-ban élő mexikói származásúak mexikói-amerikainak nevezték, és a fehér fajhoz tartozónak tekintették magukat, önmegnevezésük egyben

⁸ A térkép forrása:

<http://thewalktowestwardexpansion.weebly.com/mexican-american-war.html> (2017. 01. 05.)

⁹ NOSTRAND 1975, 378-390.; Gratton–Gutmann 81, 508 főben határozza meg a mexikóiak számát. Vö: GRATTON–GUTMANN 2000, 143.

¹⁰ GRATTON–GUTMANN 2000, 141.

¹¹ GRATTON–GUTMANN 2000, 143. Egészen pontosan 999 535 fővel számol a statisztika 1920-ban.

¹² Uo. 143. 1950 és 1960 között 2 489 477-ről 4 087 546-ra emelkedett a mexikói-amerikaiak száma, 1970-ben 5 641 956 fővel számolnak.

az asszimilációs szándékot is tükrözte.¹³ A mexikói-amerikaiak önképének értelmezésében egyértelmű, látványos változást hozott az 1960-es évek elejétől a '70-es évek végéig tartó társadalmi mozgalom, a *chicano movement*, melyet polgárjogi, politikai és kulturális mozgalomként egyaránt számon tarthatunk.

A CHICANO MOZGALOM JELLEMZÉSE

Az 1960-as években a társadalmi-politikai mozgalmak nevében megjelenő *chicano* kifejezés a mexikói-amerikai megjelölés szinonimájaként, ugyanakkor annak ideológiai elutasításaként értelmezhető, éppen a mexikói-amerikai elnevezésben tükröződő asszimilációs szándék nyomán. Az USA-ban élő mexikói származású közösség a *chicano* kifejezés elfogadásával és az egyes szervezetek és intézmények nevébe emelésével saját mexikói, elsősorban őslakos – mindenekelőtt azték – gyökereire kívánt utalni, a többségi társadalom részéről megnyilvánuló elutasítással szemben az etnikai és kulturális büszkeségre akarta helyezni a hangsúlyt. A folyamat érzékeltetésére elég egyetlen példát említeni: a korabeli meghatározó szerepet betöltő diák- és ifjúsági szervezetek közé volt sorolható a *Mexican American Student Confederation* (Mexikói-Amerikai Diákszövetség), a *United Mexican American Students* (Egyesült Mexikói-Amerikai Diákok), a *Mexican American Student Association* (Mexikói-Amerikai Diákegyesület), majd ezek egyesüléséből 1969-ben *El Movimiento Estudiantil Chicano de Aztlán* (Aztláni Chicano Diákmozgalom) (MECha) néven alakult meg az új szövetség.¹⁴

A nyelvnek főszerep jutott a mozgalom történetében, hiszem a *chicano* eszmeiség hordozójaként a spanyol vagy angol nyelv tudatos, akár provokatív használata a kötődést, illetve az elhatárolódást, vagy mindkét kultúrához történő kapcsolódást egyaránt kifejezhette. A MECha esetében is tükröződik ez a megállapítás, az angol nyelvről a spanyolra váltó elnevezés a múlthoz való kötődés, részben talán a befelé fordulás, az önvizsgálat egyértelmű megfogalmazása és az angolszász kultúra és nyelv elutasításának, a mexikói hagyományok büszke vállalásának kifejeződése. Ennek ellenére – ahogy ez a Carlos Mortonnal készített interjúból is kitűnik – a *chicano* származású fiatalok jelentős része nem beszélt megfelelő szinten a spanyol nyelvet, csak konyhanyelvként gyakorolták otthon és írásban sokkal könnyebben fejezték ki magukat angolul, hiszen tanulmányaik során az angol volt az uralkodó nyelv.

A *chicano* önmeghatározás intellektuális manifesztuma az 1969-ben, az *El Plan Espiritual de Aztlán* néven megfogalmazott dokumentum¹⁵, amely címében a nahua mítikus őshazára, Aztlánra utal. A szöveg megalkotására a Denverben összeülő Első Chicano Konferencián került sor. A kiáltvány szerzői nem ismerték el a korábbi szerződések alapján – megfogalmazásuk szerint a „szeszélyesen” – alakított országghatárokat és deklarálták *mesztic* nemzetük függetlenségét. Tekinthejtük úgy, hogy ezzel

¹³ HANEY LÓPEZ 2001, 208.

¹⁴ ESTRADA: *Chicano Movements: A Geographic History*.

http://depts.washington.edu/moves/Chicano_geography.shtml (2017. 02. 10.)

¹⁵ A dokumentum szövege megtalálható: ANAYA–LOMELÍ–LAMADRID 2017, 27–30.

a kijelentéssel a XX. század '60-as éveiben a *chicano* közösség szimbolikusan felmondta a Guadalupe Hídalgó -i szerződést, új fejezetet kívánt nyitni a két nemzet és mindenekelőtt a két faj történetében, mivel a kiáltvány a *chicanos*kat a Bronz Faj (*Raza de Bronze*) képviselőiként jellemezte, Amerikát bronz kontinensként definiálta, a fehéreket pedig „az idegen európaiak” megjelöléssel részben eltávolította és mindenekelőtt háttérbe szorította a féltéke története szempontjából. Ebben a kontextusban a *chicanos* tudatosan – sőt mondhatjuk, hogy provokatíván – feladták a fehér fajhoz tartozás korábbi gondolatát és képviselőit, öntudatosan vállalták történelmi és etnikai gyökereiket, hiszen segítségükkel voltak képesek nemzeti öntudatukat felébreszteni annak érdekében, hogy politikai, kulturális és gazdasági értelemben felszabadítsák magukat. A kiáltvány ideológiai és cselekvési tervét egyaránt a *felszabadítás* eszméje határozta meg: felszabadítás mindenekelőtt oktatási, emberijogi és kulturális téren.

A MEXIKÓI MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSOK ÉS A *CHICANO* MOZGALOM

A délnyugati államokban élő mexikói-amerikaiak mellett a XX. század folyamán az egyre nagyobb számban érkező bevándorlók is növelték a mexikóiak számát az USA-ban. 1960-ra a lakosság 6 százalékát alkották,¹⁶ de jelenlétük az észak-amerikai társadalomban részben észrevétlen maradt. Elsősorban mint mezőgazdasági munkások jutottak munkához, ezen belül is különösen az idénymunkák idején nőtt meg a munkaerejük iránti kereslet.¹⁷ Az első világháború idején¹⁸, az 1914-es mezőgazdasági árzuhanást követően – amikor a mexikói bevándorlók egy része munka hiányában kénytelen volt hazamenni –, az USA hadba lépésének hatására az idegenekkel szembeni bizalmatlanság növekedett. A kongresszus megszorító bevándorlási törvényt fogadott el, melyben írni-olvasni tudást és személyenként 8 dollár fejadó megfizetését követelte a bevándorlóktól. A rendelkezés nagyban megnehezítette a mexikói bevándorlók legális bejutását az Amerikai Egyesült Államokba, mivel például a legnagyobb lélekszámot kibocsájtó terület, a mexikói Michoacán állam esetében az írástudatlanok aránya 85 százalékos volt, így elsősorban az illegális bevándorlók száma növekedett drasztikus mértékben.¹⁹ Az I. világháború idején Kalifornia lett a mexikói migráció legfőbb célpontja, annak ellenére, hogy 1940-ig Texasban éltek legnagyobb számban mexikóiak, de a kaliforniai gyümölcs- és zöldségtermesztők számára nélkülözhetetlenek bizonyultak, különösen betakarítás idején, a mexikói munkáskezek. A háború után, a mezőgazdaság mellett a nagy iparvárosok, mindenekelőtt Detroit és Chicago, nyelték el az USA-ba érkező mexikóiak tömegeit, csakúgy mint Tennessee bauxitbányái vagy New York állam kiegészítőszemélyzetre igényt

¹⁶ MUÑOZ 2013, 7.

¹⁷ A témára lásd még Vraukó Tamásnak ebben a számban szereplő tanulmányát: VRAUKÓ 2017, 38–47.

¹⁸ Az első világháború éveire jellemző amerikai–mexikói kapcsolatokra lásd Sz. Halász Dorottyanak ebben a számban olvasható tanulmányát: SZ. HALÁSZ 2017, 9–37.

¹⁹ ROSALES 1997, 43–44.

tartó kisebb-nagyobb vállalkozásai.²⁰ Megjelenésük az ipari segéd munkában és a kevésbé kvalifikált ismereteket követelő szakterületeken, magával hozta, hogy jelenlétük földrajzilag egyre északabbra húzódott és a nagyvárosok spanyolajkú negyedeiben (*barrio*), vagy inkább gettóiban, a mexikóiak száma mindjobban emelkedett. A szegregáció a lakónegyed és az iskolák tekintetében egyaránt elérte a közösséget. A fehér társadalom részéről jelentkező kirekesztő, lenéző magatartás a feketékhez hasonló helyzetet teremtett a *chicanók* számára, de világosabb bőrszínük a társadalmi hierarchiában mégis a feketék fölé helyezte őket.

Az USA és Mexikó között létrejött kétoldalú egyezmény, az 1942 és 1964 között működő *Bracero-program* több millió kétkezi mexikói munkás Egyesült Államokba történő érkezését segítette elő²¹ és a jelenlegi becslések szerint 4,6 millió rövid távú munkaszerződést kötöttek a program égisze alatt.²² Az USA a II. világháború során fellépő munkaerőhiány miatt indította el a programot, a Mexikóból hozott munkásokat elsősorban a mezőgazdaságban alkalmazták, de szerepük lett a vasúti munkák elvégzésében is. Mivel Mexikó 1942. június 1-jén hadat üzent a Tengelyhatalmaknak, könnyen azonos platformra tudott helyezkedni az USA-val és a mexikói-amerikai diplomáciai tárgyalásokat követően 1942 nyarán a két állam megkötötte a kétoldalú szerződést, amely négy alapkérdésben az alábbiak szerint foglalt állást: 1. a mexikói munkások nem vonhatók be semmilyen katonai tevékenységbe, 2. a munkásokkal szemben diszkrimináció nem alkalmazható, 3. a *bracero* számára biztosítják az USA-ba történő szállítást, a megélhetés és a hazaszállítás költségeit, 4. mexikói munkásokat amerikaiak helyett nem alkalmaznak és az amerikaiak béreit nem törlik le.²³ A szerződés eredményeként a mexikói munkások legálisan érkeztek az Egyesült Államokba, de az egyezményben lefektetett alapszabályok nem teljesültek maradéktalanul sem a diszkrimináció, sem a hazatelepülés tekintetében. Egyes amerikai kisvárosokban kitiltották őket a nyilvános helyekről, így például az éttermekből és a mozikból, továbbá sok férfi új családot alapított az Egyesült Államokban, azaz nem tett eleget annak a szerződésbeli feltételnek, hogy a munka befejeztével visszamegy Mexikóba. Végül a program keretében összesen huszonkilenc észak-amerikai államban dolgoztak mexikói munkások.²⁴

²⁰ Uo. 44–46.

²¹ A kérdésre lásd még Vraukó Tamásnak ebben a számban megjelent tanulmányát: VRAUKÓ 2017, 38–47.

²² Az adatokat lásd a Smithsonian Museum és a Bracero History Archive honlapjain: <http://americanhistory.si.edu/bracero/introduction>; <http://braceroarchive.org/>

²³ Richard B. CRAIG: *The Bracero Program: Interest Group and Foreign Policy*. Austin-London, University of Texas Press, 1971. online verzióban oldalszám megjelölés nélkül <https://books.google.hu/books?id=liYKbgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Bracero+Program&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwiXjv211M7SA-hUFVRQKHVzaBA4Q6AEIzAB#v=onepage&q=Bracero%20Program&f=false> (2017. 02. 11.)

²⁴ Bittersweet Harvest: The Bracero Program 1942–1964 / Cosecha Amaraga Cosecha Dulce: El Programa Bracero Smithsonian Museum kiállítása <http://americanhistory.si.edu/bracero/legacy> (2017. 01. 11.)

Az 1960-as években Texas, Kalifornia, Új-Mexikó és Colorado államok váltak a *chicano* mozgalom központi területeivé. Fontos kihangsúlyozni, hogy valójában nem az egész országot átfogó, jól szervezett, egységes mozgalomról beszélhetünk, hanem sokkal inkább több területen és földrajzi eloszlásban jelentkező helyi kezdeményezésről, melyek a *chicano* identitás alapján követeltek maguknak helyet a pártok (La Raza Unida), a politikai, az ifjúsági és az egyetemista mozgalmak (MECha) között. Az oktatás terén komoly sikerként könyvelhető el, hogy 1968-ra kivívták a kétnyelvű oktatás jogát (Bilingual Education Act).

A mezőgazdasági munkások küzdelmei legalább ilyen sikeresnek voltak mondhatók César Chávez irányításával. César Chávez és Luis Valdéz között már korán szoros együttműködés bontakozott ki, a Chávez által 1962-ben életre hívott érdekvédelmi szervezet, a *National Farm Workers Association* (Mezőgazdasági Dolgozók Nemzeti Szövetsége) szőlősztrájkja révén. A szervezet azzal a céllal alakult, hogy elsősorban a mexikói származású mezőgazdasági munkások számára jobb béreket és megfelelő életkörülményeket harcoljon ki a munkaadóktól. A célok eléréséhez használt leggyakoribb eszközök közé tartozott a sztrájk és a bojkott megszervezése. A Chávez és Valdéz közötti kapcsolat meghatározó fejezeteként a Chávez által kitárlt és kivitelezett, Delanóból Sacramento városába (Kalifornia) tartó, figyelemfelkeltő paraszti menetelés kiáltványát (*The Plan of Delano*) említhetjük ki.²⁵ A kiáltvány szövegét Valdéz írta, mintáját a mexikói Morelos államban, az Emiliano Zapata követői által megfogalmazott *El Plan de Ayala* szolgáltatta. A Delano kiáltvány azonban mégsem tekinthető Valdéz önálló munkájának, hiszen maga is említi, hogy az irat megfogalmazásakor rendszeresen konzultált Chávezzel, akinek határozott elképzelései voltak a textust illetően és a megbeszélések során állandóan alakult, változott a szöveg.²⁶ A delanói menetet zarándoklatként határozza meg a kiáltvány, úgy véli az általa bejárt útvonal egy évszázada jól ismert a mexikói nép számára, hiszen ők azok, akik ezen idő alatt megművelték a kaliforniai központi völgy földjeit, verejtékükkel és véréükkel áztatták ezt a vidéket. Talán azért nevezheti a kiáltvány zarándoklatnak a menetet, mert a manifesztum a mexikóiak védőszentjének, a Guadalupei Szűznek a vezetése alá helyezi a „nagy utat”, a Szűzanya szobrának a védelmében nem tűnik olyan nehéz feladatnak jogaik kivívása. Végül az erőszakmentes küzdelem mellett foglal állást az írás, nem véletlenül, tudunk arról, hogy Martin Luther King emberi jogi mozgalma igen erőteljes hatást gyakorolt Chávez gondolkodására és a *chicano* mozgalom egészére is. King César Chávez számára küldött táviratában a Ghandi-féle erőszakmentes mozgalom egyik élő példjaként utalt a *chicano* vezetőre.²⁷

²⁵ A kiáltvány szövege az alábbi oldalon érhető el: <https://libraries.ucsd.edu/farmworker-movement/essays/essays/Plan%20of%20Delano.pdf> (2017. 01. 11.)

²⁶ „este será un movimiento de hechos y no de pronunciamientos” – lásd a beszéd szövegét: <https://libraries.ucsd.edu/farmworker-movement/essays/essays/Plan%20of%20Delano.pdf> (2017. 01. 11.)

²⁷ A távirat szövege az alábbi oldalon olvasható: <http://www.thekingcenter.org/archive/document/telegram-mlk-cesar-chavez#> (2017. 01. 12.)

Az együttműködés kiemelkedő „gyümölcsként” utalhatunk a *Teatro Campesino* megalakulására és működésére. Luis Valdéz meghatározása szerint a *Teatro Campesino* Brecht és a XX. századi klasszikus mexikói komikus, Cantinflas művészete között félúton helyezkedik el, és a mezőgazdasági munkások kétnyelvű propaganda színházaként definiálható. Egyben politikai szerepet is vállalt Valdéz azzal, hogy a *National Farm Workers Association* és a színház közötti kulturális köldökszínór szerepét hangsúlyozta. Minden szereplő mezőgazdasági munkás volt a színházban, feladatuk nem öltött művészi jelleget, küldetésük a *National Farm Workers Association* által szervezett sztrájk(ok) eszmeiségének, feladatainak önmaguk számára történő értelmezésében és ezen célok terjesztésében, pénzgyűjtésben ragadható meg. Valdéz elképzelése szerint a sztrájk egyes lényeges elemeit rövid 15 perces jelenetek (*actos*) formájában adták elő és az improvizációnak nagy szerepet szántak az egyes előadások alkalmával. Négy fő szereplőtípust különítettek el, így alapvető feladat jutott az *Esquirols* (Sztrájk török), a *Contratistas* (Toborzók), a *Patroncitos* (Termelők) és az *Huelguistas* (Sztrájkolók) szerepkörének. Az előadók rendkívül eltérő műveltségi háttérrel rendelkeztek, de az ügy iránti lelkesedés egybekovácsolta őket.²⁸

A mexikói szőlőmunkások sztrájkjából nemcsak egy nagyhatású társadalmi mozgalom bontakozott ki, hanem a *Teatro Campesino* szemlélete és elhivatottsága a korabeli *chicano* szerzők számára is példaértékűvé vált.

BIBLIOGRÁFIA

ANAYA–LOMELÍ–LAMADRID 2017

ANAYA, Rodolfo A.–Francisco A. LOMELÍ–Enrique R. LAMADRID: *Aztlán. Essays on the Chicano Homeland*. Revised and Expanded Edition. Albuquerque, University of New Mexico Press, 2017. 27–30.

CRAIG 1971

CRAIG, Richard B.: *The Bracero Program: Interest Group and Foreign Policy*. Austin–London, University of Texas Press, 1971. online verzióban oldal-szám megjelölés nélkül <https://books.google.hu/books?id=liYKBgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Bracero+Program&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwiXjv211M7SAhUFVRQKHVzaBA4Q6AEIzAB#v=onepage&q=Bracero%20Program&f=false>

CORTÉS–BARREA–MARLYS 2003

CORTÉS, Eladio–BARREA–MARLYS, Mista (eds.): *Encyclopedia of Latin American Theatre*. Westport–London, 2003.

DOKEY–MORTON–VIRÁGOS–VRAUKÓ 2016

DOKEY, Richard–MORTON, Carlos–VIRÁGOS Zsolt–VRAUKÓ Tamás: *Kis csikánó olvasókönyv*. Szerk.: Vraukó Tamás. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2016.

²⁸ VALDÉZ 1966, 55.

ESTRADA é.n.

ESTRADA, Josue: *Chicano Movements: A Geographic History*.
http://depts.washington.edu/moves/Chicano_geography.shtml (2017. 02. 10.)

GRATTON–GUTMANN 2000

Brian GRATTON–Myron P. GUTMANN: U.S. Historical Statistics. Hispanics in the United States, 1850–1990. Estimates of Population Size and National Origin. *Historical Methods*, Summer 2000, Volume 33, Number 3, 137–153.

HANEY LÓPEZ 2001

HANEY LÓPEZ, Ian F.: Protest, Repression and Race: Legal Violence and the Chicano Movement. *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 150, No. 1 (Nov. 2001), 205–244.

A KERT 2010

El Jardín. A Kert. Ford. Varró Gabriella. (Bemutató: 2010. Debrecen, Pódi-
umterem), Kézirat.

KESZI 2016

KESZI Bálint: A Barna Bölény elszabadult az Egyetemi Könyvtárban. *MEGA-
ZIN, A Miskolci Egyetem közéleti és hallgatói magazinja*, 2016. október, IV.
évfolyam, 7. szám, 27.

KÖKÉNY 2001a

KÖKÉNY Andrea: A Guadalupe Hidalgo-i szerződés: Guadalupe Hidalgo, 1848. február 2.: békeszerződés az Amerikai Egyesült Államok és a Mexikói Köztársaság között. *Documenta Historica*, 52, 2001, 9–25.

KÖKÉNY 2001b

KÖKÉNY Andrea: Függelék: Gadsden szerződés: Mexico City, 1853. december 30.: az Amerikai Egyesült Államok és a Mexikói Köztársaság között létrejött szerződés. *Documenta Historica*, 52, 2001, 27–29.

KÖKÉNY 2007

KÖKÉNY Andrea: *Angol-amerikaiak Texasban, 1821–1845*. Szeged, 2007.

KÖKÉNY 2008

KÖKÉNY Andrea: A texasi függetlenségi háború a korabeli helyi sajtó tükrében. *Aetas*, 23. évf., 2008, 2. szám, 53–67.

KÖKÉNY 2011

KÖKÉNY Andrea: FIASKÓ: George Clinton Gardner levelezése az amerikai–mexikói határfelmérésről, 1849–1854. *Külügyi Szemle*, 2011 tavasz, 201–207.

KÖKÉNY 2014

KÖKÉNY Andrea: Texas korai története a Vasárnapi Újság hasábjain. *Aetas*, 29. évf., 2014, 2. szám, 5–3–27.

MUÑOZ 2013

MUÑOZ, Carlos: *The Chicano Movement. Mexican American History and the Struggle for Equality*. New York, Rosa Luxemburg Stiftung, 2013.

NOSTRAND 1975

Richard L. NOSTRAND: *Annals of the Association of American Geographers* Vol. 65, No. 3 (Sep. 1975), 378–390.

ROSALES 1997

ROSALES, F. Arturo: *Chicano! The History of the Mexican American Civil Right Movement*. Second Revised Edition, Houston, Arte Público Press, 1997.

STATISTICAL PORTRAIT 2016

Statistical Portrait of Hispanics in the United States.

<http://www.pewhispanic.org/2016/04/19/statistical-portrait-of-hispanics-in-the-united-states-key-charts/#share-mexican-origin> (2017. 01. 06.)

SZ. HALÁSZ 2017

SZ. HALÁSZ Dorottya: Az Egyesült Államok élre tör: az Amerika-közi kapcsolatok fordulópontjai, különös tekintettel az első világháború éveire. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus XXI, Fasciculus I, 9–37.*

VALDÉZ 1966

VALDÉZ, Luis Miguel: El Teatro Campesino. *Rampart Magazine*, Ephemera, July 1966, 55–57, <http://www.unz.org/Pub/Ramparts-1966jul-00055> (2017. 01. 11.)

VIRÁGOS 2016

VIRÁGOS Zsolt: Csikánó dilemmák: Megjegyzések Carlos Morton egyfelvonásosára kapcsán. In: DOKEY, Richard–MORTON, Carlos–VIRÁGOS Zsolt–VRAUKÓ Tamás: *Kis csikánó olvasókönyv*. Szerk.: Vraukó Tamás, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2016, 80–101.

VRAUKÓ 2017

VRAUKÓ Tamás: Munkaerő-áramlás Mexikóból az USA-ba a II. világháború idején. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, Tomus XXI, Fasciculus I, 38–47.*

AZ AMERIKA-KÖZI EMBERI JOGVÉDELMI MECHANIZMUS ŐSLAKOS NÉPEKET ÉRINTŐ LEGUTÓBBI ÜGYEI

MARINKÁS GYÖRGY

BEVEZETÉS HELYETT: AZ AMERIKA-KÖZI RENDSZER ŐSLAKOS NÉPEKKEL KAPCSOLATOS KORAI JOGGYAKORLATÁNAK ISMERTETÉSE

Az Amerika-közi mechanizmus kezdetektől fogva úttörő módon értelmezte az anyagi jogi rendelkezéseket annak érdekében, hogy a lehető leghatékonyabb védelmet garantálja a jogsértések áldozatainak, ily módon nem meglepő, hogy az őslakos népek jogainak védelme terén is élenjárt, az eredetileg az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) által kifejlesztett evolutív értelmezés¹ alkalmazása révén. Az Amerika-közi mechanizmus keretein belül az első lépést az *Aloeboetoe*² és az *Mayagna (Sumo) Awas Tingni ügyek*³ jelentették, amelyekben az Emberi Jogok Amerika-közi Bírósága (a továbbiakban: EJAB) – joggyakorlatában először – őslakos népeket érintő ügyeket nyilvánított befogadhatónak, utóbbi ügy egyben meghatározta az Amerika-közi rendszer által az őslakos népek számára garantált védelem fejlődési irányát azáltal, hogy a tulajdonhoz, valamint a bírói védelemhez való jogra alapozta azt. Ezen ítéletek sorába illeszkedik a *Saramaka ügy*,⁴ amelynek jelentőségét az egyes szerzők eltérő okoknak tulajdonítják. Lisl Brunner szerint ez az első olyan – nemzetközi törvényszék által hozott – ítélet, mely kimondja, hogy egy törzsi közösségben élő, földjéhez szorosan kötődő – a területen nem őslakos – népet, az őslakos népekkel egyenlő védelem illet meg.⁵ – A dél-amerikai országok alkotmányának jelentős része ugyanis széles garanciális jogköröket biztosít az őslakos közösségeknek, a szintén jelentős számú afroamerikai közösségeket ellenben nem részesítik védelemben.⁶ – Richard Price – aki szakértőként vett részt az ügyben –, a kollektív

¹ Az evolutív értelmezésről, más szóval az „élő jog” (*living instrument*) koncepcióról részletesen: SZEMESI 2008.

² EJAB, *Aloeboetoe és társai kontra Suriname*, 1993. szeptember 10. (reparations and costs) C. sorozat No. 15.

³ EJAB, *Mayagna (Sumo) Awas Tingni kontra Nicaragua ügy*, 2001. augusztus 31. (merits) C sorozat No. 79.; Részletesen lásd: MARINKÁS 2012, 108–118.

⁴ EJAB, *Saramaka emberek kontra Suriname*, 2007. november 28. C Sorozat No. 172. (merits); Részletesen lásd: MARINKÁS 2013, 221–238.

⁵ BRUNNER 2008, 711.

⁶ DULITZKY 2010, 59.

jogalanyiség elismerésében látja az ügy igazi jelentőségét. Fergus MacKay – aki a törzset segítő jogászok egyike volt –, a népek önrendelkezési jogának deklarálását hangsúlyozza az ítélet kapcsán.⁷ Ariel Dulitzky szerint az ítélet jelentősége abban rejlik, hogy a bíróság abból kifolyólag, hogy Suriname nem garantált alkotmányos védelmet az őslakos közösségei számára, rákényszerült a korábbi, az országok alkotmányos védelmére alapított gyakorlatával való szakításra, és kidolgozta a saját standardjait, amelyeket innentől fogva minden, a bíróság joghatóságát elismerő államnak figyelembe kellett vennie.⁸

A Saramaka ügyben hozott ítélet – annak újító jellege mellett – megerősítette az EJAB korábbi ítélkezési gyakorlatát, az őslakos népek jogait illetően: azokat továbbra is az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye (a továbbiakban: EJAÉ) által garantált *tulajdonhoz és a bírói védelemhez* való jogra alapozva részesíti védelemben. Az egyéb jogok – úgymint a kultúrához, a valláshoz, a döntéshozatalban való részvételhez és az önrendelkezéshez való jog – csak marginális szerepet játszottak az ügy elbírálása során. E megközelítés révén, a bíróság a normatív kereteken belül maradván – az anyagi normákat evolutívan értelmezve – részesíthette védelemben az őslakos népeket.⁹ A tulajdonhoz való jog keretén belül a bíróság kiemelt figyelmet fordított a *kollektív tulajdonjog* kérdésének, amely az őslakos népek számára elengedhetetlenül fontos, ugyanakkor – a dél-amerikai politikai realitásokat figyelembe véve – azt is világossá tette, hogy *a tulajdonhoz való jog nem korlátlan*, nem értelmezhető úgy, mint amely kizárja azt, hogy az állam koncessziós jogot adjon az ősi földeken található természeti kincsekre. – Az államok ugyanis nem szívesen mondanak le a szuverenitásukról és a természeti kincseikről, jóllehet az ENSZ Közgyűlés 1803-as számú határozata alapján a földben található kincsek nem az állam kormányát, hanem a lakosságot illetik meg.¹⁰ – A korlátozhatóság ellentételezéseként előírja, hogy az ilyen koncessziók adása esetén az államnak be kell tartania bizonyos, a nemzetközi jogban ismert *garanciákat*.¹¹ A szerző véleménye szerint, az ítéletben foglalt megállapítások bölcs belátással próbálnak egyensúlyt teremteni az emberi jogok és az állam igényei közt: hosszútávon nyilvánvalóan nem tartható fenn az az állapot, hogy az államot örökre elzárják a területén található ásványkincsek felhasználásának lehetőségétől.¹² Egy ilyen ítélet egyetlen várható eredménye, az államok együttműködési hajlandóságának csökkenése lenne.

Marcus Orellana ezzel szemben kritikusabb hangon fogalmaz az ítélet kapcsán, véleménye szerint az általa feltett kérdések rávilágítanak az EJAB eddigi joggyakorlatának gyenge pontjaira. Egyrészt: mely kritériumok alapján lehet a természeti kincseket nélkülözhetetlennek tekinteni a csoport túlélése szempontjából? Másodsor:

⁷ PRICE 2009, 2.

⁸ DULITZKY 2010, 59–60.

⁹ SHELTON 2013, 968–969.

¹⁰ Az ENSZ Közgyűlésének 1962. január 12-i határozata (UN Doc. A/5217 [1962]). paras. 1–8.

¹¹ EJAB, *Saramaka emberek kontra Suriname*, para. 129.

¹² SHELTON 2015A, 11–30.

a haszonból való részesedés csak azokra a természeti kincsekre vonatkozik, amelyek szükségesek a csoport túléléséhez, vagy minden természeti kincsre, amely a csoport által tradicionálisan használt és birtokolt földjein található? Harmadszor: milyen követelmények alapján lehet eldönteni, hogy a projektnek jelentős hatása van a környezetre, ezáltal megindításához szükség van-e az őslakosok beleegyezésére? Negyedszer: nem áll-e ellentétben a jogi biztosítékok céljával és egész belső logikájával az, hogy amennyiben a projektbe az őslakosok a teljes körű tájékoztatást követően beleegyeztek, és annak hasznáiból részesedtek, megengedhető a tulajdonjog korlátozása vagy megfosztása olyan földek, területek és természeti kincsek esetén, melyek bolygatása súlyosan veszélyezteti a törzs túlélését? Magyarán szólva, *az előzetes tájékoztatáson és szabad akaratlan alapuló beleegyezés és a haszonból való részesedés, vajon nem a népcsoport eltűnésének pénzben kifejezett ellenértékét tükrözi-e?* Erősebben fogalmazva nem jelenti-e azt, hogy a gazdag nagyvállalatok megvehetik azt, aminek az értékét pénzben aligha lehet kifejezni? A fenti kérdések elkerülése végett Orellana javaslata az, hogy az őslakosok földjeinek védelmét, a tulajdonhoz való jog helyett, célszerűbb az *élethez való jog* védelmére alapozni, hangsúlyozva a fennmaradáshoz való jogukat és azt, hogy ehhez szükségük van a területükön található természeti kincsekre. Így, mivel az élethez való jog – a tulajdonhoz való joggal ellentétben – szinte korlátozhatatlan, biztosítani lehetne, hogy az adott törzsek érdekei minden esetben elsőbbséget élvezzenek. Ugyanakkor – hívja fel a figyelmet maga Orellana – ez a megoldás elkerülhetetlenül feszültséget okozna a törzsek és az államok közt.¹³ Ez utóbbi megállapítással Dinah Shelton is egyetért – ő a szabad vallásgyakorláshoz való jogra alapozott védelmet tartja célszerűnek, hasonló indokból –, valamint további kritikákat fogalmaz meg. Az első ezek közül – amely egyben Orellana második kérdését is megválaszolja –, hogy a jelenlegi joggyakorlat csak olyan felhasználási módok számára garantál védelmet, amelyek hagyományosnak tekinthetők, „befagyaszttva” ezáltal az őslakos népek gazdasági tevékenységeit egy bizonyos fejlettségi szinten, elzárva az utat a további fejlődéstől. – Az efféle társadalmi múzeumok létrehozása *Alexandra Xanthaki* és *Dulitzky*¹⁴ szerint is kerülendő. – A második kritikai megjegyzése a jóvátétel módjára vonatkozik: a bíróság gyakorlata ugyanis nem veszi kellőképpen figyelembe az őslakos népek és a földjeik között fennálló szoros kapcsolatot, sok esetben megelégszik a pénzbeli kárpótlás vagy más hasonló adottságokkal rendelkező földterület juttatásával. E megoldás lehetővé teszi ugyan az őslakos népek számára, hogy megtermeljék vagy hozzájussanak az életben maradáshoz szükséges javakhoz, azonban elvágja őket a gyökereiktől: attól a földtől, ahova őseiket temették, ahol a szent helyeik révén kommunikálhatnak a világot – hitük szerint – teremtő hatalommal vagy hatalmakkal. E probléma Shelton szerint könnyedén kiküszöbölhető lenne, amennyiben az őslakos népek jogainak védelmét a valláshoz, a kultúrához vagy az önrendelkezéshez való jogra alapoznák.¹⁵

¹³ ORELLANA 2008, 846–847.

¹⁴ DULITZKY 2010, 42–48.

¹⁵ SHELTON 2013, 969–970.

Az okozott természeti károsodás nagyságának felbecsülése szintén hagy maga után tisztázandó kérdéseket. A bíróság ugyanis – egyelőre – nem tisztázta, milyen szempontok, illetve milyen módszer alapján becsüli fel az okozott kárt.¹⁶ Carol Verbeek – *a Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador* ügy¹⁷ kapcsán megfogalmazott – kritikája értelmében a terület értékének felbecslése soha nem egyszerű: a beruházó és a területen élő őslakos közösségek eltérően gondolkodnak annak értékét illetően.¹⁸ Tekintve, hogy a Saramaka ügyben hozott ítéletben több helyütt is található utalás súlyos és visszafordíthatatlan természeti károsodásra,¹⁹ a megítélt összeg nem mondható jelentősnek. Mindenképpen üdvözlendő azonban, hogy a pénzübeli kártérítési kötelezettség rögzítése révén, a Bíróság rávilágít az emberi jogok és a környezet védelmének kapcsolatára.²⁰

Dulitzky szerint a kulturális különállóságra alapozott azonosítás a jelenlegi joggyakorlat igazi gyenge pontja. Egyrészt, annak ellenére, hogy a Saramaka ügyben – a *Maroon* csoportok jellegzetesen elkülönülő kulturális jellegzetességei okán – könnyen meg lehetett határozni a védelemben részesítendő csoportot, több más, a földjéért küzdő népcsoport esetében ez nem ilyen egyszerű. Az argentinai *Cerro Teta* körzetben lakó közösségek hosszú idő óta küzdenek az őslakos státuszuk elismeréséért – tekintve azonban, hogy nem rendelkeznek minden, a jelenlegi joggyakorlat által megkövetelt jellegzetességgel –, ez idáig sikertelenül. Dulitzky szerint a kulturális megközelítés helyett, valamilyen etnikai alapú azonosítási eljárás kidolgozása jelentené a megoldást a problémára. Másrészt, a többségi társadalom tagjai közül kikerülő döntéshozók szerint az őslakos közösségeket meghatározó kulturális jegyek több esetben nem – vagy nem olyan formában – léteznek, amint azt az említett döntéshozók elképzelik. Kiváló példa a kolumbiai törvényhozás által elfogadott, „a fekete kolumbiaiak kollektív földtulajdonhoz való jogát garantáló” 1993. évi LXX. törvény,²¹ amely e kollektív jog gyakorlásának feltételül törzsi tanácsok meglétét szabta, annak ellenére, hogy az érintett közösségek jelentős részében ez az intézmény ismeretlen volt. A törvényben garantált kedvezmények igénybevétele érdekében több közösség együtt alapított kérész életű tanácsokat, amelyeket végül feloszlattak, a törzsek között fennálló feszültségek miatt. Harmadrészt – amint az Shelton is megjegyzi –, azáltal, hogy az EJAB nem magát a földet és annak gazdasági értékét részesíti védelemben, hanem az őslakos népek tradicionális életmódját, amely révén – figyelmen kívül hagyva a kultúra és a társadalmi berendezkedés dinamikus voltát – elzárja az őslakos közösségeket a fejlődés lehetőségétől. A jelenlegi joggyakorlat értelmében az őslakos népeknek csak olyan gazdasági tevékenységeket áll módjában

¹⁶ A kár becsülésével kapcsolatos általános nemzetközi gyakorlatot lásd: SANDOVAL COUSTASSE–SWEENEY–SAMUELSON 2011, 447–471.

¹⁷ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, 2012. június 27. C Sorozat No. 245.

¹⁸ VERBEEK 2013, 278–282.

¹⁹ EJAB, *Saramaka emberek kontra Suriname*, paras. 150–152.

²⁰ ORELLANA 2008, 847.

²¹ 1993. évi LXX. törvény „a fekete kolumbiaiak kollektív földtulajdonhoz való jogáról”

végezni, amelyet emberemlékezet óta végeznek. Dulitzky szerint előfordulhat, hogy az őslakos közösségen belül bekövetkező változások eredményeként az elkövetkező generációk változtatni szeretnének a gazdálkodási módokon, erre azonban a jelenlegi keretek között nincs lehetőség.²²

AZ EJAB LEGÚJABB, ŐSLAKOS NÉPEKET ÉRINTŐ ÜGYEI

Amint az a bevezetőben említésre került, Marcus Orellana szerint az amerika-közi rendszer által a tulajdonhoz és a bírói védelemhez való jogra épülő rendszer legjelentősebb hiányossága, hogy e jogok korlátozhatók, ahogyan azt maga az EJAB is rögzítette a Saramaka ügyben,²³ az élethez való jog ezzel szemben csak kevés esetben, bizonyos feltételek megléte esetén korlátozható.²⁴ Az EJAB a *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador* ügyben –az Emberi Jogok Amerika-közi Bizottságának (a továbbiakban: EJABiz) és a kérelmezők – keresetének helyt adva, először állapította meg az élethez való jog sérelmét,²⁵ egy őslakosokat érintő ügyben. A bíróság megállapította továbbá Ecuador felelősségét a konzultációs kötelezettség elmulasztásában, amely két szempontból érdemel kiemelés: egyrésről az EJAB nem pusztán a konzultáció megtartását, hanem – az őslakos közösség döntéshozatali mechanizmusával teljes mértékben konform – az előzetes tájékoztatáson alapuló szabad döntés elvének érvényre juttatását nyilvánította az állam köteletségének. Tekintettel a nemzetközi jogban megfigyelhető trendekre²⁶ és az amerikai kontinens országainak legfelsőbb bírósági gyakorlatára,²⁷ az EJAB szerint e kötelezettség annak ellenére is terheli az adott országot, hogy az eljárás alapjául szolgáló jogvita kirobbanásakor, a szóban forgó állam még nem volt tagja egyetlen őslakos specifikus egyezménynek sem. Másrésről, az EJAB ezen ügyben egyértelműen a kollektív jogok elismerésének az irányába mozdult el: ahelyett, hogy a közösséget alkotó egyének jogainak sérelmét vizsgálta volna, megállapította, hogy az állam a *sarayaku* őslakos közösség jogait sértette meg.²⁸

Az ügy alaptényállása a következő: Ecuador 1992-ben, egy törvényi reform keretében, több őslakos közösség számára jelölt ki földterületeket annak érdekében, hogy azokon a hagyományos életvitelüket folytathassák, a *kichwa* nyelvet beszélő sarayaku törzs 135 000 hektár föld felett szerzett használati jogot. A föld ugyanakkor továbbra is állami tulajdon maradt, széles körben téve lehetővé az állam általi hasznosítást, és az őslakos közösségek használati jogának korlátozását a természeti kincsek hasznosítása érdekében. Utóbbiak, a rendelkezés értelmében *expressis verbis* az állam tulajdonát képezték. A sarayaku törzs mindössze négy évig birtokolhatta

²² DULITZKY 2010, 42–48.

²³ Saramaka ügy, para. 127.

²⁴ ORELLANA 2008, 846–847.

²⁵ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, paras. 233–234., 244–254.

²⁶ ENSZ EJB, *Ángela Poma Poma kontra Peru*, 2009. március 27.

(CCPR/C/95/D/1457/2006), para. 7.6.

²⁷ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, paras.156–211.

²⁸ BRUNNER–QUINTANA 2012, 1–7.

háborítatlanul a számára kijelölt területet: Ecuador 1996. július 26-án írta alá egy argentin olajipari vállalattal – *Compañía General de Combustibles* (a továbbiakban: CGC) – a sarayaku törzs területét is érintő olajbányászatról szóló, összesen 24 évre szóló szerződést. A szerződés értelmében a CGC-nek kötelessége lett volna előzetes környezeti és társadalmi hatásfelmérést készítenie, amelynek készítése során a sarayaku törzs véleményét is meg kellett volna hallgatni. A vállalat nem tett eleget a szerződésben foglalt kötelezettségeinek.²⁹

A vizsgálat során fény derült a CGC által alkalmazott, a sarayaku törzs beleegyezésének elnyerését célzó kétes módszerekre: a cég képviselői több esetben felkeresték a törzs egyes tagjait az őslakosok érdekvédelmi szervezeteinek megkerülésével, pénzt és egyéb juttatásokat ajánlva az említetteknek, amennyiben azok meggyőzik a törzs többi tagját, hogy támogassák a CGC beruházását.³⁰ A jelenség sajnos nem egyedi, több őslakosokat érintő ügyben is előfordult.³¹

Az EJABiz által a bíróságnak benyújtott keresetben a sarayaku közösség tulajdonhoz (EJAE 21. cikk), a szabad mozgáshoz és letelepedéshez (EJAE 22. cikk), az élethez és testi épséghez (EJAE 4. cikk), valamint a tisztességes eljáráshoz és a bírói út igénybevételéhez való jogának (EJAE 8. cikk) megsértésére hivatkozva kérte a jogsértések bíróságok általi megállapítását.³²

A bizottság álláspontja szerint, a konzultáció elmaradása sérti az őslakos közösségek tulajdonhoz való jogát, amennyiben az EJA 21. cikkét az Egyezmény 1 cikk (1) bekezdésének, valamint 13. és 23. cikkeinek figyelembe vételével értelmezik. A 13. cikk által garantált lelkiismereti- és szólásszabadsághoz való jog értelmében, az államnak érthető és egyértelmű tájékoztatást kellett volna adnia az érintett közösségek számára, ezt azonban elmulasztotta megtenni. A konzultáció elmaradása ezen túlmenően sérti a 23. cikkben rögzített, a hatalom gyakorlásában való részvételhez való jogot. Az ecuadori állam válaszában kifejtette, hogy a szerződés aláírásának időpontjában semmilyen nemzetközi és hazai jogi kötelezettség nem terhelte az országot, tekintettel arra, hogy Ecuador csak az említett szerződés aláírását követően ratifikálta az ILO 169-es számú egyezményét; ezen túlmenően, a földosztás során rögzített kitétel értelmében, a földben található ásványkincsek az állam kizárólagos tulajdonát képezik. Ettől függetlenül – amint azt az állam válaszában hangsúlyozta a – Ecuador és a CGC minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy megkérdezze az érintett közösséget a földjeiket érintő kérdésben.³³

Ami különösen érdekessé teszi az ügyet az az, hogy az EJAE 21. cikke által garantált tulajdonjogot az EJAB nem a közösséget alkotó egyének jogainak megsértéseként értelmezte, hanem a közösség egészét megillető kollektív tulajdonjog megsértéseként. A testület, utalva korábbi ítélezési gyakorlatára – a *Mayagna*³⁴ és a

²⁹ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, paras. 51–55, 61–72.

³⁰ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, paras. 73–106.

³¹ FOSTER 2015, 59–115

³² EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, paras. 1, 29–30.

³³ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, paras. 125–133.

³⁴ EJAB, *Mayagna (Sumo) Awas Tingni kontra Nicaragua*, para. 140.

*Xàkmok Kàsek*³⁵ ügyekre – emlékeztetett, hogy az Amerikai Egyezmény 21. cikkéből nem pusztán az individuális tulajdonjog védelme vezethető le, hanem az őslakos közösségek számára életbevágóan fontos kollektív tulajdonjog is. Amennyiben a kollektív tulajdonjog nem élvezne egyenlő védelmet az individuális tulajdonjoggal, az EJAÉ 21. cikkében garantált tulajdonjog illuzórikussá válna, egyben lehetetlenné tenné az őslakos közösségek számára, hogy fenntartsák egyedi kultúrájukat és életmódjukat. A bíróság joggyakorlata értelmében az őslakos közösségek és a földjeik között fennálló szoros kapcsolat, két tényező megléte esetén tekinthető bizonyított-nak: *egyrésztől* a törzsnek artikulálnia kell e szoros kapcsolatot, amely az egyes törzsek szokásaiban megfigyelhető változatosságra tekintettel, sokféle módon történhet. *Másrésztől*, aktív kapcsolatnak kell fennállnia a közösség és a földek között, vagyis rendszeres időközönként gazdasági vagy valamilyen szakrális, kulturális tevékenységet kell végezniük a területen. A bíróság álláspontja szerint a jelen ügyben nem vitás, hogy a közösség, az általa sajátjának tekintett földet emberemlékezet óta birtokolja és használja; jogaikat pedig az állam az 1992-es földreformmal *expressis verbis* megerősítette. A törzs tagjai tanúvallomásaikban megerősítették a törzs és a szóban forgó terület között fennálló szoros spirituális kapcsolatot, amelyet identitásuk meghatározó részének tekintenek.³⁶

A bíróság ítélezési gyakorlata értelmében – a fent említett különlegesen szoros kapcsolatra tekintettel –, az őslakos népek kollektív jogai csak és kizárólag bizonyos – a Saramaka ügyben rögzített – *garanciális szabályok*³⁷ betartása mellett korlátozhatók. Tekintettel azonban arra, hogy e szabályok betartására vonatkozóan a felek semmilyen bizonyítást nem kezdeményeztek, a bíróság e kritériumok meglétének vizsgálatától eltekintett, és kizárólag az állam konzultációs kötelezettségét vetette alá vizsgálatnak. Ecuador álláspontja szerint, a szerződés aláírásának időpontjában az államnak nem állt fenn konzultációs kötelezettsége, tekintettel arra, hogy az ILO 169-es számú egyezményét csak évekkel később ratifikálta. A bíróság nem fogadta el az állam érvelését, véleménye szerint ugyanis a konzultációs kötelezettség mellett, hogy több nemzetközi dokumentumban is rögzítésre került, a nemzetközi jog egyik alapelveként tekinthető. A bíróság a következőképpen érvelt: az Amerikai Államok Szervezetének számos tagja ültette át alkotmányába e rendelkezéseket, illetve számos térségbeli ország alkotmánybírósága nyilvánította az állam köteletségének a konzultációs jogot. A fentiekre tekintettel a bíróság álláspontja alapján az ecuadori

³⁵ EJAB, *Xàkmok Kàsek kontra Paraguay ügy*, 2010. augusztus 24. C Sorozat No. 214., paras. 85–87.

³⁶ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, paras. 145–155.

³⁷ Először is biztosítania kell az őslakos népek hatékony, ősi szokásaikat figyelembe vevő részvételét bármely, a területükön folyó, a természeti kincsek feltárásával vagy kiaknázásával kapcsolatos tárgyalás során; másodsor az államnak biztosítania kell, hogy az őslakos emberek tisztességes részesedést kapjanak a befolyó profitból; harmadszor az állam nem adhat semmilyen koncessziós jogot, amíg az arra kompetenciával bíró szervezetek nem készítenek környezeti és társadalmi hatástanulmányt. – EJAB, *Saramaka emberek kontra Suriname*, 2007. november 28. (merits), C Sorozat No. 172. para. 129.

államnak már a szerződés aláírásakor fennállt a konzultációs kötelezettsége. A konzultációs kötelezettség teljesítése a bíróság szerint öt szempont mentén vizsgálandó: (i) a konzultációnak előzetesnek kell lennie – vagyis a tervezési szakaszban fel kell venni a kapcsolatot a közösséggel –; (ii) a konzultációt jóhiszeműen, megegyezésre törekedve kell véghezvinni. Továbbá a konzultációs folyamatnak (iii) a közösség minden tagja számára elérhetőnek kell lennie; (iv) előzetes hatástanulmányt kell készíteni; (v) minden elérhető információt a közösség tagjainak rendelkezésére kell bocsátani. Az *első* feltételt illetően a bíróság megállapította, hogy az nem teljesült, tekintettel arra, hogy az állam sem a kezdeti, sem a későbbi szakaszokban nem bocsátkozott tárgyalásokba a közösséggel. A *második* és a *harmadik* feltétel szintén nem teljesült: a CGC kísérletei, amelyek a közösség tagjainak megvesztegetésére irányultak, nem tekinthetők sem jóhiszeműnek, sem olyanoknak, mint amely a közösség összes tagjának elérésére irányulnának. A *negyedik* feltétel – tekintettel a tényállásnál ismertettekre – szintén nem teljesült. Az *ötödik* feltétel kapcsán a bíróság megállapította, hogy a közösség tagjait sem az állam, sem a CGC nem tájékoztatta megfelelően a beruházással járó környezetterheléssel kapcsolatban: sem a megnövekedett forgalomról, sem a próbafúrások során végzett földalatti robbantásokról és a földben hagyott robbanóanyagokról nem esett szó.³⁸

A bíróság ezt követően az élethez való jog sérelmét vizsgálta, a bizottság a beadványában ugyanis arra az álláspontra helyezkedett, hogy Ecuador megsértette a törzs élethez való jogát – amelyet az EJAE 1. cikkel összhangban értelmezett 4. cikke garantál –, amikor nem akadályozta meg, hogy a CGC robbanóanyagokat telepítsen a törzs földjeibe fúrt lyukakba, állandó veszélynek téve ki ezáltal a törzs tagjait. A bíróság emlékeztetett rá, hogy az állandó ítélkezési gyakorlata értelmében³⁹ az élethez való jog biztosítása nem pusztán azt jelenti, hogy senki sem fosztható meg önkényesen az életétől, hanem azt is, hogy az államnak mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy senkinek se sérülhessen az élethez való joga, amely egy bizonyos életminőség garantálását is magába foglalja. Ez utóbbi kapcsán a bíróság szerint nyilvánvaló, hogy az állam nem tehető felelőssé minden olyan esetért, amikor az életet veszélyeztető helyzet áll elő, ezért a jelen ügyben azt kell vizsgálni, hogy a hatóságok tudhattak-e az életre veszélyes gyakorlatról, illetve ésszerűen elvárható volt-e annak megakadályozása. A bíróság, az ügy körülményeinek mérlegelését követően arra a következtetésre jutott, hogy az állami szervek tudatában voltak az elhelyezett robbanóanyagok által jelentett veszélynek, amelyet az is tanúsít, hogy maguk az állami szervek rendelték el egy ideiglenes intézkedéssel, azok deaktiválását és eltávolítását. E rendelkezésnek azonban az állami szervek nem szereztek érvényt, ily módon felelősek azért, hogy a közösség tagjait valós és közvetlen veszélynek tették ki.⁴⁰

³⁸ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, paras.156–211.

³⁹ EJAB, *Yakye Axa őslakos közösség kontra Paraguay*, para.157.

⁴⁰ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, paras.233., 244–249.

A bíróság ezt követően a tisztességes eljáráshoz és a bírói védelemhez való jogot elemezte – megállapítva azok sérelmét⁴¹ –, amelynek részletes ismertetését a szerző mellőzi, tekintettel arra, hogy annak indokolása nem tartalmaz új elemeket a bíróság korábbi joggyakorlathoz⁴² képest.

A *Madungandí Kuna és a Bayanoi Emberá közösségek és tagjaik kontra Panama ügyben*⁴³ (a továbbiakban: *Madungandí ügy*), a tulajdonjog megsértésének folyamatosága, valamint ezzel kapcsolatban a bíróság időbeli joghatósága képezte a jogvita tárgyát. Az ügy nevében szereplő két őslakos népcsoport területén Panama 1972-ben kezdte meg egy duzzasztóerőmű és egy hozzátartozó víztározó építését, amely a helybeliek kitelepítésével járt együtt. Annak ellenére, hogy Panama az építkezés megkezdésével egy időben – valamint később több ízben is – elismerte a kártérítési kötelezettségét, a kifizetések teljesítése a mai napig várat magára. Az ügyben Panama pergátló kifogást adott elő, amelynek értelmében a bíróság nem rendelkezik *időbeli joghatósággal*, tekintve, hogy Panama csak 1978-ban ratifikálta az EJAÉ-t, a Bíróság joghatóságát, pedig csak 1990-ban fogadta el.⁴⁴ A bíróság elfogadta a kifogást. A testület döntését több kritika érte, többek között az ügyben eljáró egyik bíró – Eduardo Ferrer Mac-Gregor Poisot – különvéleményben⁴⁵ fejtette ki azt, hogy a bíróságnak miért kellett volna elutasítania az állam pergátló kifogását, és helyt adni az EJABiz,⁴⁶ valamint a panaszos felek érvelésének, akik alapvetően nem a kisajátítás, hanem az említett kártérítés elmaradása miatt kérték a bíróságtól a tulajdonjoguk folyamatos megsértésének megállapítását.⁴⁷ A beadványt benyújtó EJABiz is arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ügy kiváló lehetőség az EJAB számára, hogy a jogsértés folyamatoságának megállapítása révén kiterjessze időbeli joghatóságát.⁴⁸ – Függetlenül ugyanakkor attól, hogy a bíróság elmulasztotta a lehetőséget, az időbeli joghatóságának a tulajdonjog folyamatos megsértésének deklarálása révén történő kiterjesztésére, megállapította a tulajdonjog sérelmét, amelyet a közösségek által használható földek kijelölésének elmulasztásával indokolt. A bíróság megállapította továbbá a tisztességes tárgyaláshoz (EJAÉ 8. cikk), valamint a bírói védelemhez való jog (EJAÉ 25. cikk) sérelmét.⁴⁹

A tulajdonhoz való jog folyamatos megsértésének kérdése több ízben felmerült más nemzetközi emberi jogvédelmi mechanizmusok előtt is. Az EJEB több esetben

⁴¹ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, para. 278.

⁴² RAISZ 2010, 207.

⁴³ EJAB, *Madungandí Kuna és a Bayanoi Emberi közösségek és tagjaik kontra Panama ügy*, 2014. október 14, C Sorozat No. 284.

⁴⁴ EJAB, *Madungandí ügy*, paras. 1., 17.38.

⁴⁵ EJAB, *Madungandí ügy, Mac-Gregor Poisot bíró különvéleménye*

⁴⁶ Az EJABiz az ügyben hozott döntésében is hasonló következtetésre jutott. EJABiz, *Madungandí Kuna és a Bayanoi Emberá és tagjai kontra Panama ügy*, (12.354) paras. 190–191.

⁴⁷ EJAB, *Madugandí*, para. 29.

⁴⁸ EJABiz, *Beadvány az EJAB részére a Madungandí ügyben*, 2013. február 26.

⁴⁹ EJAB, *Madugandí*, *Rendelkező rész*

foglalkozott a tulajdonjog folyamatos megsértésének lehetőségével – egy ízben egy őslakos népeket érintő ügyben is –, ahol a korábbi joggyakorlatára⁵⁰ utalva rámutatott, hogy a tulajdontól való megfosztás egyszeri, időponthoz köthető cselekmény, amely nem valósulhat meg folyamatos jelleggel, mint azt a *Hingitaq 53 és mások kontra Dánia* ügyben a kérelmezők állították.⁵¹ Meg kell ugyanakkor említeni, hogy az EJEB joggyakorlata⁵² értelmében a *de facto* kisajátítás – ahol nem egy egyszeri, formális aktussal megy végbe a kisajátítás – megvalósulhat a tulajdonjog folyamatos megsértése.

Az EJEB joggyakorlatával egyező álláspontra helyezkedett az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága (a továbbiakban: ENSZ EJB) is, amikor az elé került ügyben⁵³ megállapította időbeli joghatóságának hiányát, tekintettel arra, hogy a panaszos felek által említett jogsértések megszűntek mire a bepanaszolt állam ratifikálta az Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának⁵⁴ első kiegészítő jegyzőkönyvét.⁵⁵ Amint a kérdéses ügyben az ENSZ EJB rámutatott, a folytonos jogsértés csak akkor lenne megállapítható, ha az állam újabb és újabb jogsértést követne el, amelyeket az említett jegyzőkönyv hatályba lépése előtt elkövetett jogsértések kvázi elismeréseként is lehetne értelmezni.⁵⁶

A *Madungandí* ügyben azonban messze nem ez a helyzet, amint arra Mac-Gregor Poisot bírósági és a szakirodalom egy része⁵⁷ is rámutatott: Panama az EJAE ratifikálását és az EJAB joghatóságának elismerését követően többször elismerte a kártérítési kötelezettségét és – később sorozatosan megszegett – megállapodásokat kötött az őslakos népekkel, valamint a panaszos felek kérésére barátságos megállapodás tető alá hozására is kísérlet történt az ENJABiz előtt, amint az bizottság által hozott határozatból is kiderül.⁵⁸ Erre való tekintettel a bizottság – a bírósággal ellentétben – rövid úton elutasította az állam időbeli joghatóságra alapozott pergátló kifogását: a testület

⁵⁰ EJEB, *Kopecký kontra Szlovákia*, 2004. szeptember 28 (44912/98); EJEB, *Malztan és mások kontra Németország*, 2005. március 2. (71916/01, 71917/01, 10260/02), EJEB, *Malhous kontra Cseh Köztársaság*, 2000. december 13. (33071/96)

⁵¹ EJEB, *Hingitaq 53 és mások kontra Dánia*, 2006. január 12. (18584/04); Bővebben lásd: MARINKÁS 2015, 191–196.

⁵² EJEB, *Ciprus kontra Törökország*, 2001. május 10. (25781/94), para. 189.; EJEB, *Papamichalopoulos és társai kontra Görögország*, 1993. június 24 (14556/89), para. 45.; EJEB, *Loizidou kontra Törökország*, 1996. december 18. (15318/89), para. 46.; EJEB, *Hutten-Czapska kontra Lengyelország*, 2006. június 19. (35014/97), para. 152–153.

⁵³ ENSZ EJB, *E. és A. K. kontra Magyarország*, 1994. április 7. (UN Doc. CCPR/C/50/D.520/1992)

⁵⁴ Az ENSZ Közgyűlés 1966. december 16-i határozata (United Nations, Treaty Series, vol. 999, 171.); Hazai jogszabályban kihirdetve: az 1976. évi 8. törvényerejű rendeletben

⁵⁵ Az ENSZ Közgyűlés 1966. december 19-i határozata (United Nations, Treaty Series, vol. 999, 171)

⁵⁶ ENSZ EJB, *E. és A.K. kontra Magyarország*, paras. para. 6.4., 6.6.

⁵⁷ SARMIENTO-LAMUS 2015, 30–33.

⁵⁸ EJABiz, *Madungandí* ügy, paras. 104–113.

indokolása értelmében – amelyet a bírósághoz benyújtott keresetében⁵⁹ is fenntartott – az állam magatartása egyértelmű elismerése a korábbi jogsértéseknek. Ezzel egy időben ugyanakkor az EJABiz határozatában amellelt érvelt, hogy a tulajdonjogtól való megfosztás alapvetően e jóvátételi kötelezettség megsértéséből ered, nem pedig a múltban bekövetkezett, egyszeri cselekményből.⁶⁰ – Másképpen fogalmazva az állam felelőssége megállapítható az időbeli joghatóság esetleges kiterjesztésének elmaradása esetén is.

A *Norin Catrimán és társai kontra Chile* ügyben⁶¹ az őslakos népek földjeik megvédése érdekében kifejtett tevékenységének jogi minősítése, valamint a jogállami garanciák – többek között a tisztességes eljárás és az ártatlanság védelméhez való jog – képezte az ügy tárgyát. Chile legnagyobb őslakos csoportja, a körülbelül 600 000 főt számláló *mapuche nép*, lakosságának hozzávetőlegesen 4%-át teszi ki. Helyzetükre jellemző, hogy életminőségük és életkilátásaik elmaradnak a chilei átlagtól, az oktatáshoz és az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésük korlátozott. Földjeiken az 1990-es években indult meg az ipari méreteket öltő fakitermelés, amelyet a Ralco vízerőmű és a hozzátartozó víztározó megépítése súlyosbított. Az érintettek a tradicionális vezetőik – a *lonkosok* és *werkenek*⁶² – vezetésével először békés tüntetésekbe kezdtek, később azonban – a hatóságok sok esetben szükségtelenül erőszakos fellépése következtében – ők maguk is erőszakosabb eszközökhöz folyamodtak. *Norin Catrimánt*, az egyik törzsi vezetőt és több társát az egyik fakitermelő cég telephelyének felgyújtását követően az 1984-es, terror elleni küzdelemről szóló törvény alapján terrorcselekmény elkövetésével vádolták meg és letöltendő börtönbüntetésre ítélték. Az ítéletet a Chilei Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette, az újratárgyalás során terrorcselekménnyel való fenyegetés és arra való felbujtás miatt társaival együtt öt év szabadságvesztésre, valamint a közügyektől való eltiltásra ítélték.⁶³ A panaszos felek 2003 és 2005 között nyújtották be petícióikat az EJABiz-hez, amely 2010-ben hozott érdemi döntést, együtt tárgyalva az azokban hivatkozott jogsértéseket. A bizottság az ügyben hozott döntésében arra az álláspontra helyezkedett, hogy az eljárások nem feleltek meg az EJA 8. cikke által garantált tisztességes eljárás követelményeinek, különösképpen az említett cikk (1) bekezdésében foglaltaknak: a hatóságok és a hazai bíróság tagjai a *mapuche* őslakos csoportok iránt fennálló ellenérzéseik által vezérelve hátrányos megkülönböztetést alkalmaztak. A bizottság az állítását arra alapozta, hogy az állami hatóságok kellően megalapozott tények és bizonyítékok hiányában, a törzsi vezetőket vádolták meg, a tényállásban szereplő cselekmény elkövetésével. Továbbá a bizottság szerint az EJA 23. cikke által garantált politikai életben való részvételhez való jog megsértését jelenti az a rendelkezés,

⁵⁹ EJABiz, Beadvány az EJAB részére a Madungandí ügyben, 2013. február 26.

⁶⁰ EJABiz, Madungandí ügy, paras. 191., 306.

⁶¹ EJAB, *Norin Catrimán és társai kontra Chile*, 2014. május 29., C Sorozat No. 279.

⁶² A lonkos a törzs legfelső politikai és szellemi vezetője, a werken a lonkos segítője, fő feladata a törzs tagjaival és a külvilággal való kapcsolattartás.

⁶³ EJAB, *Catrimán ügy*, paras. 75–80.

zés, amelynek értelmében a panaszos feleket a börtönbüntetés mellett 15 évre eltiltották a közügyektől, ellehetetlenítve a törzsi vezetőket feladataik ellátásában.⁶⁴ Az EJAB az ügyben hozott ítéletében, csak részben értett egyet a bizottság következtetéseivel: nem állapította meg többek között az EJAÉ 8. cikk (1) bekezdésének megsértését, nem látta ugyanis bizonyítottnak, hogy a bíróság által is létezőként elismert sztereotípiák valóban szerepet játszottak volna a törzsi vezetők elleni eljárásokban.⁶⁵ A többségi döntéssel szemben Mac-Gregor Poisot és Manuel E. Ventura Robles bírák különvéleményükben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az ügy tényállása alapján elég bizonyíték állt rendelkezésre a 8. cikk (1) bekezdése sérelmének megállapítására.⁶⁶ Az EJAB a többi jogsértést – közöttük az EJAÉ 23. cikkét – illetően helyt adott a bizottság beadványának.⁶⁷

AZ ÍTÉLETEK VÉGREHAJTÁSA

A végrehajtott ítéletek számát tekintve az Amerika-közi rendszer egyértelműen eredményesebb, mint az afrikai mechanizmus: az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága (a továbbiakban: ENJABiz) 2009-ben hozott döntést az *Endorois ügyben*,⁶⁸ amelynek végrehajtása a mai napig várat magára, amint arra az ENJABiz és az érintettek is több esetben felhívták a figyelmet.⁶⁹ – A döntés végrehajtásának elmaradásával az ENSZ EJB⁷⁰ is foglalkozott. – Az *Ogoni-ügyben*⁷¹ hozott döntésének végrehajtására ezzel szemben viszonylag hamar sor került, tény azonban, hogy az említett ügyben jelentős nemzetközi nyomás nehezedett az érintett államra.⁷²

Az Amerika-közi rendszerben ezzel szemben az államok jellemzően végrehajtják az ítéleteket, amint az több, az EJAB által kiadott, az ítéletek végrehajtásának ellenőrzése tárgyában kiadott határozat is tanúsítja.⁷³

⁶⁴ EJABiz, Aniceto Norin Catrimán, Patricio Marileo Saravia, Victor Ancalaf Llaupe és társai kontra Chile, 2010. november 5. (No. 12.576), paras. 5., 219–229.

⁶⁵ EJAB, Catrimán ügy, paras. 211–221.

⁶⁶ EJAB, Catrimán ügy, Mac-Gregor Poisot és Ventura Robles bírák különvéleménye, paras. 42–45.

⁶⁷ EJAB, Catrimán ügy, para. 478.

⁶⁸ ENJABiz, Centre for Minority Rights Development (Kenya) and Minority Rights Group International on behalf of Endorois Welfare Council kontra Kenya, 2009. november 25. (ügyszám: 276/2003)

⁶⁹ ENJABiz, Az Endorois Jóléti Tanács beszámolója az ENJABiz 56. rendes ülésén (Gambia, Banjul város, 2015. május 7.)

⁷⁰ Az ENSZ EJB záró észrevételei a Kenyával kapcsolatban, 2011. április 18. (CCPR/C/KEN/CO/3), para. 24.

⁷¹ ENJABiz, The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights kontra Nigéria, 2001. október 27. (ügyszám: 155/96)

⁷² DUX 2005.

⁷³ EJAB, Határozat a Sawhoyamaxa ítélet végrehajtása tárgyában, 2007. február 2.; EJAB, Határozat a Sawhoyamaxa ítélet végrehajtása tárgyában, 2008. február 8.; EJAB, Határozat a Yakye Axa ítélet végrehajtása tárgyában, 2008. február 8.

Jóllehet a *Sawhoyamaya* ügyben⁷⁴ hozott ítéletét illetően a bíróság elsőre nem találta kielégítőnek az ítélet végrehajtása érdekében tett lépéseket, később az állam pótolta a hiányosságokat. Hasonló következtetésre jutottak az adott ügyeket figyelemmel kíséző ENSZ szervek is, többek között az ENSZ Faji Megkülönböztetés Elleni Bizottsága (a továbbiakban: CERD), amely a *Saramaka* emberek és a *Moiwana falu*⁷⁵ ügyekben hozott ítéletekkel foglalkozott az egyik záró észrevételében.⁷⁶ Természetesen az ítéletek végrehajtásának hatékonyabbá tétele érdekében sok tenni való akad még. Dinah Shelton már 15 évvel ezelőtt javasolta egy, az ítéletek végrehajtásának ellenőrzését ellátni hivatott mechanizmus létrehozását, az Amerika-közi rendszer keretein belül.⁷⁷

A LEGUTÓBBI IDEIGLENES INTÉZKEDÉSEK IRÁNTI KÉRELMEK

A kolumbiai *kankuamo* őslakos nép fennmaradását két tényező veszélyeztette a 2000-es évek elején: egyrészt a kormány erők és egyes lázadó csoportok közötti összecsapások, másrészt a területükön megvalósítani szándékozott beruházások. A bíróság először 2004-ben hozott ideiglenes intézkedést⁷⁸ a meglehetősen elszigetelt-ségben élő *kankuamo* őslakos közösség védelme érdekében. Az ideiglenes intézkedés elrendelésére okot adó körülmények egészen 2011-ig fennálltak, amikor is az állam megtette a szükséges lépéseket – megfékezte a fegyveres erőszakot és az azt kísérő jogsértéseket – annak érdekében, hogy garantálja az őslakos közösségek biztonságát és túlélését, ennél fogva megszűntek az említett okok. A bíróság a fentiekből kifolyólag az ideiglenes intézkedés visszavonásáról határozott.⁷⁹

Az EJABiz a panamai négy *ngöbe* közösség és tagjainak védelme érdekében 2010-ben nyújtott be kérelmet a bírósághoz ideiglenes intézkedését kérve, amelyet utóbbi, az ugyanazon év májusában hozott határozatával elutasított.⁸⁰ A kérelmet benyújtó bizottság érvelése szerint az említett közösségek területén tervezett beruházások a közösség és a földjeik között fennálló szoros kapcsolatra tekintettel veszélyeztetik a közösség fennmaradását, valamint tagjainak életben maradását. A panaszos felek békés tiltakozásait a rendőri erők erőszakot alkalmazva oszlatták fel, a törzsi vezetők pedig több halálos fenyegetést kaptak. A 2008-ban kezdődött építkezések egyre inkább zavarták a közösségek életét, a projekt pedig előrehaladott állapotba

⁷⁴ EJAB, *Sawhoyamaya* őslakos közösség kontra Paraguay, 2006. március 29. C Sorozat No. 146 (merits).

⁷⁵ EJAB, *Moiwana Község kontra Suriname*, 2005. június 15. C Sorozat No. 124.

⁷⁶ A CERD észrevételei Suriname kapcsán, 2009. március 31. (CERD/C/SUR/CO/12), para. 18.

⁷⁷ SHELTON 1998, 206.

⁷⁸ EJAB, határozat a kolumbiai *kankuamo* őslakos nép ügyében hozott ideiglenes intézkedésekről, 2004. július 5.

⁷⁹ EJAB, határozat a kolumbiai *kankuamo* őslakos nép ügyében hozott ideiglenes intézkedések visszavonásáról, 2011. november 21.

⁸⁰ EJAB, határozat a panamai *ngöbe* őslakos közösség ügyében benyújtott, ideiglenes intézkedés iránti kérelem elutasításáról, 2010. május 28.

került, amely visszafordíthatatlan következményekkel fenyegetett. Panama álláspontja szerint a közösség nagy része beleegyezett a kitelepítésbe és a kárpótlásba, a tiltakozások mögött körülbelül 10 család áll, akik jobb ajánlatot szeretnének kikényszeríteni az államtól; a többi család és a törzsi vezetők elismerően nyilatkoztak az állam és az érintett közösségek között kötött megállapodásról. A bíróság álláspontja szerint, míg az állam állításai megalapozottak, a bizottság nem tudta hitelt érdemlően bizonyítani sem a halálos fenyegetések megtörténtét, sem a tervezett erdőirtás és a terület vízzel történő elárasztásának az őslakos közösség túlélését veszélyeztető hatását.⁸¹ A beruházások a bíróság döntéséből kifolyólag befejezésre kerültek, az ügy tárgyalása jelenleg is folyamatban van az EJABiz előtt,⁸² a legutóbbi meghallgatást 2016 áprilisában tartották, amelyen a panaszos felek a végül megvalósuló projekt eredményeit ismertették, többek között annak az életmódjukra gyakorolt hatását. Előadták továbbá, hogy az állam nem biztosított számukra megfelelő védelmet a belföldi jogorvoslatok révén, elmulasztotta továbbá az előzetes tájékoztatáson alapuló szabad beleegyezés elvének érvényre juttatását.⁸³

A *Taromenane* közösség érdekében az EJABiz által benyújtott kérelmet az EJAB szintén elutasította. A bizottság kivételes jelleggel⁸⁴ – előtte folyamatban lévő eljárás nélkül – kérte az ideiglenes intézkedés elrendelését két kiskorú, őslakos származású gyermek saját törzséhez való visszajuttatása érdekében. Az ügy tényállása röviden úgy foglalható össze, hogy két, elszigeteltségben élő őslakos közösség összecsapásának eredményeként a gyermekek a megtámadott őslakos közösségtől a támadó őslakos közösséghez kerültek, ahonnan az állami szervek szabadították ki őket és – a megfelelő orvosi ellátást követően – helyezték el egy harmadik őslakos közösségnél. A *taromenane* közösség tagjai jelezték igényüket, hogy a gyermekeket a közösségen belül szeretnék felnevelni. Az állami hatóságok a kérést arra hivatkozva utasították el, hogy a gyermekek egyrészt veszélyben lennének az említett közösségen belül, amelyet újabb, esetleges támadások fenyegetnek; másrészt a gyermekek az állami kórházban kapott egészségügyi oltások következtében veszélyeztetnék a külvilágtól elzártan élő, ezért védőoltásokban sem részesülő taromenane közösség többi tagját. A bíróság álláspontja szerint az állam eljárása megfelel az EJAÉ előírásainak, a gyermekek pedig nincsenek életveszélyben.⁸⁵

AZ AMERIKA-KÖZI RENDSZER JOGGYAKORLATÁNAK ÉRTÉKELÉSE

A Brunner–Quintana szerzőpáros szerint⁸⁶ a Sarayaku ügy jelentősége két tényezőben nyilvánul meg: egyrészt a bíróság egyértelműen elmozdult a kollektív jogok

⁸¹ Uo. paras. 1., 5–7, 11–12.

⁸² EJABiz, Ngöbe őslakos közösségek és társaik kontra Panama (No.12.717)

⁸³ EJABiz, 49/16. sz. sajtóközlemény, 2016. április 15.

⁸⁴ EJABiz, Eljárési Szabályok (Hatályos: 2013. augusztus 1.), para. 25.

⁸⁵ EJAB, határozat az ecuadori taromenane őslakos közösség ügyében benyújtott, ideiglenes intézkedés iránti kérelem elutasításáról, 2014. március 31.

⁸⁶ BRUNNER–QUINTANA 2012, 6–7.

elismerésének irányába, a törzs tagjait alkotó egyének jogainak megsértése helyett, egyértelműen a törzs egészét megillető jogok megsértésére helyezve a hangsúlyt. A jóvátétel alanyaként egyébként a bíróság – és a bizottság – már korábban sem a törzs tagjait, hanem magát a törzset nevezte meg. Dulitzky szerint ennek oka abban keresendő, hogy míg a jogsértés megállapítása érdekében nem szükséges név szerint beazonosítani a sértettek körét – egy absztrakt sértetti kör is elegendő –, addig a kárpótlás esetén, amennyiben azt egyénileg ítélnék meg, a jogosult személyek egyéni beazonosítása válna szükségessé. E kettősség azonban mellett, hogy a következetlenség látszatát kelti, lehetővé teszi az államok számára, hogy – a jogsértés megállapítása során – vitassák az áldozatok körének behatárolhatóságát, ahogyan azt Suriname tette a Saramaka ügyben. Amennyiben tehát, a bíróság egyértelműen a kollektív jogok védelmének irányába mozdul el, elejét veheti az efféle időhúzó taktikázásnak.⁸⁷ A bíróság részletesen foglalkozott továbbá az őslakos közösségek kulturális identitáshoz való jogával,⁸⁸ amelyet a nemzetközi jogban bekövetkezett változásokra tekintettel olyan alapvető jogként ismert el, amelyet egy demokratikus, multikulturális társadalomnak garantálnia kell.⁸⁹ Másrészt, a szerzőpáros szerint a bizottság a *Dann* ügyben hozott döntésével együtt egyértelművé tette minden Amerika-közi állam és az ott befektetéseket megvalósítani tervező vállalat számára, hogy az Amerika-közi mechanizmus joggyakorlata az őslakos népekkel történő konzultációt, a nemzetközi jog általános elvének tekinti, ennek megfelelően az adott ország, szerződéses kötelezettségeitől függetlenül⁹⁰ is, számon kéri azt. E számonkérést segíti, hogy az EJAB világosan rögzítette a jóhiszemű konzultáció fogalmi elemeit, valamint azt, hogy az állam nem háríthatja át a felelősséget harmadik személyekre, példának okáért vállalatokra.⁹¹

Verbeek szerint ugyanakkor az a tény, hogy a bíróság pusztán a jóhiszemű konzultáció lefolytatásának kötelezettségét rögzítette, miközben a konszenzus elérését csak bizonyos mértéket meghaladó beruházások esetén tette kötelezővé, azt fogja eredményezni, hogy az őslakos közösségeknek továbbra is, minden egyes őket érintő ügyben az Amerika-közi rendszer szervei elé kell vinniük az egyébként is hosszan elnyúló hazai jogvitáikat.⁹² – Érdemes megjegyezni, hogy ez az Amerika-közi mechanizmus szerepfelfogásával is ellentétes, annak célja ugyanis nem az, hogy egy végső igazságszolgáltatási fórummá váljon. – Dulitzky véleménye szerint a helyzet

⁸⁷ DULITZKY 2010, 57–58.

⁸⁸ E körben kiemelt figyelmet szentelt az őslakos közösség tagjai által tett, a törzs és az általa használt terület közötti szoros kapcsolat meglétét bizonyító tanúvallomásoknak, valamint az őshonos *lispungó* fák kivágása által okozott traumának. – MELO 2014, 283–292.

⁸⁹ Uo. para. 217.

⁹⁰ A *Dann* ügyben az EJABiz az Amerikai Egyezményt nem ratifikáló Egyesült Államokon kérte számon a konzultáció elmaradását. – EJABiz, *Mary és Carrie Dann kontra Egyesült Államok ügy*, 2002. december 27. (No. 11 140), paras. 95, 155.

⁹¹ KHATRI 2013, 183–184.

⁹² VERBEEK 2013, 278–282.

megoldásának kulcsa, hogy az Amerika-közi mechanizmus a térség államainak alkotmányos és törvényi szabályaiban fellelhető rendszerszintű problémák meglétének felismerését követően, egyértelműen kijelölje azokat a sztenderdeket, amelyekhez minden államnak tartania kell magát. Addig – amint fogalmaz – a jogok védelme egyfajta toldozás-foltozás.⁹³

A jelen írás szerzője szerint az ügyben a bíróság által hozott legfontosabb újítás, hogy a testület, a korábbi gyakorlatától elszakadva – a panaszos felek kérésére – vizsgálta az élethez való jog kérdését. – Az élethez való jogra alapozott védelem bevezetését Orellana már a *Saramaka* ügyről írt kritikájában is javasolta, tekintettel arra, hogy az élethez való jog korlátozása minden esetben szigorúbb garanciális szabályok betartását követeli meg az államtól, mint a tulajdonhoz való jog korlátozása. – A bíróság e közben tartotta magát a *Saramaka* ügyben rögzített elvhez: az államnak lehetősége van a törzs területén található természeti kincsek hasznosítására, amennyiben betartja az előírt garanciális feltételeket. Az ügyben hozott döntés jelen írás szerzője szerint további szempontokból is kiemelkedő: egyrészt, a bíróság – létrehozása óta először – helyszíni szemlét tartott a jogsértések színhelyén.⁹⁴ Másrészt, a panaszos felek képviselői – a bizottság indítványán túlterjeszkedve, azt kiegészítve – kérték az Amerikai Egyezmény 26. cikke által garantált kultúrához való jog, továbbá az 5. és 7. cikk által garantált az emberséges bánásmóddhoz, valamint a személyes szabadsághoz való jog megsértésének a megállapítását. Harmadrészt a Bíróság az ügyben nem látta szükségesnek bizonyítási eljárás lefolytatását a földek feletti jogosultságot illetően, tekintettel arra, hogy a belföldi jogorvoslati eljárások során az állam azt elismerte, és nem vitatta.⁹⁵

A *Madungandíi*-ügyben a bíróság nem élt a lehetőséggel, hogy kiterjessze az időbeli joghatóságát – az ügyben a jogsérelmet elkövető államot ugyanis e nélkül is felelősségre lehetett vonni –, ami miatt számos kritika érte a Bíróság döntését. A szerző szerint azonban a döntést ért kritikák nem veszik figyelembe, hogy az időbeli joghatóság kiterjesztése egy olyan láncreakciót indítana el, amelynek következményei beláthatatlanok lennének. A *Catrimán*-ügyben hozott ítéletében a bíróság más szempontból is visszafogottnak bizonyult: bár megállapította a bírói védelemhez való jog sérelmét, azt már nem találta megállapíthatónak, hogy a hazai bíróságot előítéletek vezették. A szerző véleménye szerint e téren az EJAB dönthetett volna másként, tekintettel arra, hogy az őslakosokkal szembeni negatív előítéletek meglehetősen elterjedtek és gyakran befolyásolják a döntéshozókat és a jogalkalmazókat – sokszor még a fejlett országokban is.

A szerző véleménye, hogy a legutóbbi ügyeknek és annak köszönhetően, hogy az Amerika-közi rendszer viszonylag hatékonyan hajtja végre az ítéleteit, az őslakos népek ősi földjeik felett fennálló jogai nem maradnak üres akadémiai dogmák: a nemzetközi jog élő intézményévé válnak, mellyel minden jövőbeli jogsértőnek számolnia kell. Ez a védelem követendő példaként szolgálhat a többi emberi jogvédelmi

⁹³ DULITZKY 2010, 68.

⁹⁴ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, para. 21.

⁹⁵ EJAB, *Sarayakui kichawa őslakos nép kontra Ecuador*, paras. 6., 19., 124.

rendszer számára is, ahogyan ezt az *Endorois* ügy is kiválóan példázza, amelyben az ENJABiz átvette az EJAB által, a *Saramaka* ügyben meghatározott kritérium rendszert. Az emberi jogi mechanizmusok ilyen kölcsönhatása több szempontból is előnyös: egyrészt az implementáló rendszer egy jól működő, bizonyított megoldást vehet át, másrészt az implementáció hozzájárul ahhoz, hogy az őslakosok jogai az egész világon egységes – az Amerika-közi rendszeren belül garantálthoz hasonló szintű – védelemben részesüljenek.

Az Amerika-közi mechanizmus rendszerszintű működését illetően említést érdemel Shelton gyakorlati tapasztalatokon alapuló kritikája, amely az EJABiz és az EJAB közötti jelenlegi munkamegosztásból adódó problémákra hívja fel a figyelmet. Véleménye szerint érdemes lenne fontolóra venni, hogy a bizottság az egyéni ügyek elbírálása során pusztán filter funkciót töltsön be, az érdemi döntést a bíróságnak hagyva. A jelenlegi munkamegosztás következtében ugyanis évekbe kerül, mire mindkét intézmény meghozza az érdemi döntést. Az idő múlása pedig legtöbbször a sértettek ellen dolgozik. Véleménye szerint a bizottság kapacitását arra kellene használni, amelyben jelenleg is kiemelkedő szerepet játszik: a tömeges és kirívó jog sértések felderítésére és kivizsgálására az államokról szóló jelentéseiben és a tematikus elemzéseiben. Shelton tehát alapvetően a bíróságra ruházná az egyéni panaszok kivizsgálását, a bizottságot pedig monitoring szervvé alakítaná.⁹⁶

BIBLIOGRÁFIA

BRUNNER 2008

BRUNNER, Lisl, The Rise of Peoples' Rights in the Americas: The Saramaka People Decision of the Inter-American Court of Human Rights. *Chinese Journal of International Law*, Vol. 7, 2008, Issue 3, 711.

BRUNNER – QUINTANA 2012

BRUNNER, Lisl–QUINTANA, Karla, The Duty to Consult in the Inter-American System: Legal Standards after Sarayaku. *American Society of International Law*, 16, 2012, Issue 35, 1–7.

DULITZKY 2010

DULITZKY, Ariel E., When Afro-Descendants Became Tribal Peoples: The Inter-American Human Rights System and Rural Black Communities. *UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs*, 15 (2010), Issue 1, 59.

DUX 2005

DUX László: Az ogoni-ügy az Emberek és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága előtt, *Jogelméleti Szemle*, 5 (2005), 2. szám.

⁹⁶ SHELTON 2015B, 1–28.

FOSTER 2015

FOSTER, George K., Combating Bribery of Indigenous Leaders in International Business. *Columbia Journal of Transnational Law*, 54, 2015, Issue 1, 59–115.

RAISZ 2010

RAISZ Anikó: *Az emberi jogok fejlődése az Emberi Jogok Európai és Amerikai-közi Bíróságának kölcsönhatásában*, Miskolc, Novotni, 2010.

KHATRI 2013

KHATRI, Upasana, Indigenous People's Right to Free, Prior, and Informed Consent in the Context of State-Sponsored Development: The New Standard Set by Sarayaku v. Ecuador and It's Potential to Delegitimize the Belo Monte Dam. *American University International Law Review*, 29, 2013, Issue 1, 183–184.

MARINKÁS 2012

MARINKÁS György: Az őslakosok jogainak megjelenése az Amerika-közi Rendszerben: az őslakosok joga ősi földjeikre, különös tekintettel a Mayagna (Sumo) Awas Tingni kontra Nicaragua ügyre. In: *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Szerk.: RAISZ Anikó, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2012.

MARINKÁS 2013

MARINKÁS György A Saramaka emberek kontra Suriname ügy; avagy az Amerikai-közi Bíróság, mint az őslakos népek jogainak élharcosa. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Iuridica et Politica Tomus*, XXXI, 2013, 221–238.

MARINKÁS 2015

MARINKÁS György: A Hingitaq 53 és mások kontra Dánia ügy, avagy az őslakos népek át- és kitelepítésének kérdései az európai emberi jogvédelmi mechanizmus vonatkozásában. *Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2014. november 20., Az Állam- és Jogtudományi Kar szekció kiadványa*. Szerk.: SZABÓ Miklós, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2015.

MELO 2014

MELO, Mario, Voices from the Jungle on the Witness Stand of the Inter-American Court of Human Rights. *Sur – International Journal on Human Rights*, 20, 2014, 283–292.

ORELLANA 2008

ORELLANA, Marcos A.: Saramaka People v. Suriname. *American Journal of International Law*, 102, 2008, Issue 4, 844, 846–847.

PRICE 2009

PRICE, Richard, Contested Territory: The Victory of the Saramaka People vs. Suriname. *Prepared for Simpósio Internacional: Territórios Sensíveis: diferença*,

agência e transgressão, Museu Nacional, Rio de Janeiro, 15 June 2009. In: Olivia da Cunha & Barbara Weinstein (eds.) 2011, 3.

http://www.richandsally.net/files/Victory_of_Saramakas_vs_Suriname.pdf
(2017. január 22.)

SANDOVAL 2011

SANDOVAL COUSTASSE, Juan Guillermo–SWEENEY- SAMUELSON, Emily, Adjudicating Conflicts Over Resources: The ICJ’s Treatment of Technical Evidence in the Pulp Mills Case. *Goettingen Journal of International Law*, 3, 2011, Issue 1, 447–471.

SARMIENTO-LAMUS 2015

SARMIENTO-LAMUS, Andrés, Case of Indigenous Communities Kuna of Maudungandí and Emberá of Bayano and its Members v. Panama. *International Law, Revista Colombiana de Derecho Internacional*, 27, 2015, 9–38, 30–33.

SHELTON 1998

SHELTON, Dinah: Remedies in the Inter-American System. *American Society of International Law Proceedings*, 92 (1998), 206.

SHELTON 2013

SHELTON, Dinah, The Inter-American Human Rights Law of Indigenous Peoples. *Harvard Law Review*, 35, 2013, 941–942, 968–969.

SHELTON 2015A

SHELTON, Dinah, Whiplash and Backlash - Reflections on a Human Rights Approach to Environmental Protection. *Santa Clara Journal of International Law*, 13, 2015, Issue 1, 11–30

SHELTON 2015B

SHELTON, Dinah, The Rules and the Reality of Petition Procedures in the Inter-American Human Rights System. *Notre Dame Journal of International & Comparative Law*, 5, 2015, Issue 1, 1–28.

SZEMESI 2008

SZEMESI Sándor: A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában (PhD-értekezés, 2008)

http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/szemesis_ertmh.pdf
(2017. január 22.)

VERBEEK 2013

VERBEEK, Carol Y., Free, Prior, Informed Consent: The Key to Self-Determination: An Analysis of the Kichwa People of Sarayaku v. Ecuador. *American Indian Law Review*, 37, 2013, Issue 1, 278–282.

AZ AMERIKA-KÖZI EMBERI JOGI BÍRÁSKODÁSRA GYAKOROLT EURÓPAI BEFOLYÁS – MÚLT, JELEN ÉS JÖVŐ. VÁLASZOK A TANÁCSADÓ VÉLEMÉNYEK SZEMSZÖGÉBŐL

RAISZ ANIKÓ

Az emberi jogok nemzetközi védelmének leghatékonyabb szinterei a regionális emberi jogi bíróságok, mindenekelőtt az Emberi Jogok Európai és Amerika-közi Bírósága. E két, külön kontinensen, más nemzetközi szerződés alapján működő védelmi rendszer egymásra hatásának vizsgálata az elmúlt bő egy évtized legizgalmasabb nemzetközi jogi projektjei közé tartozik. Az elkövetkezőkben e kölcsönhatás egyik – az Amerika-közi tanácsadó véleményekben megmutatkozó – szegmensét vesszük górcső alá.

1. AZ EURÓPAI ÉS AZ AMERIKA-KÖZI RENDSZER

Az immár több mint hat évtizedes európai emberi jogvédelmi rendszer – mely az idők folyamán számos, olykor igen jelentős változáson ment át, s amelyet ma már a nem jogász európai polgár is tud azonosítani az Emberi Jogok Európai Bíróságának (a továbbiakban EJEB) intézményével – és a részben európai mintára készült, de az amerikai viszonyokhoz adaptált úgynevezett Amerika-közi rendszer minden kétséget kizáróan a két legsikeresebb rendszer, hatékonyságát tekintve nemcsak regionális, de általánosságban nemzetközi szinten is. A strasbourgi székhellyel működő EJEB hihetetlen ügyteherrel dolgozik – 47 bírójára csaknem százezer ügy vár, és körülbelül évi 1000 ítéletet hoznak. Az EJEB ennek megfelelően immár csaknem két évtizede állandó bíróságként működik, azaz az ítélkezés egész évben folyamatos. Ezzel ellentétben az Emberi Jogok Amerika-közi Bírósága (a továbbiakban EJAB vagy Amerika-közi Bíróság) – amely az Amerika-közi rendszer sajátosságaiból következően egyéni panaszjogon alapuló kérelmet csak az Emberi Jogok Amerika-közi Bizottságán (a továbbiakban EJABiz vagy Bizottság) keresztül kap – nem szembesül az európaihoz hasonló ügyteherrel – hét bírója nem is állandóan tartózkodik az EJAB San José-i (Costa Rica) székhelyén. A két bíróságnak egyébként azonos eljárásai vannak: tanácsadó véleményezési, állam-állam elleni, illetve egyéni panaszjogon alapuló. Ezen eljárások azonban merőben más szerepet töltenek be a két bíróság életében. Az EJAB – melyhez a Bizottság szűrőjén át, tehát jóval kevesebb egyéni panasz kerül – nemcsak a több mint háromszáz ügyén keresztül kíván hozzájárulni a

jogfejlődéshez, hanem igen komolyan veszi – és kiterjesztően is értelmezi¹ – az egyébként statútuma alapján is jóval szélesebb körű tanácsadó véleményezési eljárását, amely eddig huszonnégy tanácsadó véleményt eredményezett. (Állam-állam elleni eljárásra az EJAB előtt eddig még nem került sor.²) Az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt van néhány – részben nagyon jelentős – államközi eljárás, de a joggyakorlat gerincét – a közvetlenség okán – az egyéni panaszjogon alapuló eljárás adja. Tanácsadó véleményezési eljárása – mivel rendkívül szűk körben, csak bizonyos eljárási-szervezeti kérdésekre terjed ki – témánk szempontjából – egyelőre³ – egyáltalán nem bír jelentőséggel.

Jelen tanulmányban az európai emberi jogvédelmi rendszernek az Amerika-közi rendszerre gyakorolt hatását az EJAB tanácsadó véleményein keresztül vizsgálom.

2. A KÉT RENDSZER TANÁCSADÓ VÉLEMÉNYEI

A két tanácsadó véleményezési ítélezési gyakorlat között több okból alakult ki a már említett nagy különbség: mindenekelőtt az Amerika-közi rendszerhez képest az európaiban igen szűk a kérelmezők köre. Míg Amerikában számos AÁSZ⁴-szerven kívül a tagállamok is kérhetnek tanácsadó véleményt, addig Európában egyes egyedül a Miniszteri Bizottságnak van erre lehetősége – ez már önmagában is elegendő indok lehetne. Azonban ehhez még hozzáadódik két másik tényező: egyrészt a tanácsadó véleményezés tárgyi köre sokkal szélesebb az Amerika-közi rendszerben, azaz az Emberi Jogok Amerikai Egyezményén kívül gyakorlatilag minden amerikai államot érintő és emberi jogi vonatkozású nemzetközi szerződést értelmezhet (ráadásul nyilatkozhat belső jogszabályok egyezmény-kompatibilitásáról is), míg Európában csak az Emberi Jogok Európai Egyezménye van e körön belül;⁵ másrészt, amint arra már utaltam, a kiterjedt tanácsadó véleményezési gyakorlat Amerikában a peres eljárások közvetlen egyéni panaszjog hiányából fakadó kis számát próbálja meg ellensúlyozni.

Strasbourg azonban – mégpedig a peres ügyekben hozott egyes ítéletein, avagy egy-egy témakörre vonatkozó teljes ítélezési gyakorlatán keresztül – igen jelentős befolyást gyakorolt az Amerika-közi tanácsadó véleményezési gyakorlatra, és ezt a San José-i bírák nem is rejtették véka alá. Az amerikai tanácsadó vélemények több

¹ Bővebben lásd például SCHMID 2006, 415–447, 428.

² Az Emberi Jogok Amerika-közi Bizottsága előtt már szerepelt egy államközi ügy a Costa Ricában élő nicaraguai migránsokkal szembeni állítólagos diszkrimináció témájában, de az – mivel elfogadhatatlanként elutasították – nem került a Bíróság elé. (EJABiz, Nicaragua kontra Costa Rica, 01/06, 2007. március 8.)

³ Hatályba lépésre vár ugyanis a 2013-as 16. Kiegészítő Jegyzőkönyv, amely az Európai Unió Bírósága előzetes döntéshozatali eljárásához hasonló rendszerrel bővítené az EJE tanácsadó véleményezési hatáskörét.

⁴ Amerikai Államok Szervezete

⁵ Más csatornákon keresztül az EJE elé terjeszthetők a biomedicina, illetve a kínzás tilalmáról szóló európai egyezményrel kapcsolatos kérdések is.

mint felében kifejezetten utalnak az európai gyakorlatra, vagy annak egy speciális szegmensére.

3. AZ AMERIKA-KÖZI TANÁCSADÓ VÉLEMÉNYEK EURÓPAI HIVATKOZÁSAI

Már rögtön a saját kompetenciáját vizsgáló *első tanácsadó véleményben* kitért az Amerika-közi Bíróság európai testvérére, mégpedig röviden elemezve annak tanácsadó véleményezési jogkörét. Kettőjük közötti egyik lényeges különbségként – az általam fent már említetteken kívül – azt hangsúlyozta, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága semmiképpen sem foglalkozhat az Európai Egyezményben rögzített jogok terjedelmének értelmezésével a tanácsadó véleményezési eljárásban.⁶ Az Amerika-közi Bíróság erre vonatkozó hatáskörét a későbbiekben többször is kihasználta, ez az amerikai rendszer egyik sarokkövévé vált. Saját szélesebb hatáskörének támogatására az EJAB azt az érvet is felhasználta, hogy mivel az Amerikai Egyezmény megalkotásakor már létezett az európai tanácsadó véleményezési eljárást bevezető Második Kiegészítő Jegyzőkönyv, és az Amerikai Egyezmény megalkotói erre különös figyelemmel is voltak, nyilvánvalóan kifejezett szándékuk volt az európaiktól eltérő, attól sokkal szélesebb körű tanácsadó véleményezési jogkört biztosítani az Amerika-közi Bíróság számára,⁷ hiszen az Amerikai Egyezmény szövegéből ez az egyetlen következtetés vonható le. A halálbüntetés korlátozásával kapcsolatos *harmadik tanácsadó véleményben* is az Amerika-közi Bíróság mindössze egy aspektusban hivatkozik az EJEB-re: első tanácsadó véleményéhez hasonlóan megemlíti a két tanácsadó véleményezési rendszer közötti különbséget.⁸ Ezen általános, alapvetően még csak az Európai Egyezmény szövegére koncentrááló utalásokat azonban újabb, konkrét hivatkozások követték.⁹

A fenntartásoknak az Amerikai Egyezmény hatályba lépésére gyakorolt hatását firtató *második tanácsadó véleményben*¹⁰ az Amerika-közi Bíróság kifejtette, hogy a nemzetközi emberi jogi egyezmények nem a hagyományos értelemben vett multilaterális nemzetközi szerződések: alapvetően nem a többi részes állam viszonylatában keletkeznek az aláíró állam kötelezettségei, hanem a joghatósága alá tartozó személyek tekintetében. Érvelésének alátámasztására az Emberi Jogok Európai Bizottságának ítélezési gyakorlatából választott példát.¹¹ Az EJEBiz az *Ausztria kontra*

⁶ EJAB, OC-1/82 tanácsadó vélemény, para. 16. Vö. CANÇADO TRINDADE 2006, 476.

⁷ EJAB, OC-1/82 tanácsadó vélemény, para. 46.

⁸ EJAB, OC-3/83 tanácsadó vélemény, para. 43.

⁹ Illetve a második tanácsadó vélemény esetében időben megelőzték.

¹⁰ EJAB, Advisory opinion OC-2/82 of September 24, 1982, The effect of reservations on the entry into force of the American Convention on Human Rights (Arts. 74 and 75) (A fenntartásoknak az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye hatályba lépésére gyakorolt hatása; a továbbiakban: OC-2/82 tanácsadó vélemény).

¹¹ A 32. pontban is idézi az európai rendszert, mintegy negatív példaként, hiszen abban az időben még nem volt kötelező az egyéni panaszjog elfogadása Európában – mindez azonban mára aktualitását veszítette.

Olaszország (Pfunders) ügyben,¹² amely egyébként egy vámtisztviselő meggyilkolásával vádolt hat fiatalember elleni olasz büntetőeljárással kapcsolatos emberi jogi aggályokról szólt (lényegében a 6. és a 14. cikk megsértését sérelmezte Ausztria) és a harmadik állam kontra állam ügye volt a Bizottságnak,¹³ kijelentette, hogy az Európai Egyezmény objektív karakterrel rendelkezik, és inkább az egyének alapvető jogait kívánja megóvni a szerződő felek által elkövetett jogsértésektől, semmint a szerződő felek közti szubjektív jogokat hozna létre.¹⁴

A Costa Rica-i alkotmány tervezett módosításának egyezmény-kompatibilitásáról hozott *negyedik tanácsadó vélemény* a honosítás, illetve az állampolgárság megszerzésének kérdését érintette. Ebben – a Costa Rica-i alkotmány a személyek különböző csoportjai között különbséget tevő 14. és 15. cikkeinek vizsgálatával kapcsolatban – hivatkozik az EJEB *belga nyelvi ügyben*¹⁵ hozott ítéletére, abban is arra a kijelentésre, hogy a személyek közötti különbségtétel csak abban az esetben jogszerűtlen, ha annak nincs „objektív és ésszerű indoka”.¹⁶ A belga nyelvi ügyre és az abban szereplő indoklásra különvéleményében Rodolfo E. Piza-Escalante bíró is kitért, sőt, különvéleményének alátámasztására az európai ítélet két teljes releváns passzusát beidézte.¹⁷ Az Amerika-közi rendszerben a különvélemények korántsem mindig azt jelentik, hogy az adott bíró nem ért egyet az ítélettel/tanácsadó véleménynyel vagy annak indoklásával; sokszor pusztán arról van szó, hogy még részletesebben – általában: tudományos igénnyel – ki kíván fejteni egy-egy kérdéskört; e tekintetben tehát némileg eltér az európai gyakorlattól.¹⁸ Piza-Escalante mindazonáltal e különvéleményében arra a következtetésre jutott, hogy igenis diszkriminatív az alkotmánytervezet 15. cikke, amely többek között azt is előírja, hogy a honosítás során igazolni kell a megfelelő anyagi eszközök vagy munkahely meglétét (ám a többség végül úgy döntött, ez a kitétel megfelel az Egyezménynek).¹⁹ A belga nyelvi ügy valóban nagy jelentőségre tett szert, az EJEB számos későbbi ítéletében is kiindulópontként szolgált az abban foglaltak. Hogy mégis ilyen – alapvetően – eltérő következtetést vonhattak le ugyanabból az ítéletből, annak okára az említett pontokban maga az EJEB is felhívta a figyelmet: az ilyen esetekben az ítélet meghozatalához ugyanis mindig figyelembe kell venni a vizsgált állam társadalmának jogi és ténybeli jellemzőit – az Amerika-közi Bíróság bírái között a többség és a kisebbség valószínűleg e társadalmi kereteket ítélte meg különbözőképpen.²⁰

¹² EJBiz, Ausztria kontra Olaszország, elfogadhatóság, 1961. január 11., No. 788/60.

¹³ Lásd továbbá Yearbook of the European Convention on Human Rights, Council of Europe, Directorate of Human Rights, 1962, p. 54.

¹⁴ EJAB, OC-2/82 tanácsadó vélemény, para. 29. (EJBiz, Ausztria kontra Olaszország, elfogadhatóság, 1961. január 11., para. 140.).

¹⁵ EJEB, belga nyelvi ügy, merits, 1968. július 23.

¹⁶ EJAB, OC-4/84 tanácsadó vélemény, para. 56.

¹⁷ EJAB, OC-4/84 tanácsadó vélemény, Rodolfo E. Piza-Escalante kv., para. 12.

¹⁸ Eligazodni az eredeti elnevezések alapján sem lehet, ezért alkalmaztam egységes fordítást.

¹⁹ EJAB, OC-4/84 tanácsadó vélemény, paras. 7, 68(4).

²⁰ EJEB, belga nyelvi ügy, merits, 1968. július 23., para. B.10.

Az ötödik tanácsadó véleményben²¹ az Amerika-közi Bíróság tüzetes vizsgálat alá vetette az európai emberi jogvédelmi rendszer egészét: először összehasonlította a két egyezmény vonatkozó – EJEE 10. és EJAÉ 13. – cikkeit.²² Amint azt az Amerika-közi Bíróság is kiemeli, a véleménynyilvánítás szabadsága jogszerű korlátozásának feltételei között az amerikai egyezménnyel ellentétben az európai tartalmazza a „demokratikus társadalomban szükséges” fordulatot. Azonban úgy gondolják, az EJAÉ képviselői demokráciából eredő jogokra utaló 29. cikke kompenzálja ennek hiányát, sőt, „e különbség jelentőségét veszíti”: ez is mutatja, hogy az Amerika-közi bírúk számára a véleménynyilvánítás szabadsága európai védelmi szintjének elérése volt a cél. Sőt, adott esetben inkább a meghaladása, hiszen az Európai Egyezmény a korlátozásra sokkal több lehetőséget biztosít.²³ Az Amerika-közi Bíróság ezek után egy teljes paragrafust szentelt az EJEB legfontosabb megállapításainak ismertetésére, amelyeket – mindenfajta különösebb magyarázat nélkül – egész egyszerűen beépített a saját érvelésébe és értelmezésébe. Mindenekelőtt a híres *Sunday Times* ügyből²⁴ idéz. Az EJEB – egyébiránt a *Handyside*-ügyben tett megállapításait ismételve – a „szükséges” fogalom értelmezése során arra a következtetésre jutott, hogy az nem feltétlenül „elengedhetetlen” jelent, ám nem is pusztán „hasznosat”, „ésszerűt” avagy „kívánatosat”, inkább „súlyos társadalmi szükségletként”²⁵ fogalmazható meg. „E következtetés alkalmazható az Amerikai Egyezményre is” – fogalmazott az Amerika-közi Bíróság, és az elkövetkezőkben e fogalmak nyomán értelmezte az EJAÉ 13. cikk (2) bekezdése által említett korlátozási lehetőségeket, megkövetelve az „ellenállhatatlan kormányzati érdekeket”.²⁶ A fenti *Sunday Times*, illetve a *Barthold-ítéletekre*²⁷ hivatkozva pedig alátámasztja, miért követeli meg e korlátozások kapcsán az arányosságot.²⁸

Később felhívja a figyelmet arra, hogy az Európai Egyezmény nem tartalmaz az EJAÉ 13. cikk (3) bekezdésének megfelelő kitélt, miszerint a kommunikáció és a vélemények áramlása korlátozásának közvetett módjai is tilosak – egyébiránt mind az állam, mind magánszemélyek részére (ez utóbbit az állam az 1. cikk (1) bekezdéséből következően köteles megakadályozni).²⁹ Álláspontom szerint azonban ez nem

²¹ Ez az ügy az Amerika-közi Bizottság előtti, Costa Ricát érintő Schmidt-ügy nyomán indult el. Lásd továbbá STRAUSS 1987, 891–317, 896.

²² EJAB, OC-5/85 tanácsadó vélemény, para. 43. A dokumentumszövegek tekintetében egyébként megjelenik a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának vizsgálata is.

²³ EJAB, OC-5/85 tanácsadó vélemény, para. 45.

²⁴ EJEB, *Sunday Times* kontra Egyesült Királyság, 1979. április 26., No. 6538/74.

²⁵ „pressing social need”; EJEB, *Sunday Times* kontra Egyesült Királyság, 1979. április 26., para. 59.

²⁶ „compelling governmental interests”; EJAB, OC-5/85 tanácsadó vélemény, para. 46.

²⁷ EJEB, *Barthold* kontra Németország, 1985. március 25., No. 8734/79.

²⁸ EJEB, *Sunday Times* kontra Egyesült Királyság, 1979. április 26., para. 62. és EJEB, *Barthold* kontra Németország, 1985. március 25., para. 59.

²⁹ EJAB, OC-5/85 tanácsadó vélemény, para. 47.

akkora hiányosság, amint e sorokból kitűnik. Amint azt *Loucaides bíró* az *Amihalachioaie kontra Moldova* ügyben³⁰ tett különvéleményében kifejtette, a közvetett módon elért korlátozás sem megengedhető – mindez arra bizonyíték, hogy – habár az Európai Egyezmény valóban nem tartalmazza a fenti kitélt *expressis verbis* – az európai bírák teljesen egyértelműen mégis ezt is a korlátozás formájának tekintik. Mindazonáltal az Amerika-közi Bíróság arra az eredményre jutott, hogy az Amerikai Egyezmény szélesebb körű védelmet biztosít a véleménynyilvánítás terén, mint az európai.³¹ A későbbiekben pedig olyan kijelentéseket tesz, amelyek világosan kifejezik, hogy milyen természete is van az európai–amerikai kölcsönhatásnak az amerikai kontinensen, azaz miért is hivatkozik és mikor hivatkozik az Amerika-közi Bíróság az európai ítélkezési gyakorlatra. Az Amerika-közi Bíróság – mint írja – gyakran hasonlítja össze az Amerikai Egyezményt más nemzetközi egyezmények rendelkezéseivel, annak érdekében, hogy hangsúlyozzon bizonyos, a jog megfogalmazásával kapcsolatos aspektusokat. Ezt a megközelítést azonban sosem lehet arra használni, hogy olyan korlátozásokat vigyenek bele az Amerikai Egyezménybe, amelyek annak szövegében nem szerepelnek. Mindez akkor is igaz, ha az említett korlátozások a másik nemzetközi egyezményben benne foglaltatnak.³² Vagyis az Amerika-közi Bíróság szívesen felhasználja az egyéb emberi jogvédelmi rendszerek – s különösen az európai – eredményeit, de mindig csak a jogok értelmezése, illetőleg kiterjesztő értelmezése érdekében, az eredmény soha nem a megszorító értelmezés.

A tanácsadó vélemény később idézi a fent már említett, a második tanácsadó véleményben is szereplő *Ausztria kontra Olaszország ügy* egyik passzusát, amely többek között azt is megállapította, hogy a szerződő felek célja az volt, hogy Európa szabad demokráciáinak olyan közös rendjét állítsák fel, amelynek célja a politikai hagyományok, ideálok, szabadság és a jogállamiság közös örökségének biztosítása.³³ Az Amerika-közi Bíróság szerint mindez az amerikai államokban is megállja a helyét:³⁴ a véleménynyilvánítás szabadsága alapvetően a demokrácia sarokköve.³⁵ Rendkívül érdekes jelenség ugyanakkor az Amerikai Egyezménynek a véleménynyilvánítás szabadságát követő 14. cikke,³⁶ amely a válaszadáshoz való jogot rögzíti.

³⁰ EJEB, *Amihalachioaie kontra Moldova*, 2004. április 20., No. 60115/00.

³¹ EJAB, OC-5/85 tanácsadó vélemény, para. 50.

³² EJAB, OC-5/85 tanácsadó vélemény, para. 51.

³³ EJEBiz, *Ausztria kontra Olaszország, elfogadhatóság*, 1961. január 11., para. 138.

³⁴ EJAB, OC-5/85 tanácsadó vélemény, para. 69.

³⁵ EJAB, OC-5/85 tanácsadó vélemény, para. 70.

³⁶ EJAE 14. cikk: „1. Bárkinek, akit általánosságban sérelem ért egy jogszerűen működtetett kommunikációs médium által terjesztett helytelen vagy bántó állítás vagy eszme nyomán, joga van a válaszadásra vagy a helyesbítésre ugyanazon kommunikációs tér felhasználásával, a jogszabály által előírt feltételek mellett.

2. A helyesbítés vagy válasz semmi esetre sem helyettesíti az egyébként esetlegesen felmerülő egyéb felelősséget.

3. A méltóság és hírnév hatékony védelme érdekében minden kiadónak és minden újságnak, mozi-, rádió- vagy televíziótársaságnak rendelkeznie kell egy személlyel, akit nem védenek mentességek vagy különleges kiváltságok.” (a szerző saját fordítása)

Ennek vizsgálatakor, a *hetedik tanácsadó véleményben*³⁷ az Amerika-közi Bíróság a Miniszteri Bizottság egyik – azonos témájú – határozatára³⁸ hivatkozik.³⁹ Ez a határozat annyiban támasztja alá a San José-i álláspontot, hogy a válaszadáshoz való jogot – amely *expressis verbis* nem szerepel az Európai Egyezményben, mely pusztán „mások jó hírnevét”, illetve „jogait” említi – az EJEE 10. cikkére alapozza. Az Amerika-közi Bíróság ebben látja azon álláspontjának megerősítését, hogy a válaszadáshoz való jog szorosan kötődik a véleménynyilvánítás szabadságához, és nem véletlenül szerepel az Amerikai Egyezményben két egymást követő cikkben. Gros Espiell bíró e tanácsadó véleményhez fűzött különvéleményében hivatkozik még az EJEB *Lingens-ügyben*⁴⁰ hozott döntésére is, amelynek értelmében „pluralizmus, tolerancia és felvilágosultság nélkül nem létezik demokratikus társadalom”.⁴¹ Ezen idézet után azonban a fent már említett következtetésre jut, miszerint a véleménynyilvánítás szabadsága egyensúlyban kell, hogy álljon mások jogainak és jó hírnevének tiszteletével. Gros Espiell szerint ezenfelül a tanácsadó vélemény igazi relevanciáját az adja, amelyet az EJAE 2. cikkkel kapcsolatban fejtett ki – mégpedig hogy a 14. cikknek megfelelő jogszabályokkal nem rendelkező országokban azokat sürgősen pótolni kell –; a 2. cikknek pedig nincs megfelelője az Európai Egyezményben.⁴² Az európai ítélkezési gyakorlat amerikai bírák közötti behatós ismeretéről és kontinensen átnyúló relevanciájáról tanúskodik az, hogy Piza-Escalante bíró is elemzi különvéleményében az európai ítélkezési gyakorlat egy másik, Gros Espiell utóbbi megállapításához kapcsolódó szegmensét. Ő az *Eckle*-⁴³ és *Marckx-ügyekben*⁴⁴ hozott ítéletekre utal, mégpedig a tekintetben: a kormány nem hivatkozhat saját belső jogának hiányosságaira annak érdekében, hogy kibújjon az egyezményben vállalt kötelezettségei alól.⁴⁵ Ahogy már Gros Espiell, ő is konstatálja az EJAE 2. cikknek megfelelő európai rendelkezés hiányát, ugyanakkor – az érintett amerikai államokat cselekvésre ösztönző – érvelésének alátámasztására ő is megjegyzi, bár az EJAE 2. cikknek nincs az Európai Egyezményben párhuzamos rendelkezése, ez még nem jelenti, hogy az európai

³⁷ EJAB, Advisory opinion OC-7/85 of August 29, 1986, Enforceability of the rights to reply or correction (Arts. 14(1), 1(1) and 2 American Convention on Human Rights) (A válaszadásra vagy helyesbítésre vonatkozó jog kikényszeríthetősége; a továbbiakban: OC-7/85 tanácsadó vélemény)

³⁸ Committee of Ministers, Resolution (74) 26 on the right of reply – position of the individual in relation to the press, 1974. július 2.

³⁹ EJAB, OC-7/85 tanácsadó vélemény, para. 25.

⁴⁰ EJEB, *Lingens* kontra Ausztria, 1986. július 8., No. 9815/82.

⁴¹ EJAB, OC-7/85 tanácsadó vélemény, Gros Espiell kv., para. 5. (EJEB, *Lingens* kontra Ausztria, 1986. július 8., No. 9815/82., para. 41. – Egyébiránt ez a kijelentés is szerepelt már a *Handyside-ügyben*...).

⁴² EJAB, OC-7/85 tanácsadó vélemény, Gros Espiell kv., para. 6.

⁴³ EJEB, *Eckle* kontra Németország, 1982. július 15., No. 8130/78.

⁴⁴ EJEB, *Marckx* kontra Belgium, 1979. június 13., No. 6833/74.

⁴⁵ EJAB, OC-7/85 tanácsadó vélemény, *Piza Escalante* kv., para. 19.

államok ne lennének kötelesek esetleges hibás vagy hiányos jogrendjüket módosítani vagy kiegészíteni annak érdekében, hogy az megfeleljen a vállalt nemzetközi kötelezettségeknek.⁴⁶

A tizenharmadik tanácsadó vélemény alapvetően a két rendszer szoros kapcsolataira szolgáltat újabb példát: az Amerika-közi Bíróság utal arra, hogy az Amerikai Egyezmény egyes részeit kifejezetten az európai minta alapján készítették (“*these norms were based upon...*”): például ez történt az EJAÉ itt vizsgált 50. és 51. cikkei esetében – természetesen ez még az 1960-as, 70-es évek európai szabályrendszerét jelentette (az akkori 31. és 32. cikket), a Miniszteri Bizottság nagyobb szerepvállalásával, és az EJE Bizottság meghatározó szerepével.⁴⁷ Mivel az amerika-közi rendszer végül nem teljesen úgy épült fel, mint az európai, a Miniszteri Bizottság akkori jogszabályait végül az Amerika-közi Bizottság kapta, így – mint említettük – adott esetben ő utalhatja az ügyeket az Amerika-közi Bíróság elé.⁴⁸

A tizennegyedik tanácsadó véleményben⁴⁹ az Amerika-közi Bizottság első feltett kérdése kapcsán idézik az EJE Bizottság ítélezési gyakorlatát. Itt azon jogszabályok joghatásairól van szó, amelyek nyilvánvalóan megsértik az államnak az egyezményben vállalt kötelezettségeit. Ennek kapcsán – saját érvelését és a kérdésre adott válaszát megerősítendő – az Amerika-közi Bíróság az Emberi Jogok Európai Bíróságának *Klass és társai*,⁵⁰ *Marckx*- és *Adolf-ügyeire*⁵¹ hivatkozik, amelyekben sor került az „áldozat” fogalmának értelmezésére – az Amerika-közi Bíróság ezt többek között az állam egyezménybeli kötelezettségeivel kötötte össze.⁵²

A tizenötödik tanácsadó véleményben⁵³ – a chilei kérelemnek köszönhetően – eljárás kérdésekről volt szó, nevezetesen az Amerika-közi Bizottság által kiadott jelentések megváltoztathatóságáról, illetve jogi erejéről. Ehhez Máximo Pacheco Gómez bíró fűzött különvéleményt, amelyben magyarázatot szolgáltatott arra, miért nem ért egyet a többségi véleménnyel, amely szerint az Amerika-közi Bizottság csak rendkívüli esetekben változtathatja meg a jelentését (szerinte – mivel Chile a kérel-

⁴⁶ EJAB, OC-7/85 tanácsadó vélemény, Piza Escalante kv., para. 26.

⁴⁷ EJAB, OC-13/93 tanácsadó vélemény, para. 46.

⁴⁸ EJAB, OC-13/93 tanácsadó vélemény, para. 47.

⁴⁹ EJAB, Advisory opinion OC-14/94 of December 9, 1994, International responsibility for the promulgation and enforcement of laws in violation of the Convention (Arts. 1 and 2 of the American Convention on Human Rights) (Az Egyezménnyel ellentétes jogszabályok meghozataláért és végrehajtásáért való nemzetközi felelősség; a továbbiakban: OC-14/94 tanácsadó vélemény)

⁵⁰ EJE, *Klass és társai* kontra Németország, 1978. szeptember 9., No. 5029/71.

⁵¹ EJE, *Adolf* kontra Ausztria, 1982. március 26., No. 8269/78.

⁵² EJAB, OC-14/94 tanácsadó vélemény, para. 47.

⁵³ EJAB, Advisory opinion OC-15/97 of November 14, 1997, „Reports of the Inter-American Commission on Human Rights” (Art. 51 American Convention on Human Rights) (Az Emberi Jogok Amerika-közi Bizottságának jelentése; a továbbiakban: OC-15/97 tanácsadó vélemény)

met visszavonta – a bíróság meg sem adhatta volna a tanácsadó véleményét).⁵⁴ E különvéleményben utal a már a tizenharmadik vélemény kapcsán kiemelt tényre, miszerint az EJAE 50. és 51. cikke az EJEE (akkori) 31. és 32. cikkének mintáján alapul. Kifejti, hogy az európai rendszerben sosem fordult elő az, hogy a Bizottság megváltoztatta volna a már a Miniszteri Bizottság és az állam felé kommunikált jelentést, erre egyébként az EJEE sem tartalmaz(ott) rendelkezést. Mint írja, az EJEE e tekintetben az Amerikai Egyezmény alapja.⁵⁵ Kiemeli azt is, hogy – az akkori rendszer értelmében – bár az EJE Biz jelentése nem volt módosítható, ugyanakkor az EJE Biz ítéletének felülvizsgálatára volt mód.⁵⁶ Ettől valóban logikusabbnak tűnik az amerikai rendszer, amelyben a bírósági ítélet végleges;⁵⁷ itt ugyanakkor a bizottsági jelentés nem kötelező erejű, hanem az adott állam együttműködésére épül.⁵⁸ Mindenezek alapján szerinte a helyes válasz az lett volna, hogy az amerika-közi bizottsági jelentés egyáltalán nem változtatható meg.⁵⁹

A rendkívüli jelentőséggel bíró, a konzuli kapcsolatok jogában szereplő információs joggal kapcsolatban adott *tizenhatodik tanácsadó véleményben*⁶⁰ is említésre kerül az európai rendszer. Az EJE Biz néhány olyan ítéletét említik, amelyben Strasbourg kifejezésre juttatta, hogy az emberi jogi egyezmények „élő jogot” képeznek, amelyek evolutív értelmezésekor figyelembe kell venni az időközben bekövetkezett – társadalmi – változásokat és a jelenkori körülményeket. Megnevezik a *Tyrer kontra Egyesült Királyság*,⁶¹ a *Marckx kontra Belgium* és a *Loizidou kontra Törökország*⁶² ügyeket.⁶³ Ez a felfogás természetesen elengedhetetlen volt a tizenhatodik vélemény – fentebb már ecsetelt – eredményeinek kimondásához. Különvéleményében Caçado Trindade ismét visszatér a *Marckx-ügyre*, illetve az abban foglalt problematikára (a törvényes és törvénytelen gyermekek megkülönböztetésének legitimitására 1950-ben, illetve a 70-es években); érvelésének lényeges pontját képezi az európai felfogás.⁶⁴

⁵⁴ EJAB, OC-15/97 tanácsadó vélemény, Máximo Pacheco-Gómez kv., para. 2. Ez a vélemény tehát az Amerika-közi Bíróság tanácsadó véleményezési jogkörének alapjait is érintette. Lásd továbbá CAÇADO TRINDADE: The Inter-American system of protection of Human Rights: the developing case-law of the Inter-American Court of Human Rights (1982–2005), p. 479.

⁵⁵ EJAB, OC-15/97 tanácsadó vélemény, Máximo Pacheco Gómez kv., para. 17.

⁵⁶ EJAB, OC-15/97 tanácsadó vélemény, Máximo Pacheco Gómez kv., para. 26.

⁵⁷ EJAB, OC-15/97 tanácsadó vélemény, Máximo Pacheco Gómez kv., para. 27.

⁵⁸ EJAB, OC-15/97 tanácsadó vélemény, Máximo Pacheco Gómez kv., para. 28.

⁵⁹ EJAB, OC-15/97 tanácsadó vélemény, Máximo Pacheco Gómez kv., para. 38.

⁶⁰ Lásd CAÇADO TRINDADE 2007, 5.; ACEVES 1998, 304.; EPPS 2004, 8. A bécsi egyezményből származó egyéni jogok tekintetében lásd még RAY 2003, 1765.

⁶¹ EJE Biz, Tyrer v. United Kingdom, 1978. április 25., No. 5856/72., para. 31.

⁶² EJE Biz, Loizidou kontra Törökország, 1995. március 23., para. 71.

⁶³ EJAB, OC-16/99 tanácsadó vélemény, para. 114.

⁶⁴ EJAB, OC-16/99 tanácsadó vélemény, Caçado Trindade kv., paras. 7., 8. A 11. pontban bővebben kitér a Tyrer- és Loizidou-ügyekre is, a 7. pontban pedig – a fejlesztő értelmezés kapcsán – az Airey kontra Írország (1979. október 9., No. 6289/73.; gazdasági és szociális

A tizenhetedik tanácsadó véleményben az Amerika-közi Bíróság az EJEB diszkriminációval kapcsolatos megállapításaira hivatkozik, mert nem minden megkülönböztetés támadja az emberi méltóságot.⁶⁵ Az EJEB szerint csak akkor beszélünk hátrányos megkülönböztetésről, ha nincs objektív és ésszerű igazolás; az Amerika-közi Bíróság az európai gyakorlatból a *Willis kontra Egyesült Királyság*,⁶⁶ *Wessels-Bergervoet kontra Hollandia*,⁶⁷ a *Petrovic kontra Ausztria*⁶⁸ és a már említett belga nyelvi ügyet említi. Mindezen jogszerűen egyenlőtlen bánásmód természetesen a gyermekekkel szembeni bánásmód kapcsán vált érdekessé, amikor is az Amerika-közi Bíróság e tanácsadó véleményben általánosságban kényszerült választ adni a gyermekekkel szembeni különböző elbánások jogszerűségére – például büntetőeljárás avagy családjog kapcsán. Idézi az EJEB családdal kapcsolatos felfogását is (a *Keegan kontra Írország*⁶⁹ és a *Kroon és társai kontra Hollandia*⁷⁰ ügyeket), amely a 90-es években már kiterjedt a házasságon alapuló kapcsolatokon kívüli, *de facto* családi kötelékekre is.⁷¹ Mindez az amerikai rendszerben különösen az utcagyerekek viszonylatában jutott nagy jelentőséghez.

A gyermekek szülőktől történő elvétele kapcsán is utal a tanácsadó vélemény az EJEB 8. cikkel kapcsolatos joggyakorlatára. Saját magára vonatkozóan is adottnak veszi azt a Strasbourg által kimondott tény, hogy a szülők és gyermekeik közötti harmonikus kapcsolat élvezete a családi élet alapvető elemének számít, és kapcsolatukat akkor is biztosítani kell, ha a gyermekeket elkülönítik a szülőktől, ellenkező esetben jogsértés történik.⁷² Az Amerika-közi Bíróság az európai gyakorlat kimerítő elemzését adja a következő paragrafusokban, és érveinek alátámasztására az EJEB 8. cikkel kapcsolatos ítélkezési gyakorlatának jelentős részére hivatkozik (de a felsorolás természetesen nem taxatív...). Egyebek mellett említi a *Buchberger kontra Ausztria*,⁷³ az *Elsholz kontra Németország*,⁷⁴ a *Johansen kontra Norvégia*,⁷⁵ a *Berrehab kontra Hollandia*⁷⁶ és a *Gül kontra Svájc*⁷⁷ ügyeket is. Az ezekben tartalmazott strasbourgi érvelést és logikai felépítést pedig egy az egyben alkalmazza az Amerika-

jogok témakörében) és a *Dudgeon kontra Egyesült Királyság* ügyekre (1981. október 22., No. 7525/76.; homoszexualitás tekintetében) is.

⁶⁵ EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, para. 46. Lásd továbbá BUTLER 2005, 155.

⁶⁶ EJEB, *Willis kontra Egyesült Királyság*, 2002. június 11., No. 36042/97.

⁶⁷ EJEB, *Wessels-Bergervoet kontra Hollandia*, 2002. június 4., No. 34462/97.

⁶⁸ EJEB, *Petrovic kontra Ausztria*, 1998. március 27., No. 20458/92.

⁶⁹ EJEB, *Keegan kontra Írország*, 1994. május 26., No. 16969/90.

⁷⁰ EJEB, *Kroon és társai kontra Hollandia*, 1994. október 27., No. 18535/91.

⁷¹ EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, para. 69.

⁷² EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, para. 72.

⁷³ EJEB, *Buchberger kontra Ausztria*, 2001. december 20., No. 32899/96.

⁷⁴ EJEB, *Elsholz kontra Németország*, 2000. július 13., No. 25735/94.

⁷⁵ EJEB, *Johansen kontra Norvégia*, 1996. augusztus 7., No. 17383/90.

⁷⁶ EJEB, *Berrehab kontra Hollandia*, 1988. június 21., No. 10730/84.

⁷⁷ EJEB, *Gül kontra Svájc*, 1996. február 19., No. 23218/94.

közi Bíróság. Többek között az *Olsson kontra Svédország*⁷⁸ ügyre hivatkozva kijelenti: a gyermeknek családjától történő elszakítását csak a gyermek érdekei indokolhatják.⁷⁹ Ugyanakkor – a fenti európai ügyekre hivatkozással – arra is rámutat az Amerika-közi Bíróság (pontosabban az EJEB, és ezt átveszi San José), hogy a gyermek érdekeinek meghatározása tekintetében igen széleskörű hatáskörökkel rendelkeznek a hatóságok, habár bizonyos korlátokat – például láthatási jogok – be kell tartaniuk.⁸⁰ Tisztességes egyensúlyt kell tehát találni az egyén és a közösség, valamint a kiskorú és szüleinek érdekei között.⁸¹

Az állam védelmi kötelezettségei tekintetében is utal az európai gyakorlatra (*A. kontra Egyesült Királyság*,⁸² valamint *Z. és társai kontra Egyesült Királyság*⁸³ ügyek).⁸⁴ az állam köteles megvédeni a gyermek jogait harmadik személy általi jogsértésektől; valamint adott esetben a saját szülei által elhanyagolt gyermekről is az állam köteles gondoskodni.

Büntetőjogi tekintetben az EJEB 6. cikkel kapcsolatos ítélezési gyakorlatából idéz az Amerika-közi Bíróság. A büntetőeljárásokban mindkét fél jelenléte szükségességének alátámasztására idézi azt, hogy az EJEB álláspontja szerint miért is jelentős mindkét fél meghallgatása: nevezetesen, hogy a felek hallhassák és megvitathassák az állítólagos bizonyítékok létét, illetve hogy ezáltal befolyást gyakoroljanak a bíróságra.⁸⁵ Továbbá kitér az EJEB azon lényeges megállapítására is (*T. kontra Egyesült Királyság*⁸⁶), hogy a meghallgatások nyilvánosságának követelményét a bűncselekménnyel vádolt gyermek jogainak szem előtt tartásával kell teljesíteni.⁸⁷

Szerephez jut az EJEB gyakorlata Trindade bírónak e tanácsadó véleményhez fűzött különvéleményében is, ahol először is azt az európai gyakorlatot nevesíti Trindade, amelyben az Európai Egyezményben található jogai sérelme miatt gyermekek fordulhattak sikeresen a strasbourgi bírósághoz, gyakorolva egyéni panaszjogukat:⁸⁸ megemlíti az *X. és Y. kontra Hollandia*,⁸⁹ a *Tanrikulu kontra Törökország*,⁹⁰ az *Akdeniz és társai kontra Törökország*,⁹¹ az *Oneryildiz kontra Törökország*⁹² és az *A. kontra Egyesült Királyság*⁹³ ügyeket. Ezek közül először az *X. és Y.*

⁷⁸ EJEB, *Olsson kontra Svédország*, 1988. március 24., No. 10465/83.

⁷⁹ EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, para. 73.

⁸⁰ EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, para. 74.

⁸¹ EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, para. 74.

⁸² EJEB, *A. kontra Egyesült Királyság*, 1998. szeptember 23., No. 25599/94.

⁸³ EJEB, *Z. és társai kontra Egyesült Királyság*, 2001. május 10., No. 29392/95.

⁸⁴ EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, para. 90.

⁸⁵ EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, para. 133.

⁸⁶ EJEB, *T. kontra Egyesült Királyság*, 1999. december 16., No. 24724/94.

⁸⁷ EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, para. 134.

⁸⁸ EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, Cançado Trindade kv., para. 56.

⁸⁹ EJEB, *X és Y kontra Hollandia*, 1985. március 26., No. 8978/80.

⁹⁰ EJEB, *Tanrikulu kontra Törökország*, 1999. július 8., No. 23763/94.

⁹¹ EJEB, *Akdeniz és társai kontra Törökország*, 2001. május 31., No. 23954/94.

⁹² EJEB, *Öneryildiz kontra Törökország*, 2002. június 18., No. 48939/99.

⁹³ EJEB, *A. kontra Egyesült Királyság*, 1998. szeptember 23., No. 100/1997/884/1096.

kontra Hollandia ügyet elemzi külön, amelyben – egy szellemi fogyatékos 16 éves fiatal lány megerőszkolása kapcsán – az EJEB kifejtette, hogy a magánéletbe beletartozik a szexuális élet is. Ennek integritását is biztosítani kell az államnak, mégpedig a harmadik személyek viszonyában is.⁹⁴ Ezen állami kötelezettséget tartja ennek nyomán egyértelműnek az amerikai rendszerben is Trindade. Ennek megalapozására hivatkozik az *A. kontra Egyesült Királyság* és a *Z. és társai kontra Egyesült Királyság*⁹⁵ ügyekben tett strasbourgi megállapításokra is: az állam tevőleges cselekvésre köteles a gyermekek – bántalmazással szembeni – védelmében.⁹⁶ Még García Ramírez is megemlíti különvéleményében a többség által már megnevezett *T. kontra Egyesült Királyság* európai ítéletet, kitérve az európai államok abban felsorolt büntethetőségi korhatárait.⁹⁷

A papír nélküli bevándorlók⁹⁸ jogairól szóló *tizennyolcadik tanácsadó véleményben*⁹⁹ már az államok, nemzetközi szervezetek, illetve magánszemélyek észrevételeiben és *amici curiae* leveleiben¹⁰⁰ is megjelenik az európai gyakorlat, amely bizonyítékul szolgál arra, hogy az amerika-közi szereplők is ráébredtek arra, hathatós érv lehet egy-egy strasbourgi ítélet vagy annak összessége saját érvelésük alátámasztásakor. Így tett a Legal Clinics of the College of Jurisprudence of the Universidad San Francisco de Quito a hátrányos megkülönböztetés tilalma és a hatékony jogvédelem *jus cogens* jellege következményeinek hangsúlyozása kapcsán, a Center for Justice and International Law pedig a hátrányos megkülönböztetés kapcsán idézte a strasbourgi gyakorlatot, és az Amerika-közi Bizottság is erre építette fel érvelését.¹⁰¹ Maga az Amerika-közi Bíróság is utal – a jogok tiszteletben tartásának kötelezettségére vonatkozó EJAE 1. cikk vizsgálata kapcsán – az *Írország kontra Egyesült Királyság ügyben*¹⁰² tett azon megállapításra, miszerint az államnak nemcsak legfelsőbb szervei kötelesek az alapvető jogok védelmére, de biztosítani kell, hogy ezt az

⁹⁴ (azaz nem állami ügynökök) EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, Caçado Trindade kv., para. 61.

⁹⁵ EJEB, Z és társai kontra Egyesült Királyság, 2001. május 10.

⁹⁶ EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, Caçado Trindade kv., para. 63.

⁹⁷ EJAB, OC-17/2002 tanácsadó vélemény, Sergio García Ramírez kv., para. 12.

⁹⁸ A bevándorlók nemzetközi helyzetének elemzéséről lásd CHOLEWINSKI 2008, 184., továbbá a bevándorlók speciális helyzetelemzését lásd az emberi jogok rájuk történő kiterjesztését méltató SATTERTHWAITTE 2005. cikkben. Ezenfelül lásd még ROSENBLUM 2006, 26.

⁹⁹ Mexikó a US Supreme Court Hoffman Plastic Compounds-ügyben hozott ítélete kapcsán nyújtotta be a kérelmet. Lásd LYON 2007, 183. és SMITH 2007, 293. A tanácsadó vélemény még olyan kérdésekre is kitér, mint a határvédelemé, amelyben erőteljesen elítéli az erőszakot. Lásd YBARRA 2007, 397.

¹⁰⁰ Az Amerika-közi Bíróság igen széles teret enged a tanácsadó véleményezési eljárásban is a „civil” részvételnek. Bővebben lásd CAÇADO TRINDADE 1998, 142.

¹⁰¹ EJAB, OC-18/03 tanácsadó vélemény, para. 47. és EJAB, OC-18/03 tanácsadó vélemény, Sergio García Ramírez kv., para. 11.

¹⁰² EJEB, Írország kontra Egyesült Királyság, 1978. január 18., No. 5310/71.

alárendelt szervek is megtegyék, illetve ezek elmulasztása esetén jogorvoslati lehetőséget kell biztosítani.¹⁰³ Az Amerika-közi Bíróság később szinte szó szerint ismét idézi az EJEB hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos gyakorlatának összefoglalóját.¹⁰⁴ A tanácsadó vélemény későbbi részeiben is találkozunk az európai gyakorlattal. Annak kapcsán, hogy az állam magánszemélyek között is köteles biztosítani az alapvető jogok élvezetét, hivatkoznak a fent már említett *X. és Y. kontra Hollandia ügy* mellett a *Young, James és Webster kontra Egyesült Királyság ügyre*.¹⁰⁵ Utóbbiban megállapították az állam felelősségét a tekintetben, hogy nem volt a demokratikus társadalomban szükséges az a korlátozás, miszerint a szakszervezeti tagságot kötelezővé tették az alkalmazásukat folytatni kívánó kérelmezők számára.¹⁰⁶ Trindade bírónak a tanácsadó véleményéhez fűzött különvéleményében visszaköszönnek a fenti európai ügyek – e különvélemény mustra alá veszi a nemzetközi gyakorlatot, és az abból levont következtetései messzebb mennek a többségi véleménynél: szerinte e rendelkezések célja nem csupán az egyes diszkriminatív cselekmények tiltása, hanem a teljes diszkriminatív társadalmi struktúra kiiktatása.¹⁰⁷ Trindade egyik írásából azonban kitűnik, hogy a fenti ügyeken túl az európai (bizottsági és bírósági) gyakorlat egy nagyobb szegmense is – habár hivatkozás nélkül – inspirációul szolgált: például az *Abdulaziz, Cabales és Balkandali kontra Egyesült Királyság*¹⁰⁸ vagy a *Beldjoudi kontra Franciaország*¹⁰⁹ ügyek.¹¹⁰

A *huszonegyedik tanácsadó vélemény*¹¹¹ a migráns gyermekek jogaival foglalkozott. Ebben egy 2006-os belga ügyre hivatkozva megállapították, hogy a zárt befogadó központok – sérülékenységükre tekintettel – nem megfelelőek a migráns gyermekek számára, illetve utalt azon megszilárdult európai ítélkezési gyakorlatra, mely szerint az érintett olyan betegsége, amelyet a származási országban nem képesek kezelni, indokál szolgál a kitoloncolás megtagadásának. De hivatkozott még az európai rendszerre a tisztességes eljárás és a non-refoulement elv összefüggései, valamint az életkörülményekből adódóan az embertelen, megalázó bánásmód kapcsán is.¹¹²

¹⁰³ EJAB, OC-18/03 tanácsadó vélemény, para. 80.

¹⁰⁴ EJAB, OC-18/03 tanácsadó vélemény, paras. 89–90.

¹⁰⁵ EJEB, *Young, James and Webster kontra Egyesült Királyság*, 1981. január 13., No. 7601/76, 7806/77.

¹⁰⁶ EJAB, OC-18/03 tanácsadó vélemény, para. 143.

¹⁰⁷ EJAB, OC-18/03 tanácsadó vélemény, Antonio Augusto Cançado Trindade kv., paras. 61–62.

¹⁰⁸ EJEB, *Abdulaziz, Cabales és Balkandali kontra Egyesült Királyság*, 1985. május 28., Nos. 9214/80; 9473/81; 9474/81.

¹⁰⁹ EJEB, *Beldjoudi kontra Franciaország*, 1992. március 26., No. 12083/86.

¹¹⁰ CANÇADO TRINDADE 2008.

¹¹¹ EJAB, OC-21/14 tanácsadó vélemény, 2014. augusztus 19.

¹¹² EJAB, OC-21/14 tanácsadó vélemény, paras. 180., 229–230, 237., utóbbiban a ma Európában is sokat idézett *M.S.S. kontra Belgium és Görögország* ügyet idézve (EJEB, *M.S.S. kontra Belgium és Görögország*, 2011. január 21., No. 30696/09.).

Az eddigi utolsó, 2016 februárjában született *huszonkettedik tanácsadó vélemény* – amely a jogi személyeknek az amerika-közi rendszerben biztosított jogokról szól – szintén kitér (többek között) az európai rendszer ismertetésére is, ahol egyébként valóban elfogadott a természetes személyek mellett a jogi személyek jogainak védelme is.¹¹³

4. ZÁRÓ GONDOLATOK – HOVA TOVÁBB?

A fent bemutatott, rendkívül jelentős európai befolyás nem meglepő. A két bíróság kölcsönhatása – ahogyan az az amerikai hivatkozások egy részéből is kiderül – még az 1960-as évekre, az Amerikai Egyezmény keletkezésének idejére nyúlik vissza. Még René Cassin és Giorgio Balladore Pallieri európai bírák is részt vettek – megfigyelőként – az Amerikai Egyezmény megalkotására összehívott konferencián, sőt, annak munkamegbeszélésein René Cassin kifejtette az európai hibákat is.¹¹⁴ Ez is megalapozhatta a tanácsadó véleményekben is megjelenő, az európai gyakorlatra történő rendkívül gyakori hivatkozást.

A jövőre nézve joggal bízhatunk a tendencia folytatásában. Az Amerika-közi bírák már akkor is nagy jelentőséget tulajdonítottak európai társuk ítélkezési gyakorlatának, amikor az még igen szerényen hivatkozott a San José-i gyakorlatra. Most, hogy ez a trend már megfordult,¹¹⁵ és Európa is jobban figyel az Amerika-közi eredményekre, semmi okunk feltételezni az Amerika-közi gyakorlat megfordulását. Fontos hangsúlyozni, hogy ez az egymásra hatás semmivel sem csökkenti a regionális bíróságok presztízsét, viszont nagyban növeli – univerzális értelemben is – az emberi jogvédelem szintjét.

Jelenleg több tanácsadó véleményezési eljárás is folyamatban van: a Costa Rica által a nemi azonosság és névváltás kapcsán kezdeményezett tanácsadó vélemény várhatóan kitér majd az EJEB Christine Goodwin és hasonló ügyekben hozott ítéleteire.¹¹⁶ Ecuador menedékjog kapcsán feltett kérdésére adandó válaszában az EJAB valószínűleg szintén utal majd a strasbourgi gyakorlatra – még akkor is, ha tudnunk kell, hogy az EJEB főként a kiutasítás kérdésével foglalkozott; egyéb aspektusokból azonban az EJAB hajtott végre nagyobb jogfejlesztést (mint láttuk, még külön tanácsadó vélemények is születtek a kérdésben). Igazán izgalmasnak ígérkezik a Kolumbia által tanácsadó véleményezési eljárásra felterjesztett azon kérdés, amely egyes nagyobb projektek a tengeri környezetre gyakorolt hatása emberi jogi vetületeinek vizsgálatát kéri az EJAB-tól. E tekintetben – noha az EJEB főként a magánélethez való jog sérelme kapcsán, ritkábban más jogokkal összefüggésben valóban óriási lépést tett azzal, hogy beemelte egy környezetvédelmi kérdések vizsgálatát (szigorúan emberi jogi aspektusokból) az ítélkezésébe – Strasbourg valójában nem

¹¹³ EJAB, OC-22/16 tanácsadó vélemény, 2016. február 26., paras. 51–56.

¹¹⁴ Lásd PARKER 1983.

¹¹⁵ Lásd http://echr.coe.int/Documents/Research_report_inter_american_court_ENG.pdf (2017. 01. 20.)

¹¹⁶ EJEB, Christine Goodwin kontra Egyesült Királyság, 2002. július 11., No. 28957/95.

alkotott (mert az egyezmény szövegéből adódóan nem is alkotott) forradalmit. Ettől függetlenül az EJAB minden bizonnyal megvizsgálja majd a strasbourgi gyakorlatot is.

A két bíróság kölcsönhatását, jelen esetben az európai ítélkezési gyakorlatnak az Amerika-közi bíraskodásra gyakorolt befolyását számos úton-módon mutathatjuk be. A tanácsadó véleményezési eljárások ennek azért különösen értékes eszközei, mert tükrözik a fejlődési tendenciát, és – a folyamatban lévő eljárások kapcsán – megadják nekünk (legalább részben) a jövőbe látás reményét is.

BIBLIOGRÁFIA

ACEVES 1998

ACEVES, William J.: The Vienna Convention on Consular Relations: a Study of Rights, Wrongs and Remedies. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, March 1998, Vol. 31, 257–304.

BUTLER 2005

BUTLER, Israel de Jesús: The Rights of the Child in the Case Law of the Inter-American Court of Human Rights: Recent Cases. *Human Rights Law Review*, 2005, Vol. 5, 151–166, 155.

CANÇADO TRINDADE 1998

CANÇADO TRINDADE, Antônio Augusto: The Operation of the Inter-American Court of Human Rights. In: *The Inter-American System of Human Rights*. Eds.: HARRIS–LIVINGSTONE, Oxford, Calendron, 1998, 133–150.

CANÇADO TRINDADE 2006

CANÇADO TRINDADE, Antonio Augusto: The Inter-American system of protection of Human Rights: the developing case-law of the Inter-American Court of Human Rights (1982–2005). In: *International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges*. Eds.: GOMEZ ISA, Felipe–DE FEYTER, Koen. Bilbao, University of Deusto press, 2006, 475–506.

CANÇADO TRINDADE 2007

CANÇADO TRINDADE, Antonio Augusto: The Humanization of Consular Law: The Impact of Advisory Opinion No. 16 (1999) of the Inter-American Court of Human Rights on International Case-Law and Practice. *Chinese Journal of International Law*, March 2007, Vol. 6, 1–15.

CANÇADO TRINDADE 2008

CANÇADO TRINDADE, Antônio Augusto: Le déracinement et la protection des migrants dans le droit international des droits de l'homme. *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, 2008/74, 289–328.

CHOLEWINSKI 2008

CHOLEWINSKI, Ryszard: The Human and Labor Rights of Migrants: Visions of Equality. *Georgetown Immigration Law Journal*, Winter 2008, Vol. 22, 177–211.

EPPS 2004

EPPS, Valerie: Violations of the Vienna Convention on Consular Relations: Time for Remedies. *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution*, 2004, Vol. 11, 1–27.

LYON 2007

LYON, Beth: Tipping the Balance: Why Courts Should Look to International and Foreign Law on Unauthorized Immigrant Worker Rights. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, Vol. 29, Fall 2007, 169–217.

PARKER 1983

PARKER, Mary Caroline: „Other Treaties”: The Inter-American Court of Human Rights Defines its Advisory Jurisdiction. *American University Law Review*, Fall 1983, Vol. 33, 211–243.

RAY 2003

RAY, Sarah M.: Domesticating International Obligations: How to Ensure U.S. Compliance with the Vienna Convention on Consular Relations. *California Law Review*, December 2003, Vol. 91, 1729–1765.

ROSENBLUM 2006

ROSENBLUM, Lilah S.: Mistakes in the Making: The Failure of U.S. Immigration Reform to Protect the Labor Rights of Undocumented Workers. *Human Rights Brief*, Spring 2006, Vol. 13, 23–32.

SATTERTHWAITE 2005

SATTERTHWAITE, Margaret L.: Crossing Borders, Claiming Rights: Using Human Rights Law to Empower Women Migrant Workers. *Yale Human Rights and Development Law Journal*, 2005, Vol. 8, 1–59.

SCHMID 2006

SCHMID, Julie Calidonio: Advisory Opinions on Human Rights: Moving Beyond a Pyrrhic Victory. *Duke Journal of Comparative and International Law*, Spring 2006, Vol. 16, 415–447

STRAUSS 1987

STRAUSS, Leslie R.: Press Licensing Violates Freedom of Expression – Compulsory Membership in an Association Prescribed by Law for the Practice of Journalism, 5 *Inter-Am. Ct. H.R. (Ser. A.)* (1986). *University of Cincinnati Law Review*, 1987/5, 891–317.

YBARRA 2007

YBARRA, Ray: Thinking and Acting Beyond Borders: an Evaluation of Diverse Strategies to Challenge Vigilante Violence on the U.S.–Mexico Border. *Stanford Journal of Civil Rights & Civil Liberties*, August 2007, Vol. 3, 377–423, 397.

YEARBOOK 1962

Yearbook of the European Convention on Human Rights, Council of Europe, Directorate of Human Rights, 1962.

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS DÉL-AMERIKA GAZDASÁGI KAPCSOLATAI

NAGY ZOLTÁN–SEBESTYÉNNÉ SZÉP TEKLA

BEVEZETÉS

Dél-Amerika újkori történetének egyik sarokpontja az 1494-es Tordesillasi szerződés, melyet Spanyolország Tordesillas városában írt alá Spanyolország és Portugália királya VI. Sándor pápa közvetítésével. A célja az volt, hogy felosztásra kerüljenek Portugália és Spanyolország között az Európán kívüli újonnan felfedezett területek. Ennek értelmében a Zöldfoki-szigetektől körülbelül 2000 kilométerre nyugati irányba húzták meg a választóvonalat: az ettől nyugatra eső területek a spanyolok, a keletre esők pedig a portugálok érdekszférájába kerültek. Így Brazília területének jó része Portugáliához tartozott, a hivatalos nyelv is a portugál lett, bár itt jegyeznénk meg, hogy a szerződés aláírásakor a két államnak még fogalma sem volt e földdarab (a mai Brazília) létezéséről, melyet csak később, 1500-ban fedeztek fel, illetve a feltárása, megismerése is ezt követően kezdődött meg.¹

A gyarmatosítást követően egy kereskedelmi háromszög jött létre Brazília, Afrika és Portugália között. Afrika rabszolgákat „szolgáltatott”, vagyis munkaerővel látta el Brazília cukornádültetvényeit, melyről a megtermelt cukrot (egyéb nyersanyagokkal együtt) Portugáliába szállították késztermékekért cserébe. Az első évtizedekben az európai gyarmatosítók tevékenysége még csak egy szűk tengerparti sávra korlátozódott, a belső, szárazföldi területek iránt akkor nőtt meg az érdeklődés, amikor ott arany- és gyémánt lelőhelyekre bukkantak. Dél-Amerika és az Egyesült Államok gazdasági kapcsolatai a XIX. századtól erősödnek meg, ugyanakkor az 1823-as Monroe-doktrínával az amerikai kormányzat nagy kockázatot vállalt, hiszen valószínűleg nem lett volna ereje egy európai katonai akció megállítására.²

A spanyol gyarmatok a XIX. század elején nyerték el függetlenségüket Spanyolországtól, Brazília 1822-ben Portugáliától, melyet az anyaország csak három évvel később, 1825-ben ismert el, miután Brazília átvállalta a portugál államadóság egy bizonyos részét (82 millió librát)³. A XIX. század elejét a kávékonjunktúra jellemezte, melynek hatására megindult a vasútépítés, a kontinens modernizálódá-

¹ TARJÁN 2016.

² MAGYARICS 2014.

³ MAJOROS 2011.

sa.⁴ Dél-Amerikában a XIX. század közepén, vagyis a gyarmatosítás és az egyes országok függetlenségének elnyerése után is általánosan jellemző maradt a nyersanyagokra és a feldolgozatlan termékek termelésére való szakosodás, a mezőgazdaságban a monokultúrás termelés. Ez egyszerre idézett elő fokozott importigényt (hiszen csökkent az önellátás), és exportorientáltságot, melynek hatására megnőtt ezen országok függése a világgazdasági folyamatoktól.⁵

Az 1929–1933-as világgazdasági válság hatására a dél-amerikai országok többségében hasonló gazdaságpolitikát követtek. Fő céljuk az önellátás megteremtése volt a protekcionizmus és az importhelyettesítés által, erőltetett iparosítási hullámot indítottak el. Ennek eredményessége azonban messze elmaradt a várttól (ez leginkább az 1950–1960-as években válik nyilvánvalóvá), melynek okai az alábbiak voltak:

1. a válság egyik következményeként a magánszféra nem rendelkezett elegendő tőkével;
2. a külföldi közvetlen tőke beáramlása is mérsékelt volt;
3. az állam a legfőbb beruházó, de megfelelő mennyiségű tőke hiányában külföldi hitelfelvétellel (kölcsönökkel) volt képes csak végrehajtani az erőltetett iparosítást;
4. a magas importvámok ugyan megvédték a hazai termelőket a külső versenytől, de éppen ezáltal nem voltak ösztönözve a hatékony, költségorientált, versenyképes termékeket előállító termelésre.⁶

Államosítási hullám zajlott le a stratégiai ágazatokban (például energetika, közlekedés, kommunikáció, bányászat), jelentősen megnőtt az állami vállalatok részaránya. Ezek hatékonysága azonban messze elmaradt a versenytársakétól, de ezt a problémát jó ideig elfedte a világgazdasági válságot követő konjunkturális időszak. A külföldről kapott kölcsönöket nem tudták hatékonyan felhasználni, hiszen – épp a protekcionista intézkedések következményeként – a vállalatokat egy a nemzetközi versenytől védett burok vette körül, melyek így nem voltak képesek a termelékenység növelésére.

Az erőteljes importhelyettesítés ellenére nem változott az exportszerkezet, és az export továbbra is jelentős növekedési forrás maradt. Az 1970-es évek elején a gazdasági növekedés hatására megnőtt a belső kereslet, de az elégtelen helyi termelés következtében ennek kielégítése is importtal valósult meg, mely tovább rontotta az országok fizetési mérlegét. Az 1973-es olajárrobbanás hatása (ennek lényege, hogy rövid időn belül 3 US\$-ról 12 US\$-ra nő egy hordó kőolaj ára) a külkereskedelmi cserearányok romlását hozta magával, hiszen a dél-amerikai országok jelentős része nettó kőolajimportőr, tehát az energetikai kiadások jelentős megugrásával kellett szembenéznük. Ugyanakkor a nyersanyagok, mezőgazdasági termékek ára

⁴ BLAHÓ 2010.

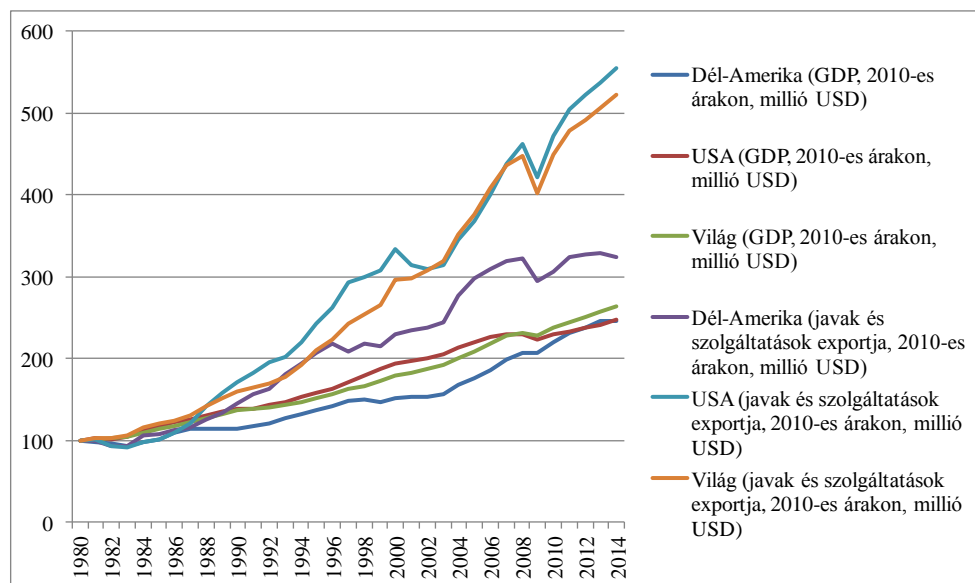
⁵ BASSA ET AL. 2004.

⁶ KUTTOR ET AL. 2014.

a kereslet visszaesése következtében csökkent, mely a külkereskedelmi hiány emelkedését (így a fizetési mérleg hiányát) idézte elő.

Az 1970-es és '80-as években jelentős inflációval kellett megbirkózniuk a térség országainak, melyet folyamatos leértékelésekkel próbáltak kordában tartani. Azonban adósságuk jó része amerikai dollár alapú volt, így a leértékelések hatására nőtt a régió országainak eladósodottsága, 1978–1982 között megduplázódott a térség országainak összes adóssága.⁷

A problémát ezek mellett fokozta a rossz szerkezetű adósságállomány, mely a rövid lejáratú, illetve külföldi valutában felvett hitelek magas arányát jelenti. Az 1980-es évek elejére hitelválság bontakozott ki, melynek hatására az IMF is megjelent a térségben ortodox gazdaságpolitikát érvényesítve cserébe a különböző mentőcsomagokért. Ezt az évtizedet „az elveszett évtizednek” is nevezik, de ugyanakkor számos olyan folyamat zajlott le, mely a következő két évtized fejlődésének lehetőségét teremtette meg. Jelentős privatizációs hullám indult el, az IMF feltételként szabta a szigorú fiskális és monetáris politikát, a protekcionista intézkedések (például vámok) leépítését. Ezen intézkedések hatására a '90-es években konszolidálódott ezen országok gazdasága, átlagosan évi 3–4%-os GDP-növekedést sikerült elérni.

1. ábra: Dél-Amerika, az Amerikai Egyesült Államok és a világ GDP-jének, illetve exportjának alakulása (1980–2014, 1980 = 100%)

Forrás: Világbank (2016) adatai alapján saját szerkesztés

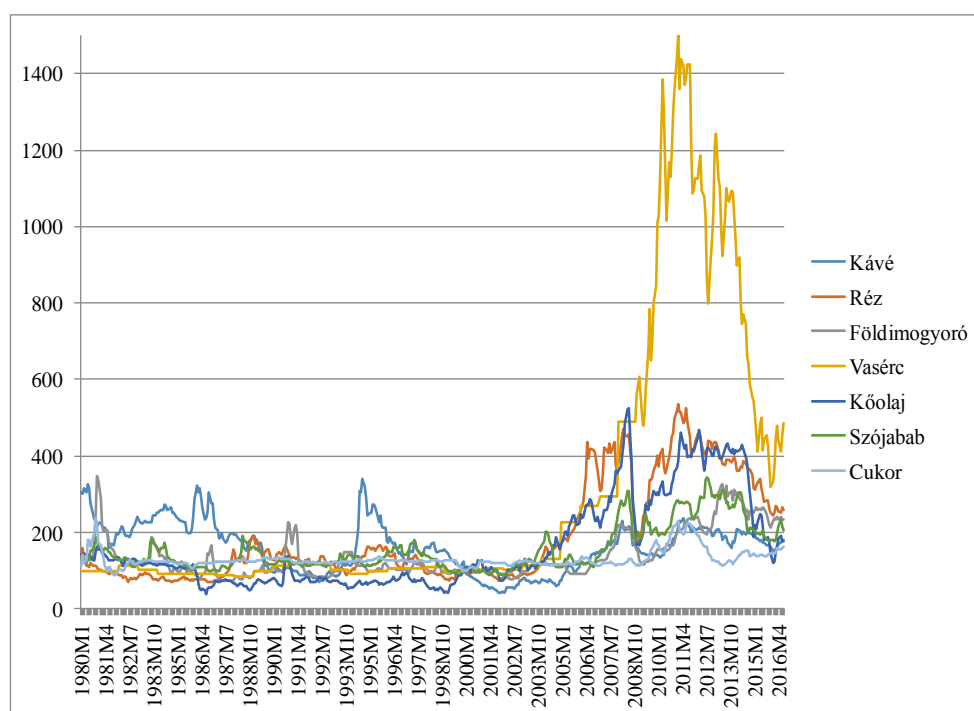
⁷ BASSA ET AL. 2004, 223.

Az 1990-es évek két főbb szakaszra bontható: az első az 1990-től 1995-ig tartó időszak, a második pedig az 1996–2000-es évek. Az első időszakot elsősorban a reformok megindulása jellemezte (egyrészt az IMF jelenlétének köszönhetően), felgyorsult a privatizáció, megindult a világgazdaság felé nyitás. A második időszak első két évében folytatódtak ezek a pozitív folyamatok, erősödtek a regionális kapcsolatok, a regionális integrációk. Az 1997–1998-as ázsiai válság azonban negatívan befolyásolta Dél-Amerika gazdaságát, mely ekkorra még nem tudott annyira megerősödni, hogy függetleníthesse magát a kívülről jövő sokkaktól. Válság idején általános tendencia, hogy a nemzetállamok protekcionista eszközökhöz nyúlnak (például vámok és adminisztratív szabályozó eszközök segítségével), mely az exportorientált dél-amerikai államokat exportpiacaik beszűkülésével, illetve a tőkeáramlások csökkenésével fenyegette.

Az 1997-es délkelet-ázsiai válság érzékenyen érintette az éppen csak növekedésnek indult gazdaságot. Egyrészt csökkent a befektetői kedv, visszaesett a kereslet a nemzetközi piacokon, továbbá számos exporttermék (főként a nyersanyagoké) ára csökkent, növelve ezzel a külkereskedelmi hiányt. A 2000-es évektől újra elindult a gazdasági növekedés, mely elsősorban az Egyesült Államokkal való kapcsolatnak köszönhető, mely megnövekedett fogyasztásával, beruházásaival (mely szorosan összefügg a FED által alacsonyan tartott jegybanki alapkamattal) mintegy magával húzta a régió országait (1. ábra).

A 2008–2009-es válság természetesen érintette a kontinenst, de messze nem olyan mértékben, mint Európát vagy az Amerikai Egyesült Államokat, illetve az okok is különbözőek. A latin-amerikai regionális gazdasági válság oka nem az volt, hogy a helyi bankok derivált pénzügyi befektetései elértéktelenedtek volna. A probléma forrása a kontinens exportszerkezetében keresendő, mely erőteljesen nyersanyag és félkész termék orientált. A 2000-es évek első harmadában ezen országok exportbevétele nagy mértékben megnövekedett elsősorban az emelkedő nyersanyagárak miatt. A gazdasági növekedéshez hozzájárultak még a külföldön dolgozó állampolgárok hazautalt jövedelmei, illetve a hazai kamatlábak emelkedése következtében beáramló FDI. A megnövekedett bevétel a nyersanyag-tulajdonosok, a menedzsment, illetve az adott szektorban foglalkoztatottak között került felosztásra, továbbá még részesedtek belőle azok a gazdasági szereplők, akik tevékenységükkel ehhez a szektorhoz kapcsolódtak. A helyi devizák megerősödése következtében azonban hosszú távon csökkent az export versenyképessége, melyhez a válság hatására csökkenő nyersanyagárak is hozzájárultak. A gazdasági növekedés visszaesett, hiszen egyrészt lassult a külföldi tőkebeáramlás, valamint csökkentek a külföldön dolgozók által hazautalt pénzüsszegek. Ez lassította az ipart, a kereskedelmet, az építőipart és növekvő munkanélküliséget eredményezett. Az Amerikai Egyesült Államok belső fogyasztásának visszaesése arra készítette a dél-amerikai államokat, hogy diverzifikálják exportjukat, új kereskedelmi partnereket keressenek. Ebben a törekvésükben partnerre találtak Kínát és Indiát tekintve, akik szintén potenciális kereskedelmi partnerekként tekintettek a kontinens országaira (a későbbiekben

látni fogjuk, hogy a legtöbb dél-amerikai ország esetében az Amerikai Egyesült Államok mellett az egyik legjelentősebb kereskedelmi partner Kína).^{8,9}

2. ábra: Dél-Amerika legfontosabb export cikkeinek áralakulása (1980–2016, havi adatok, 2000M1 = 100%, %)

Forrás: IMF (2016) adatai alapján saját szerkesztés

Ugyanakkor 2010 óta az export értékének stagnálása, illetve visszaesése (az IDB [2016] adatai szerint 2015-ben 21%-kal csökkent az export 2014-hez képest) figyelhető meg a kontinens országaiban, mely elsősorban a kivitelük jelentős részét adó nyersanyagok, továbbá élelmiszeripari alapanyagok árcsökkenésével magyarázható. Az elmúlt néhány évben mintegy harmadára esett vissza a vasérc ára a 2011-es csúcshoz képest, de a rézért is már csak fele annyit adnak a nemzetközi piacokon, mint 2012-ben. A kőolaj árának drasztikus csökkenése (a stabil 100 USD-os hordónkénti ár 2014 második felében meredeken zuhant és 40 USD alá csökkent) csőd közeli állapotot idézett elő Venezuelában, de a brazil, kolumbiai, ecuadori és a bolíviai fizetési mérleg romlásához is hozzájárult.¹⁰ Az árak esését az

⁸ MAJOROS 2011.

⁹ BLAHÓ 2010.

¹⁰ IDB 2016.

exportvolumen emelkedése se tudta kompenzálni, melyhez a kínai növekedési ütem csökkenése, a fejlett világ gyengélkedése járult hozzá elsősorban (2. ábra).

A DÉL-AMERIKAI ORSZÁGOK GAZDASÁGA NAPJAINKBAN

A dél-amerikai szubkontinens országai heterogén képet mutatnak: találunk államcsőd szélén álló nemzetgazdaságot (Venezuela), a szubkontinens Svájcaként emlegetett kis jóléti államot (Uruguay), a világ első indián származású elnöke által vezetett országot (Bolívia), illetve a BRIC országcsoporthoz tartozó tagját, Brazíliát, mely az elmúlt mintegy két évtized alatt a világgazdaságot meghatározó szereplővé lépett elő (elsősorban Cardoso és Lula da Silva elnöksége során). Ez utóbbi a kontinens legnagyobb országa (mind földrajzilag, mind népesség és gazdaság szempontjából) és számos tekintetben a legek közé tartozik: a világ 5. legnépesebb és legnagyobb területű állama, a nominális GDP alapján a 9. legnagyobb gazdasággal rendelkező országa volt 2015-ben. Brazília a világ 4. leghosszabb úthálózatával rendelkezik (1 751 868 km-t tesz ki), és mára a világ legnagyobb etanol, vagyis alternatív üzemanyag gyártójává vált.

A legnyitottabb országok (vagyis ahol a kereskedelem aránya a legnagyobb a GDP-hez képest) a legkisebb országok lesznek, így Guyana, Suriname, Paraguay és Bolívia. A külföldi nettó tőkeáramlás tekintetében kijelenthető, hogy a régió országai jelentős haszonélvezők, a legtöbb országban a nettó egyenleg pozitív (1 táblázat).

1. táblázat: Főbb gazdasági mutatók (2015)

	GDP piaci áron (konstans 2010-es árakon, ezer USD)	GDP/fő (konstans 2010-es árakon, USD)	Népesség	Folyó fizetési mérleg (GDP %-a)	Infláció, fogyasztói árindex (éves %)	Kereskedelem (GDP %-a)	FDI (nettó beáramlás, a GDP %-ában)	FDI (nettó kiáramlás, GDP %-ában)
Argentína	521 273 744*	12128*	43 416 755	-1,47	10,62**	29,28*	0,92*	0,35*
Bolívia	25 444 881	2 373	10 724 705	-0,05	4,06	85,26*	1,52	0,00
Brazília	2 319 423 390	11 159	207 847 528	-3,32	9,03	27,37	4,23	0,76
Chile	262 513 014	14 626	17 948 141	-1,98	4,35	60,38	8,52	6,57
Ecuador	86 165 289	5 337	16 144 363	-2,18	3,97	45,13	1,05	0,06
Guyana	2 810 153	3 663	767 085	-4,55	0,92*	120,53	3,69	0,00
Kolumbia	359 196 735	7 448	48 228 704	-6,48	5,01	38,95	1,44	4,15
Paraguay	25 393 385	3 825	6 639 123	-0,38	3,13	82,15	1,02	-0,03
Peru	187 459 200	5 974	31 376 670	-4,39	3,56	44,62	0,07	3,57
Suriname	5 038 472	9 279	542 975	-16,57	6,90	91,10	-1,70	4,03
Uruguay	47 849 274	13 944	3 431 555	-3,64	8,67	44,90	3,27	0,25
Venezuela	397 989 886	12 794	31 108 083	1,24**	121,74	54,28**	0,58**	0,06**
USA	16 548 573 278	51 486	321 418 820	-2,70	0,12	28,06	2,28	1,92

Megjegyzés: *2014. évi adat; **, 2013. évi adat

Forrás: Világbank (2016) adatai alapján saját szerkesztés

Az országok gazdasági fejlettségének növekedése a 2000-es évektől azonban mennyiségi, elsősorban a multinacionális vállalatok betelepülésének és a termelési szerkezet átalakításának köszönhetően ment végbe.¹¹ A transznacionális vállalatok szempontjából Dél-Amerikában a legnagyobb fogadó ország Brazília az UNCTAD (2016) adatai szerint. Általánosságban a befektető vállalatok stratégiája a nemzetközi piac és a fogadó ország belpolitikai lehetőségeinek kihasználásán alapul. Négy fő célt különböztethetünk meg:

1. nyersanyagellátás biztosítása a többi vállalati egység számára;
2. szinergia, termelői hatékonyság keresése;
3. a globális piaci részesedés növelése;
4. az országok belső piacára jutás.

Ezek közül jelen helyzetben a kontinensen a legfontosabb az ásványkincsekhez való hozzáférés biztosítása, továbbá a belső piacra jutás (ez elsősorban Argentína és Brazília esetében igaz). A vállalatok számára a növekedés fő forrását a legtöbb országban az ásványkincsek, nyersanyagok jelentik, bár felélésük helyrehozhatatlan károkat okozna nemcsak a térség, de az egész bolygó számára.

2. táblázat: A Fortune Global 500-as rangsorba bekerült dél-amerikai vállalatok 2015-ben

Nemzetiség	Vállalat	Rangsor	Székhely	Bevétel (millió US\$)
Brazil	Petrobras	58.	Rio de Janeiro	97,314
Brazil	Banco do Brasil	115.	Brasília	67,071
Brazil	Banco Bradesco	209.	Osasco	43,740
Brazil	Vale	417.	Rio de Janeiro	25,609
Brazil	JBS	185.	São Paulo	48,870
Brazil	Itaú Unibanco Holding	159.	São Paulo	55,082
Brazil	Ultrapar Holdings	474.	São Paulo	22,695

Forrás: <http://beta.fortune.com/global500/list/>

2005-ben még csak 3 brazil vállalat szerepelt a Fortune Global 500-as rangsorban, addig 2015-ben már 7 dél-amerikai vállalat (ezek mindegyike brazil), melyek között találunk olajcégeket és pénzügyi intézményeket egyaránt (2. táblázat).

A 2000. évet követően a külkereskedelem jelentősen bővült, mind az exportérték és volumen, mind az importérték és volumen tekintetében. Bolíviában majdnem tízszeresére nőtt az exportérték, miközben az import kevesebb, mint hatszorosára, tehát az egyenleg erőteljes javulása figyelhető meg. Venezuelában ezzel ellenkezőleg, a behozatal erősödött jelentősen, a kivitel bővülése ezt nem tudta fedezni, mely statisztikailag is jól mutatja a gazdaság jelenlegi nehéz helyzetét (3. táblázat).

¹¹ MAJOROS 2011.

3. táblázat: Főbb kereskedelmi mutatók

	Exportérték index (2000 = 100)	Export-volumen index (2000 = 100)	Javak és szolgáltatások exportja (GDP %-ában)	Import-érték index (2000 = 100)	Import-volumen index (2000 = 100)	Javak és szolgáltatások importja (GDP %-ában)	Teljes megtakarítás (az import fedezésére, hónapok száma)
Argentína	273,25*	159,36*	14,79*	259,69*	257,89*	14,49*	3,46
Bolivia	997,63*	355,72*	43,29*	569,54*	411,29*	41,97*	12,21*
Brazília	408,39*	193,69*	13,04	407,81*	251,91*	14,32	14,38
Chile	393,93*	165,44*	30,05	389,90*	221,79*	30,33	5,40
Ecuador	522,31*	250,61*	21,07	745,46*	650,05*	24,06	1,16
Guyana	232,71*	103,83*	45,70	310,42*	148,19*	74,83	3,31
Kolumbia	420,10*	224,53*	14,71	432,78*	554,92*	24,24	7,51
Paraguay	438,92*	301,38*	41,86	538,38*	380,11*	40,28	5,73*
Peru	565,45*	204,43*	21,03	425,12*	571,08*	23,59	14,00
Suriname	541,39*	228,74*	40,60	197,24*	382,22*	50,50	1,45
Uruguay	399,33*	223,51*	22,30	331,37*	238,36*	22,60	13,01
Venezuela	258,58**	71,06**	24,76**	329,98**	230,90**	29,51**	3,13
USA	207,25*	156,67*	12,56	191,58*	138,87*	15,50	1,37

Forrás: Világbank (2016) adatai alapján saját szerkesztés

MÓDSZERTAN

Tanulmányunkban számos kereskedelmi mutatót (exportintenzitási mutató, cserearány mutató, exportérzékenység, Herfindahl–Hirschman-index) alkalmazunk.

Az **exportintenzitási mutató** a gazdasági nyitottság mérésére alkalmas. Ez egy viszonyszám, mely azt mutatja meg, hogy az adott ország a hazai munka mekkora hányadát (hány százalékát) értékesíti a külső piacokon. Optimális mértéket nem tudunk meghatározni, de általános szabály, hogy minél kisebb egy nemzetgazdaság, annál inkább rá van utalva a nemzetközi gazdasági együttműködésre.¹²

$$\text{exportintenzitási mutató} = \frac{\text{export}}{\text{GDP}} * 100$$

Az egyik leginformatívabb **cserearány-mutató** az exportár és importár-index változásának hányadosa, melyből arra következtethetünk, hogy egyik évről a másikra romlott vagy javult az export átlagos vásárlóereje.

$$\text{egyszerű cserearány – mutató} = \frac{\text{exportárindex}}{\text{importárindex}} * 100$$

¹² LAKOS–SZIVI 2005.

Az **exportérzékenység** megmutatja, hogy a GDP elemi elmozdulása milyen mértékű változást enged meg az exportvolumen területén.

$$\text{exportérzékenység} = \frac{\Delta \text{export}}{\Delta \text{GDP}}$$

A koncentráció mérésére alkalmas a **Herfindahl–Hirschman-index**^{13,14}

$$S_j = \frac{X_j}{\sum_j X_j}$$

$$HHI = \sum_j S_j^2$$

ahol: X_j egy választott kvantitatív indikátor (jelen esetben az adott ország részese-dése az összes exportból) és j az országok csoportja ($j=1, \dots, N$)

A Herfindahl–Hirschman-index tehát képes mérni a diverzifikációt, melynek értéke minél közelebb van az 1-hez, annál koncentráltabb a piac. Amennyiben eléri az 1-t, az azt jelenti, hogy mindössze egy kereskedelmi partnere (vevője vagy szállítója) van az adott országnak.¹⁵

EREDMÉNYEK

Dél-Amerika és az Amerikai Egyesült Államok külkereskedelmének alakulása

Dél-Amerika országai az elmúlt mintegy három évtized során jelentős mértékben liberalizálták külkereskedelmüket, csökkentették a vámokat, illetve számos régió belüli integrációs tömörülést hoztak létre (pl. Andok Csoport, Mercosur stb.) Emellett – köszönhetően az életben lévő bilaterális szabadkereskedelmi egyezményeknek – az Egyesült Államok is jelentősen csökkentette a régióból érkező javakra és szolgáltatásokra kivetett tarifális korlátozásokat. A szabadkereskedelmi egyezmények egyik fő célja, hogy a kereskedelmen keresztül támogassa a régió országainak gazdasági fejlődését, megnövelve ezáltal a régió szociális stabilitását, mely alapvető érdeke az Egyesült Államoknak is.¹⁶ Ugyanakkor a régió legfontosabb országaival, így Argentínával, Brazíliával és Venezuelával mind a mai napig nem jött létre kereskedelmi egyezmény, mely egyrészt az alacsonyabb kereskedelmi függőséggel magyarázható, továbbá azzal, hogy ezek az országok – elsősorban Brazília – külpolitikájukban csökkenő szerepet szánnak az Államoknak. A Világbank (2016) adatai

¹³ CHRISTIE 2009.

¹⁴ IMF 2011.

¹⁵ CHUANG–MA 2013.

¹⁶ HORNBECK 2011.

szerint Dél-Amerika messze nem a legfontosabb kereskedelmi partnere az Egyesült Államoknak, 2015-ben a régióval folytatott teljes külkereskedelem az összes kereskedelemnek mindössze 3,85%-át tette ki. Ugyanakkor így még bőven van lehetőség a további növekedésre, a kapcsolatok intenzifikálására. Kolumbiával, Chilével és Peruvall már érvényben van szabadkereskedelmi megállapodás, de ahogy azt HORNBECK (2011) kifejti Venezuelával, Brazíliával, Argentínával, Ecuadorral és Bolíviával nem lehet a közel jövőben hasonló megállapodásra számítani, tekintettel azok Amerika-ellenes külpolitikájára.

4. táblázat: Az Amerikai Egyesült Államok és a dél-amerikai régió országainak TOP5 exportpartnere és azok részaránya az összes export arányában (% , 2015)

	TOP 5 exportpartner				
Argentína	Brazília (17,76%)	Kína (9,12%)	USA (6,03%)	Chile (4,23%)	India (3,53%)
Bolívia	Brazília (27,51%)	Argentína (16,79%)	USA (12,4%)	Kolumbia (6,62%)	Kína (5,23%)
Brazília	Kína (18,63%)	USA (12,67%)	Argentína (6,7%)	Hollandia (5,26%)	Németország (2,71%)
Chile	Kína (26,31%)	USA (13,04%)	Japán (8,61%)	Dél-Korea (6,52%)	Brazília (4,91%)
Ecuador	USA (39,42%)	Chile (6,21%)	Peru (5,1%)	Vietnam (4,28%)	Kolumbia (4,28%)
Guyana	USA (25,57%)	Kanada (22,45%)	Venezuela (9,16%)	Nagy-Britannia (8,27%)	Jamaica (3,8%)
Kolumbia	USA (26,41%)	Kína (10,5%)	Panama (6,6%)	Spanyolország (5,96%)	India (5%)
Paraguay	Brazília (31,6%)	Oroszország (9,06%)	Argentína (8,08%)	Chile (6,97%)	Olaszország (3,46%)
Peru	Kína (22,06%)	USA (15,1%)	Svájc (8,1%)	Kanada (6,94%)	Japán (3,36%)
Suriname*	USA (24,33)	Egyesült Arab Emírségek (22%)	Svájc (13,62%)	Belgium (8,46%)	Guyana (7,29%)
Uruguay	Free Zones (17,78%)	Brazília (17,59%)	Kína (13,31%)	Argentína (4,8%)	USA (4,6%)
Venezuela**	Unspecified (65,72%)	Egyéb Ázsia (31,9%)	USA (0,63%)	Kína (0,29%)	Kolumbia (0,27%)
USA	Kanada	Mexikó (15,72%)	Kína (7,73%)	Japán (4,15%)	Nagy-Britannia (3,75%)

Megjegyzés: * 2014. évi adat; ** 2013. évi adat

Forrás: WITS (2016) adatai alapján saját szerkesztés

A dél-amerikai országok legfontosabb kiviteli partnerei között – Paraguay kivételével – mindenhol ott találjuk az Amerikai Egyesült Államokat. Szintén meghatározó szereplő Kína, melynek vitathatatlan célja befolyásának növelése az Egyesült Államok kárára. Míg 2000-ben Kína részesedése Latin-Amerika külkereskedelméből mindössze 2% volt az Amerikai Egyesült Államoké pedig 53%, addig 2010-

ben Kínáé már 11%, az Egyesült Államoké viszont csak 39%.¹⁷ Braziliában, Chilében és Peruban Kína már az első számú exportpartner, sőt Argentínában is megelőzi az Egyesült Államokat. A kínai beruházások, illetve Kína behatolása ezen országok gazdaságában rövid távon pozitívan hat a növekedésre, ugyanakkor hosszú távon már a negatív hatások erősödnek fel. Egyrészt a kontinensen honos cégek egy része úgy dönt(het), hogy termelését kihelyezi Kínába, másrészt a kivitel ezáltal még inkább eltolódik a nyersanyagok irányába, növelve az országok gazdasági kitettségét (4. táblázat).

A kontinensen belüli – elsősorban Mercosur tagállamok közötti – kereskedelem is jelentősnek mondható, Brazília és Argentína a legtöbb országnak kiemelt partnere.

5. táblázat: Az Amerikai Egyesült Államok és a dél-amerikai régió országainak TOP5 importpartnere és azok részaránya az összes import arányában (% , 2015)

	TOP 5 importpartner				
Argentína	Brazília (21,75%)	Kína (19,65%)	USA (12,89%)	Németország (5,23)	Mexikó (3,05%)
Bolívia	Kína (17,98%)	Brazília (16,5%)	Argentína (11,72%)	USA (10,55%)	Peru (6,21%)
Brazília	Kína (17,92%)	USA (15,61%)	Németország (6,05%)	Argentína (6%)	Dél-Korea (3,16%)
Chile	Kína (23,48%)	USA (18,69%)	Brazília (7,71%)	Argentína (3,99%)	Németország (3,75%)
Ecuador	USA (23,78%)	Kína (19,05%)	Kolumbia (7,52%)	Dél-Korea (3,89%)	Brazília (3,41%)
Guyana	USA (23,96%)	Trinidad and Tobago (21,07%)	Venezuela (11,8%)	Kína (7,5%)	Suriname (6,49%)
Kolumbia	USA (28,51%)	Kína (18,41%)	Mexikó (8,23%)	Németország (3,95%)	Brazília (3,85%)
Paraguay	Brazília (25,04%)	Kína (23,49%)	Argentína (14,92%)	USA (7,89%)	Dél-Korea (2,7%)
Peru	Kína (22,74%)	USA (20,65%)	Brazília (5,08%)	Mexikó (4,53%)	Kolumbia (3,4%)
Suriname*	USA (27,46%)	Hollandia (14,44%)	Trinidad and Tobago (10,64%)	Kína (6,71%)	Curaçao (6,41%)
Uruguay	Kína (18,49%)	Brazília (17,04%)	Argentína (12,87%)	USA (9,4%)	Nigéria (4,54%)
Venezuela**	USA (23,33%)	Kína (17,01%)	Brazília (10,02%)	Kolumbia (5,02%)	Mexikó (4,97%)
USA	Kína (21,79%)	Kanada (13,05%)	Mexikó (12,9%)	Japán (5,84%)	Németország (5,48%)

Megjegyzés: * 2014. évi adat; ** 2013. évi adat

Forrás: WITS (2016) adatai alapján saját szerkesztés

A behozatal az exporthoz hasonlóan jellemezhető, ebben a tekintetben Kína már a legjelentősebb országokban átvette a vezető szerepet, így Braziliában, Chilében, Peruban, Uruguayban és Bolíviában. Argentínának és Paraguaynak Brazília a leg-

¹⁷ FORBES 2016.

fontosabb partnere (mint alapító Mercosur tagországoknak), az Egyesült Államok az elsőbbségét tulajdonképpen csak Venezuelában, Ecuadorban, Guyanában, Surinamban és Kolumbiában tudta megtartani (5. táblázat).

6. táblázat: Az export és import szerkezetének megoszlása az Amerikai Egyesült Államokban és a dél-amerikai régióban (% , 2015)

	Alapanyagok		Félkész termékek		Fogyasztási cikkek		Tőkejavak	
	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import
Argentína	27,34	3,61	43,68	24,27	16,94	31,25	10,15	39,23
Bolívia	27,3	1,37	24,49	23,7	46,24	39,44	1,91	34,75
Brazília	41,97	9,57	28,91	29,1	12,78	26,61	14,61	34,29
Chile	43,66	10,16	42,45	17,1	11,08	40,03	2,69	31,15
Ecuador	70,46	3,82	10,79	31,72	17,34	36,04	1,36	26,57
Guyana	36,56	4,63	52,18	14,03	10,86	59,31	0,38	21,5
Kolumbia	66,76	5,22	12,82	25,71	18,1	35,18	2,24	30,97
Paraguay	44,06	2,95	47	22,76	7,7	45,12	1,14	27,54
Peru	43,52	10,14	37,53	26,05	17,44	31,68	1,33	30,08
Suriname*	3,36	3,46	0,77	17,99	14,9	49,03	2,31	28,55
Uruguay	53,71	17,11	23,42	20,96	19,08	31,72	2,68	28,96
Venezuela**	85,47	8,84	1,7	27,06	12,61	24,98	0,2	30,05
USA	9,07	9,36	19,7	15,35	25,58	36,18	34,21	34,2

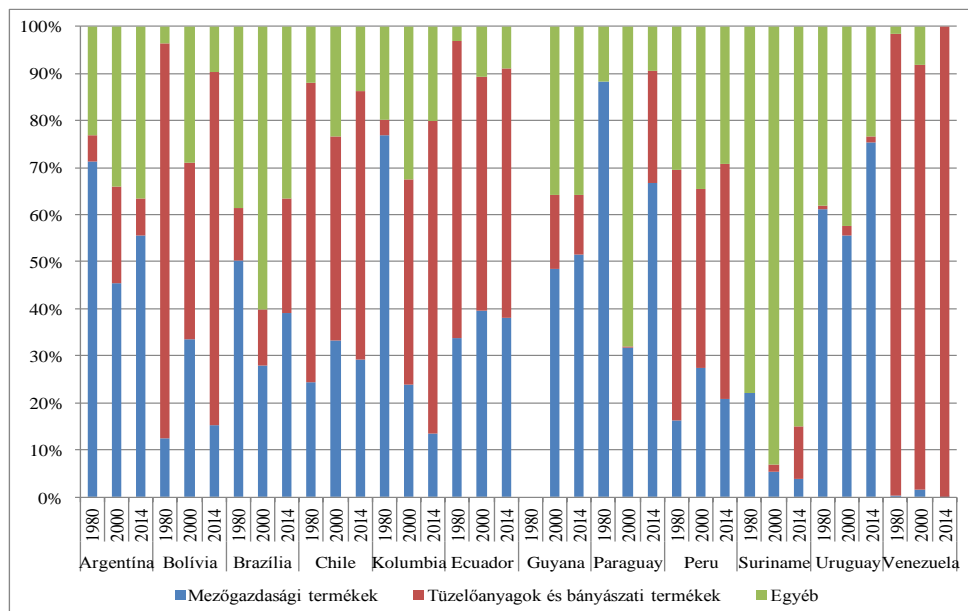
Megjegyzés: * 2014. évi adat; ** 2013. évi adat

Forrás: WITS (2016) adatai alapján saját szerkesztés

Általánosan jellemző a dél-amerikai országokra, hogy elsősorban alapanyagokat és félkész termékeket exportálnak, míg a fogyasztási cikkek, késztermékek esetében importra szorulnak. A legdiverzifikáltabb kereskedelmi szerkezettel egyértelműen Brazília rendelkezik, mely világelső a kávé, szójabab, búza, rizs, kukorica, cukornád, kakaó, dohány, banán, citrusfélék termelésében, továbbá a világ legnagyobb szója, marhahús és csirkehús exportőre.¹⁸ A fő iparágak a hajógyártás, gépipar, repülőgépipar, fémipar, élelmiszeripar, textilipar, vegyipar és így az ipari szektor jelentősebb export cikkei: alumínium, vas, acél, olaj, elektromos berendezések, cipő, repülőgép, autó, autóalkatrészek, kompresszorok, mezőgazdasági berendezések, motorok, generátorok, transzformátorok, buszok, gumik (6. táblázat).

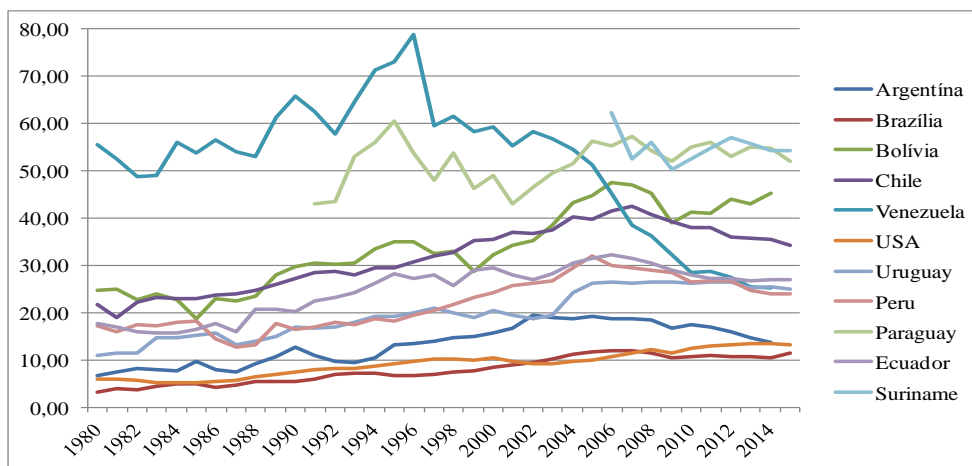
A legtöbb dél-amerikai országban – Argentína kivételével – ugyanakkor nem sikerült jelentősen csökkenteni a mezőgazdasági, illetve tüzelőanyag és bányászati termékek súlyát, sőt a 2000-es évekhez képest szinte mindenhol romlás látható (3. ábra).

¹⁸ MAJOROS 2011.

3. ábra: A dél-amerikai régió exportjának áruszerkezet szerinti megoszlása (% , 1980, 2000, 2014)

Forrás: WTO (2016) adatai alapján saját számítás

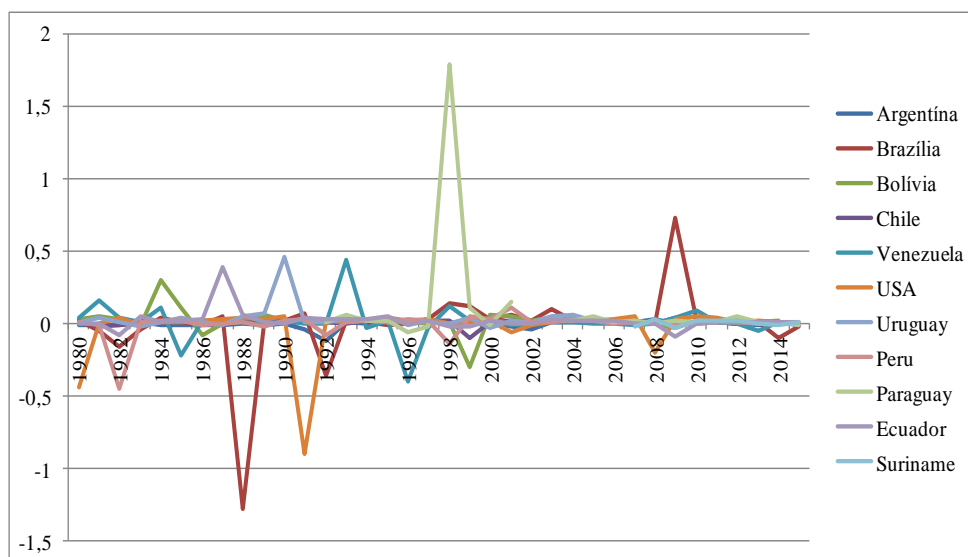
4. ábra: Exportintenzitás alakulása (1980–2015) a dél-amerikai régióban és az Amerikai Egyesült Államokban

Forrás: Világbank (2016) adatai alapján saját számítás

Az exportintenzitás, vagyis az export GDP-hez viszonyított részaránya Dél-Amerikában nagyjából a millenniumig jelentősen nőtt, ezt követően stagnálás,

illetve hanyatlás figyelhető meg. Venezuelában már 1997-ben jelentősen csökkent a nagysága, mely Hugo Chávez elnöksége alatt tovább fokozódott, jelezve az általa folytatott gazdaságpolitika irányát (4. ábra).

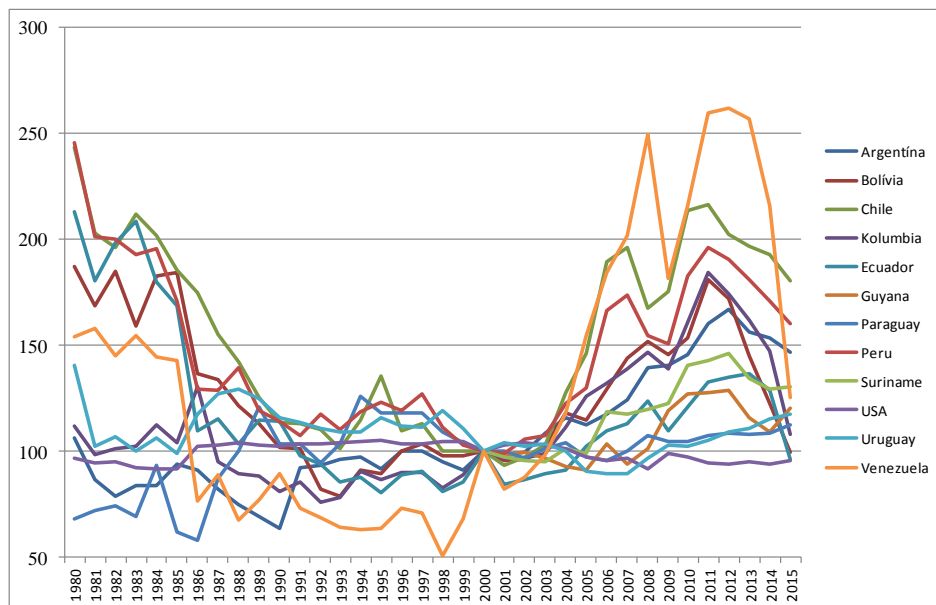
Az exportérzékenység igen hektikusan alakult a vizsgált mintegy 35 év során. A válságok (így az 1997–1998-as ázsiai válság, 2008–2009-es pénzügyi- és hitelválság) jelentősen mozgásokat idéztek elő, melynek oka elsősorban a felvevő piacok szűkülése miatti exportcsökkenés volt. A legtöbb kilengés a venezuelai és brazil gazdaságban tapasztalható, bár nagyobb mozgásra szinte minden országban találunk példát. (5. ábra)

5. ábra: Exportérzékenység alakulása (1980–2015) a dél-amerikai régióban és az Amerikai Egyesült Államokban

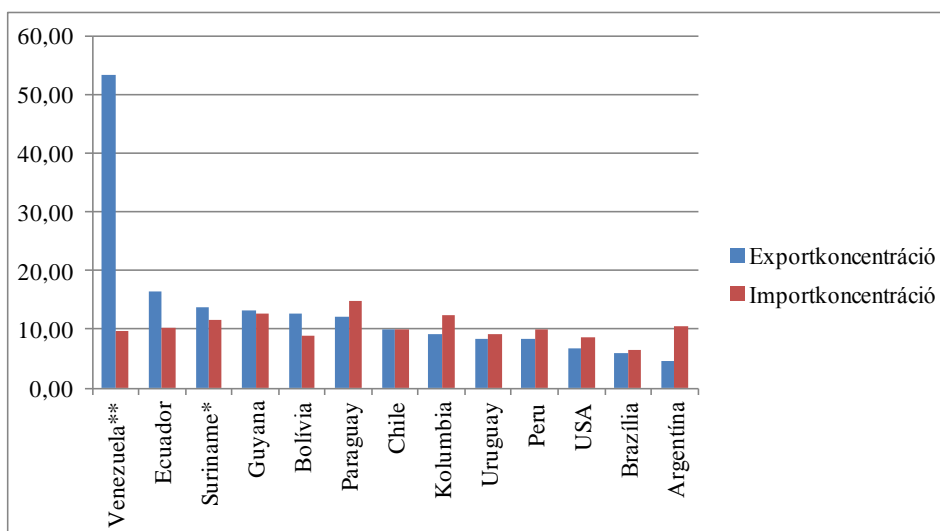
Forrás: Világbank (2016) adatai alapján saját számítás

A cserearány-mutató eredményei szerint az export átlagos vásárlóereje 2008-ig intenzíven nőtt, de az árak 2008. év végi összeomlását követően meredeken hanyatlott. Ez azonban átmenetinek bizonyult, 2013-ig újra javult az export vásárlóereje a vizsgált országokban. Ebben jelentős szerepe a stabil 100 USD körüli olajárnak (illetve az általában véve stabil nyersanyagáraknak), továbbá az USD erősödésének volt. 2014-ben az árcsökkenés jelei már mutatkoznak: kismértékben, de csökken a cserearány-mutató értéke az összes országban. Kijelenthető, hogy a vizsgált nemzetgazdaságokban a realizált komparatív előnyök relatív növekedése ment végbe 2000 és 2014 között, bár ennek mértéke széles skálán szóródik (6. ábra).

6. ábra: Cserearány-mutató alakulása (1980–2015) a dél-amerikai régióban és az Amerikai Egyesült Államokban az árukereskedelmre vonatkozóan (2000 = 100%)

Forrás: UNCTAD (2016) adatai alapján saját számítás

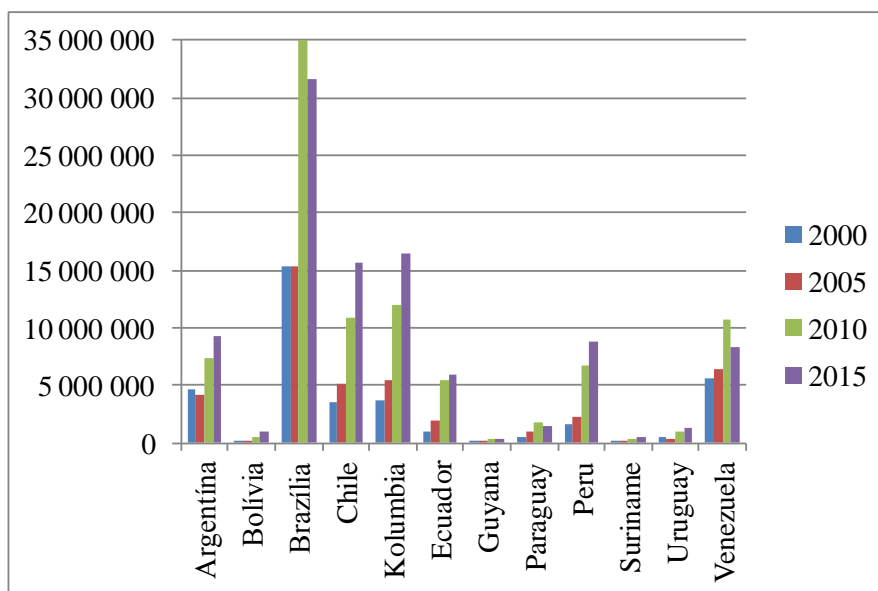
7. ábra: Herfindahl-Hirschman index alakulása a dél-amerikai régióban és az Amerikai Egyesült Államokban (% , 2015)

Megjegyzés: * 2014. évi adat; ** 2013. évi adat
 Forrás: WITS (2016) adatai alapján saját szerkesztés

Erőteljes export-, illetve importkoncentráció tapasztalható az összes dél-amerikai országban: míg az export esetében csak Argentína, Brazília, Kolumbia esetében nem éri el az első négy kereskedelmi partner részesedése az 50%-ot, addig az import tekintetében még nagyobb függőség tapasztalható, például Paraguayban négy országból származik a behozatal több, mint 70%-a (7. ábra).

A továbbiakban Dél-Amerika és az Amerikai Egyesült Államok közötti kereskedelem alakulását elemezzük.

Dél-Amerika és az Amerikai Egyesült Államok közötti kereskedelem alakulása

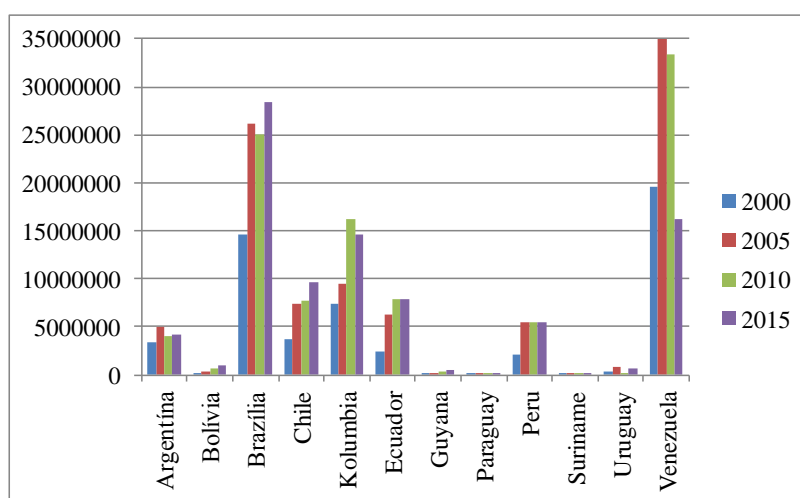
8. ábra: Az Amerikai Egyesült Államok exportja a dél-amerikai régióba (ezer USD, 2015)

Forrás: WITS (2016) adatai alapján saját szerkesztés

Brazília az Amerikai Egyesült Államok legfontosabb exportpartnere Dél-Amerikában, kivitelének több, mint 30%-a érkezett ide 2015-ben. Lula da Silva elnöksége idején jelentősen növekedés tapasztalható, ugyanakkor a 2015-ben tapasztalható gazdasági visszaesés a kereskedelemben is éreztette a hatását. A második legnagyobb kivitel Kolumbiába érkezik, ezt követi Chile, majd Peru. Paraguay és Venezuela kivételével az összes dél-amerikai országnak nőtt az Egyesült Államokból származó importja 2000 és 2015 között (8. ábra).

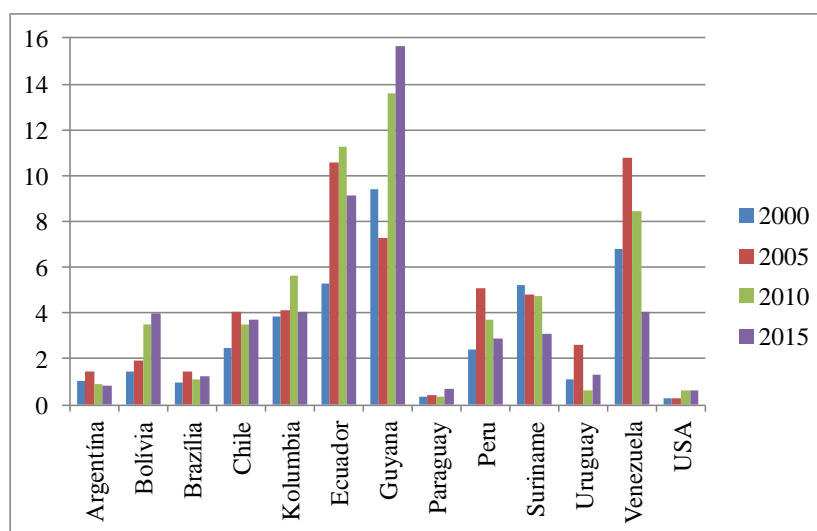
Az Egyesült Államok régióból származó importját elsősorban Venezuela és Brazília dominálja, az előbbiből származó behozatal jelentős részét a kőolaj teszi ki, mely értéke azonban közel felére esett vissza az Amerikai Egyesült Államokban lezajló palaforrardalom, illetve az árcsökkenés következtében. Őket követi Kolum-

bia és Chile, melyekkel (továbbá Peruval) bilaterális szabad kereskedelmi egyezmény van érvényben¹⁹ (9. ábra).

9. ábra: Az Amerikai Egyesült Államok dél-amerikai régióból származó importja (ezer USD, 2015)

Forrás: WITS (2016) adatai alapján saját szerkesztés

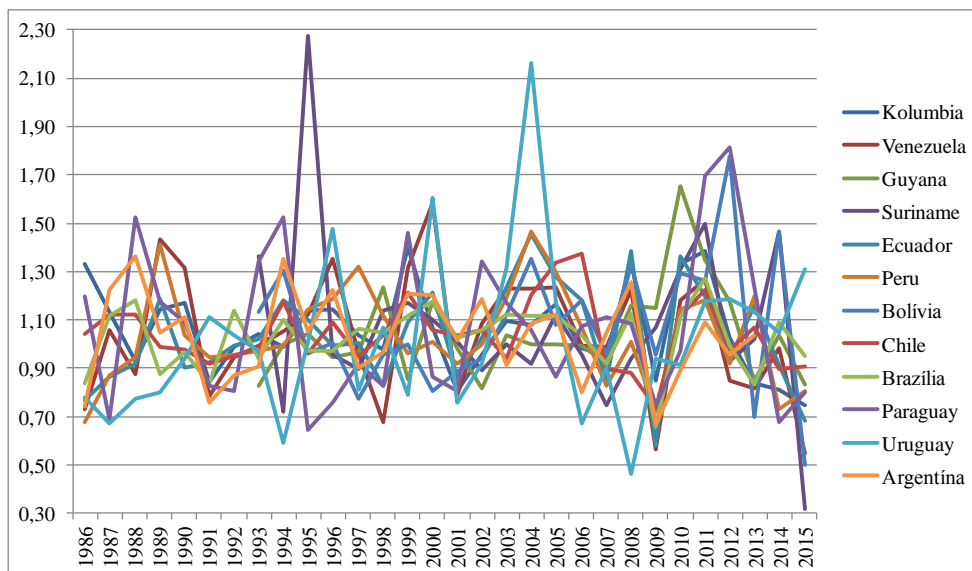

10. ábra: Az Amerikai Egyesült Államok és a dél-amerikai régió országainak exportintenzitása az egymás közötti kereskedelem tekintetében (% , 2015)

Forrás: WITS (2016) és a Világbank (2016) adatai alapján saját szerkesztés

¹⁹ USTR 2016.

Az exportintenzitási mutató számítása során Dél-Amerika országainak az Amerikai Egyesült Államok felé irányuló exportját vettük figyelembe (továbbá az Egyesült Államok kontinensre irányuló kivitelét). Az eredmények a klasszikus interdependenciát mutatják. Az Amerikai Egyesült Államok dél-amerikai régióba irányuló exportja nem éri el a GDP-jének az 1%-t, míg az egyes országok esetében az exportintenzitás jóval nagyobb eredményeket mutat, akár a 10%-ot is meghaladja. A számok természetesen az ország belső piacával fordított arányban nőnek, vagyis minél kisebb egy ország, illetve annak a kereslete (felvevő piaca), annál inkább rá van szorulva a külföldi kereskedelmi partnerekre – vagyis nagyobb lesz a kereskedelmi nyitottság is (10. ábra).

11. ábra: A dél-amerikai régió országainak exportérzékenysége az Amerikai Egyesült Államokba irányuló export tekintetében (% , 1986–2015)

Forrás: UNCTAD (2016) és a Világbank (2016) adatai alapján saját szerkesztés

Az exportérzékenységi mutató számítása során az előbbiekhöz hasonlóan szintén Dél-Amerika országainak az Amerikai Egyesült Államok felé irányuló exportját vettük figyelembe (továbbá az Egyesült Államok kontinensre irányuló kivitelét). A mutató jól érzékelteti a vizsgált időtartamban bekövetkező válságokat, így a *thai bath* összeomlásával kezdődő ázsiai pénzügyi válságot, a 2000-es *dotcom* lufi kipukkanását, illetve a 2008–2009-es gazdasági válságot. Ezek mindegyike nagy kilengéseket okozott, mutatva a kontinens külpiacokkal szembeni sebezhetőségét. Ha az eredményeket összehasonlítjuk a teljes exportra számított érzékenységi mutatóval (5. ábra) jóval nagyobb kilengéseket tapasztalunk, mely szintén megerősíti a szubkontinens Egyesült Államokkal folytatott külkereskedelmének változásait, az intenzitás csökkenését, a hangsúlyok eltolódását más partnerek felé (11. ábra).

ÖSSZEFOGLALÁS

Dél-Amerika országai számtalan szállal kötődnek az Egyesült Államok gazdaságához, de ezek a szálak az utóbbi években gyengülni látszanak. Az export- és import-partnerek között Kína egyre fontosabb szerepet játszik, dinamikusan nő a kereskedelem, amely együtt jár az Egyesült Államok szerepcsökkenésével. Ezek a változások rövidtávon pozitív hatással is járhatnak, hosszú távon azonban több az esélye a negatív következményeknek.

Eredményeink szerint Dél-Amerikának folytatnia kell az export diverzifikálását, hiszen abban jelenleg túlsúllyal jelennek meg a nyersanyagok. Ezzel csökkenthető lenne a világgazdasági folyamatoktól való függés, mely a politikai stabilitást is jelentősen elősegítené. A gazdasági növekedés fenntartásához szükséges az üzleti környezet javítása, bizonytalanságok csökkentése, a kereskedelem további liberalizálása.

BIBLIOGRÁFIA

BASSA–BUZÁS–LUDVIG–MAJOROS–SZÉKELY–DOBY–SZIGETVÁRI 2004

BASSA Zoltán–BUZÁS Sándor–LUDVIG Zsuzsa–MAJOROS Pál–SZÉKELY-DOBY András–SZIGETVÁRI Tamás: *Világgazdasági régiók*. Budapest, Perfekt, 2004, 219–241.

BLAHÓ–KUTASI 2010

BLAHÓ András–Kutasi Gábor: *Erőközpontok és régiók a 21. század világgazdaságában*. Budapest, Akadémiai, 2010, 249–295.

CHRISTIE 2009

CHRISTIE, Edward Hunter: Energy vulnerability and EU-Russia Energy Relations. *Journal of Contemporary European Research*, 5, 2, 2009, 274–292.

CHUANG-MA 2013

CHUANG, Ming Chih–MA, Hwong Wen: Energy security and improvements in the function of diversity indices – Taiwan energy supply structure case study. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 24, 2013, 9–20.

COMTRADE 2016

COMTRADE: *UN COMTRADE DATABASE*. 2016 <http://comtrade.un.org/> (2016. 07. 01).

FORBES 2016

FORBES: *Undermining America While Washington Sleeps: China In Latin America*. 2016

<http://www.forbes.com/sites/paulcoyer/2016/01/31/undermining-america-while-washington-sleeps-china-in-latin-america/#15f0f0ff6694> (2016. 07. 01).

HORNBECK 2011

HORNBECK, J. F.: *US.–Latin America trade: recent trends and policy issues*. Congressional Research Service, 2011, 10
<https://www.fas.org/sgp/crs/row/98-840.pdf> (2016. 07. 01).

KUTOR–NAGY–SEBESTYÉNNÉ SZÉP 2014

KUTOR Dániel–NAGY Zoltán–SEBESTYÉNNÉ SZÉP Tekla: *Világgazdasági régiók a XXI. században – kihívók és vetélytársak*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2014, 172.

IDB 2016

IDB: *Trade Trends Estimates – Latin America and the Caribbean*. Integration and Trade Sector, 2016,
<https://publications.iadb.org/bitstream/handle/11319/7330/Latin-American-Trade-Trends-2016.pdf> 13p. (2016. 07. 01).

IMF (2016):

IMF: *Database 2016* www.imf.org (2016. 07. 01).

LAKOS–SZIVI 2005

LAKOS István–SZIVI József: *Külgazdaságtan*. Budapest, Külkereskedelmi Oktatási és Továbbképző Központ, 2005, 228.

MAGYARICS 2014

MAGYARICS Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2014.

MAJOROS 2011

MAJOROS Pál: *Régiók a világgazdaságban*. Budapest, Perfekt, 2011, 266–284, 322–351.

TARJÁN 2016

TARJÁN M. Tamás: *1494. július 2. | Spanyolország ratifikálja a tordesillasi szerződést*. Rubicon, 2016,
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1494_julius_2_spanyolorszag_ratifikalja_a_tordesillasi_szerzodeset/ (2016. 07. 01)

WALLERSTEIN 1983

WALLERSTEIN, Immanuel.: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása – A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században*. Budapest, Gondolat, 1983.

WITS 2016

WITS: *World Integrated Trade Solution Database*. 2016
<http://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en> (2016. 07. 01)

WORLD BANK 2016

WORLD BANK: *Database 2016* <http://data.worldbank.org/> (2016. 07. 01)

WTO 2016

WTO: *Database 2016*

<http://stat.wto.org/Home/WSDBHome.aspx?Language=E> (2016. 07. 01)

UNCTAD 2016

UNCTAD: *UnctadStat Database 2016*

http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?IF_ActivePath=P,15912 (2016. 07. 01.)

USTR 2016

USTR: Free Trade Agreements – Office of the United States Trade Representative 2016

<https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements> (2016. 07. 01)

„LENNI VAGY NEM LENNI?” AVAGY LÉTKÉRDÉSEK CSIKÁNÓ MÓDRA

SZ. HALÁSZ DOROTTYA

Richard DOKEY–Carlos MORTON–VIRÁGOS Zsolt–VRAUKÓ Tamás:
Kis csikánó olvasókönyv. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2016, 142 oldal
ISBN 978-615-5626-11-1

2016-ban, a Miskolci Egyetemi Kiadó gondozásában látott napvilágot a *Kis csikánó olvasókönyv* címet viselő, hazánkban unikumnak számító kötet. A mexikói-amerikai közösség eredetét és beilleszkedési nehézségeit boncolgató egy novellát és két drámát, valamint a hozzájuk kapcsolódó elemzéseket Vraukó Tamás, a Miskolci Egyetem Angol Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszékének docense rendezte önálló kötetbe. Vraukó tudományos érdeklődésének egyik fókuszában az észak-amerikai kultúra és civilizáció, azon belül a mexikói-amerikai, azaz csikánó (angolosan *chicano*) közösség¹ tapasztalatai állnak, míg munkássága másik fő irányáról műfordításai tanúskodnak. Nem véletlen tehát, hogy a jelen kötetben sem csupán szerkesztőként jelenik meg, hanem a közreadott szépirodalmi művek avatott fordítójaként és az egyik kísérő tanulmány szerzőjeként is. Ilyen értelemben vett társzerzői között szerepel Virágos Zsolt, a Debreceni Egyetem Észak-amerikai Tanszékének irodalomtudós egyetemi tanára, valamint két amerikai író-egyetemi oktató Kaliforniából: Richard Dokey novellista és a csikánó Carlos Morton drámaíró.

Hazánkban az Egyesült Államokbeli spanyol ajkú népesség, azon belül a mexikói-amerikai közösség története és jelenlegi helyzete is kevésbé ismert. A tudományos figyelem – legyen az történelmi, gazdasági, kulturális, vagy egyéb aspektusú – csekély mértékben érintette Latin-Amerika térségét vagy az onnan – így például Mexikóból – elszármazottak USA-beli történetét. Egyebek mellett erre a hiányosságra hívja fel a figyelmet Vraukó Tamás a kötethez írt bevezető gondolataiban. Felvázolja továbbá a média, különösen a mozifilmek által hosszú időn keresztül közvetített, alapvetően negatív sztereotípiákat, melyek a spanyol ajkúakat, köztük a csikánókat

¹ A mexikói-amerikai közösség és a csikánó mozgalom történetére vonatkozóan lásd Horváth Emőke jelen kötetben publikált írását: Utószó helyett: mexikói-amerikaiak és chicánók. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. Tomus XXI. Fasciculus I*, 61–70.

is, vagy ápolatlan külsejű bűnözőkként, vagy – jobb esetben – szegény vendégmunkásként és gazdag házak szolgálóiként jelenítették meg. Ezeken az előítéleteken és a mexikói-amerikai közösséget sújtó gazdasági-társadalmi problémákon kívánt változtatni az 1960-as években indult, polgárjogi küzdelemmé szélesedett csikánó mozgalom, melynek egyes momentumai az utolsóként közreadott, Carlos Morton által írt *Barna Bölény* című drámában is megörökítésre kerültek. Vraukó félig-meddig kimondott célja is az, hogy változtasson a sztereotípiákon azáltal, hogy betekintést ad a spanyol-amerikai kultúra gazdagságába. Bár a közölt művekben feltároló sorsok egyike sem sikertörténet, hanem sokkal inkább a mexikói-amerikai – lelki – küzdelmeket bemutató, árnyaló írás, Vraukó megállapítása szerint „Eljött az egyenjogúság kora.” Elérkezett polgárjogi értelemben az Egyesült Államokban és elérkezett tudományos értelemben Magyarországon: ideje immár nagyobb figyelmet szentelni a spanyol ajkú/csikánó népesség eddig elhanyagolt történetének.

A kötetben elsőként közölt *Sánchez* című novella Richard Dokey (1933–) tollából származik, s eredetileg 1967-ben került publikálásra. Dokey évtizedeken át volt a San Joaquin Delta College (Stockton, Kalifornia) filozófia professzora, aki saját elmondása szerint azért választotta a tanári hivatást, hogy jusson ideje az írásra. Választása jó döntésnek bizonyult: sikeres, díjnyertes író vált belőle, aki nem csak novellák, de regények és színdarabok szerzőjeként is ismert.² Juan Sánchez története egy bevándorló története, akinek útja egy kis mexikói faluból vezetett az Egyesült Államokba, a Sierra Nevada hegyei közé. Juan fiatal feleséggel az oldalán döntött úgy, hogy maga mögött hagyja az ember életerejét idő előtt kiszívó forró Mexikót, mely szüleit már az előtt elragadta, hogy a fiú a tizenkettedik életévét betöltötte volna. Kaliforniában kívánta valóra váltani korántsem nagyratörő álmait: szorgalmas munkával gyűjtött pénzből vásárolt házat, autót és boldog családot szeretett volna. Juan számtalan sorstársához hasonlóan mezőgazdasági idénymunkásként dolgozott, ám sztereotípiákat meghazudtoló életet élt: kerülte a kocsmákat, a bordélyokat, a verekedést, s egyetlen vágya az volt, hogy mihamarabb hazatérhessen La Bellezának (jelentése: a szépséges) becézett feleségéhez. Vágyai maradéktalan megvalósítását azonban megakadályozta La Belleza nem tervezett terhessége, melybe az asszony belehalt. Kisfia, akit Juan Jesúsnak keresztelt, életben maradt, s születése után apját egyedül az éltette, hogy őt a felnőtté válásban segítse. Ám az örökösen a szépet kereső Juan lélekben ekkor már halott volt: a korábbi álmainak szerves részét képező, szeretett asszony nélkül úgy érezte megszűnt létezni. Már évekkel korábban megfogalmazódott benne a gondolat, hogy „a szeretete volt az egyetlen képessége, az egyetlen sikere egyébként jelentéktelen életében” (15. oldal), s La Belleza halálával szeretetének legfőbb tárgya tűnt el. Életének következő sorsfordító eseménye az a

² GILBREATH, Aaron: Line by Line. Lodi Author Richard Dokey Fishes for Meaning in Literary Waters and the Mokelumne. *Sacramento News & Review*. March 8, 2007. <https://www.newsreview.com/sacramento/line-by-line/content?oid=291833> (2017. 03. 02); STAFFORD, Sabra: Valley History Backdrop to ‘Hollywood Cafe’ Mystery. *Turlock Journal*. December 1, 2009. <http://www.turlockjournal.com/archives/2112/> (2017. 03. 04).

nap volt, amikor fiát elkísérte az új munkahelyének otthont adó városba. Juan szomorúan tapasztalta, hogy bár Jánosnak vannak céljai, épp olyan körülmények között – lepusztult környéken fekvő olcsó, koszos, bűzös szállodai szobában – fog élni és épp olyan életvitelt – kocsmái szórakozás – fog folytatni, amelyet ő maga mindig elkerült. Hazatérve autóját egy szakadékba lökte, majd mindenét elégette, s végül a házát is felgyújtotta. A helybéliek, akik valójában sosem fogadták el Sánchezeket egyenrangúnak, azt gondolták Juan is a lángok között veszett, s most fejfát állítottak neki a feleségéé mellett. Nem sejtették, hogy „Az a nap a fiával az ő saját felszabadulását jelentette,” vagyis „Juan Sánchez egyszerűen csak hazatért” (16., 17. oldal).

Richard Dokey novellájának értelmezésében Vraukó Tamás nyújt segítséget. *Narratívák: asszimiláció vagy integráció* című tanulmánya középpontjában az asszimiláció és integráció mint beilleszkedési és előrejutási stratégiák közti különbségek és az általuk kínált lehetőségek állnak. Vraukó felhívja a figyelmet az irodalomelméletben használt *asszimilációs narratíva* kifejezés félrevezető voltára, mivel az elnevezés azt sugallja, hogy a kisebbségek – köztük a bevándorlók – mindig a többségi társadalomhoz való teljes és tökéletes igazodást, az azzal való azonosulást kívánják. Az említett társadalmi csoportokból kikerülő szerzők művei azonban azt bizonyítják, hogy az elsődleges motiváló erő nem az etnikai-kulturális önfeladás iránti vágy – azaz a tényleges asszimiláció –, hanem a társadalmi ranglétrán való feljebbjutás, alapvetően a középosztályba való emelkedés kívánalma. Utóbbi viszont a tényleges beolvadást nem követelő társadalmi integrációval is megvalósítható. Ám az asszimilációs és integrációs törekvések között feszülő ellentét problémákat szül a befogadó társadalom és a bevándorló illetve kisebbségi közösségek viszonyában, különösen, ha egy olyan népes kisebbségről van szó, mint amilyen a XXI. század elején 35 milliós Egyesült Államokbeli spanyol ajkú lakosság. Esetükben egyes saját soraikból kikerülő politikusok (pl. a neokonzervatív Linda Chávez) is az asszimilációt látják a felemelkedés egyetlen reális útjának, ahogyan Sandra Cisneros is a *Ház a Mangó utcában* című regényében. Íróik többnyire mégis az integráció hívei: Rudolfo Anaya *Áldj meg, Última!*, Luis Rodriguez *Mindig rohanni – Bandaélet Los Angelesben* és Piri Thomas *Ezeken a gonosz utcákon* című regényei ezen vélemény bizonyítékai. Ám előfordulhat, hogy a nagy álmok szertefoszlának, mert sem asszimilálódni, sem integrálódni nem sikerül, s ez esetben a végeredmény tragédia. Ezt a lehetőséget láthatjuk megvalósulni Dokey főszereplőjének, Juan Sáncheznek a sorában.

Hasonlóan tragikus történetet mesél el, ámde egészen eltérő korban és helyszínen játszódik a *Kis csikáné olvasókönyv*ben másodikként közreadott színmű, az 1983-ban íródott egyfelvonásos *La Malinche*. A szerző, Carlos Morton (1947–), maga is a csikáné közösség tagja, drámaíró, rendező és a University of California, Santa Barbara oktatója.³ Korábban az ugyanitt működő Csikáné Tanulmányok Központjának

³ Carlos Mortonnal 2016. szeptemberi miskolci látogatása alkalmával Horváth Emőke készített interjút, amelynek átirata ebben a kötetben olvasható. Lásd: *Barna Bölény* és mások. Interjú Carlos Morton *chicano* szerzővel. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. Tomus XXI. Fasciculus I*, 48–60.

igazgatói tisztét is betöltötte. *La Malinche* című drámája a XVI. századi spanyol hódítás korába röpíti vissza az olvasót, s a spanyol-óslakos kapcsolatok feszültségeit, valamint a mesztic lét ellentmondásait mutatja be. A történet mintegy megelőlegezi azokat a beilleszkedési nehézségeket és konfliktusokat, amelyekhez hasonlókkal a későbbi századokban formálódó mexikói-amerikai közösségnek is szembe kell majd néznie, ezért ésszerűbb lett volna a kötet nyitányaként szerepeltetni ezt a művet. A dráma főszereplői valós személyek: Hernán Cortés (1485–1547), a modern Mexikó területén egykoron fekvő Azték Birodalom meghódítója és La Malinche (1505?–1529?), a konkvisztádor óslakos tolmácsa, bizalmasa, kedvese és Martín nevű fiának édesanyja. A történet azt a tragikus pillanatot örökíti meg, amikor Malinche szembesül a ténnyel, hogy a szeretett férfi saját társadalmi-politikai presztízsének és hatalmának növelése érdekében spanyol nőt vesz feleségül, s bár mesztic fiát nem tagadja meg, indián szeretőjétől szabadulni kíván. Malinche kétségbeesésében bosszút forral és méreggel átítatott díszes arany ruhát és fejéket ajándékoz az ifjú arának, aki azokat magára öltve még az esküvő napján életét veszti. Cortés iszonyú haragjában a nő keresésére indul, s amikor végre a nyomára akad, fiát holtan találja. Martínt, miután a korábban szőtt menekülési terv kudarcba fulladt, a titokzatos La Llorona a gyermek anyjának tudtával, apja kardjával gyilkolta meg. Malinche nem látta a boldogság lehetőségét mesztic fia számára egy olyan világban, ahol sem az óslakos, sem pedig a spanyol társadalom nem fogadta volna el őt teljes jogú tagjaként. A fiú meggyilkolása volt egyúttal a bosszú legkegyetlenebb módja Cortés el-lene elkövetett árulása miatt.

La Malinche tragikus történetét Virágos Zsolt *Csikánó dilemmák: Megjegyzések Carlos Morton egyfelvonásosa kapcsán* című terjedelmes és sokrétű kísérő tanulmánya követi. A szerző tíz rövidebb egységbe tagolja mondanivalóját. A dráma történelmi háttérének és írója élettörténetének, karrierjének, valamint munkásságának ideológiai szempontú és legfontosabb műveinek tartalmi jellegű bemutatását követően Virágos professzor a csikánó/csikána szavak értelmezését igyekszik megkönnyíteni az olvasó számára. Definíciója szerint a tipikus csikánó személy az Amerikai Egyesült Államok állampolgára, anyanyelve az angol, de többnyire spanyolul is beszél, vagyis kétnyelvű és kétkultúrájú. Ugyanakkor a szerző rávilágít a csikánó mozgalomban is testet öltött csikánó életérzés egyediségére és a kérdéses társadalmi csoport azonosítására használt egyéb címkék (pl. mexikói-amerikai, latin, spanyol-amerikai) jelentéseitől való eltéréseire. Ezután következik a *La Malinche* részletes ismertetése. Virágos elemzésének fókuszában a női főszereplő áll: képet kapunk a valós Malinche tudható és feltételezhető életeseményeiről, ellentmondásos alakjáról és történelmi szerepéről, magyar szerzők (Bánó Jenő, Passuth László) munkáiban való megjelenéséről, mindmáig alapvetően negatív megítéléséről és a XX. századi újraértékelők érveiről. A szerző részletes párhuzamot von Malinche és Euripidésznek a Kr. e. V. században született híres tragédiája, a *Médeia* főszereplője, valamint a két mű cselekménye és szimbolikája között, de értelmezésre kerülnek a Morton drámájában bőséges számban megjelenő prehiszpán nőalakok (pl. La Llorona) és azték istenségek is.

A kötetben utolsóként szereplő mű szintén Carlos Morton tollából való, ám a helyszín ezúttal az Amerikai Egyesült Államok, a dátum pedig 1974. A kétfelvónásos darab a csikánó mozgalom egyik emblemikus személyiségének, az ügyvéd Oscar „Zeta” Acostának (1935–1974?), azaz a címadó Barna Bölénynek a történetén keresztül egyszerre mutatja be a főszereplő életének és útkeresésének, valamint az általa képviselt mozgalomnak a főbb fordulópontjait. A mű másik kulcsfigurája is valós személy: Hunter S. Thompson (1937–2005), a gonzo újságírás⁴ atyja és a *Félelem és reszketés Las Vegasban* című kultuszregény (1972) szerzője. Utóbbi műve Zetával közös drog-delíriumos ámokfutásának élményeiből született. A *Barna Bölény* kiindulópontja a címszereplő 1974-es eltűnése Mazatlánnál, Mexikó partjainál. A csikánó mozgalom ügyvédjének máig tisztázatlan körülmények között veszett nyoma, holtteste soha nem került elő. A darab elején épp azért tér vissza a földi világra, hogy megkeresse a testét. Eközben találkozik Hunterrel, akivel közösen idézik fel Zeta gyermek- és ifjúkorát, karrierjének, valamint a csikánó mozgalomnak és az újságíróval közös emlékeinek főbb eseményeit. A párbeszéd a gonzo stílushoz híven nem nélkülözi a szleng és vulgáris kifejezések használatát, miközben – szinte érezhetően – mindent átjár az alkoholgőz, a cigarettafüst és a marihuána illata.

A dráma értelmezését egy újabb Virágos Zsolt által írt esszé segíti, igaz a *Megjegyzések Carlos Morton Brown Buffalo című drámájáról* elnevezésű írás jóval rövidebb és kevésbé átfogó, mint a *La Malinché*hez kapcsolódó elemzés. Tágabb kontextusba helyezve a csikánó mozgalmat, Virágos felhívja a figyelmet a „fekete” és „barna” polgárjogi küzdelmek között kialakult rivalizálásra, melynek oka a csikánók azon vélelme, miszerint az afroamerikaiak egyfajta kiemelt etnikai státuszt nyertek, miközben a hispán lakosságról az Egyesült Államok szinte megfélemedezett. A dráma főszereplőinek életútjaiban fellelhető sorsfordulók bemutatását követően a szerző a gonzo újságírás – a zszurnalisztikában kevésbé jártas magyar olvasó számára rendkívül hasznos – magyarázatával, s mindezeknek az amerikai ellenkultúra jelenségéhez való viszonyával folytatja ismertetését. Végül zárógondolatait Morton méltatásának szenteli, aki közönségének éppoly szabadságot ad az olvasottak/látottak értelmezésében, mint amilyen szabadságot Virágos Zsolt ad Morton mondanivalójának megragadásában. Két alapvető megoldást azért mégis kínál: a drámát az önpusztító életmód és/vagy a túlzott önsajnálattal elleni felhívásként értelmezi.

A *Kis csikánó olvasókönyv* terjedelmét tekintve valóban nem összemérhető egy vaskosabb antológiával, mégis értékes hozzájárulás nem csak az irodalmat kedvelők, de a más népek, népcsoportok története és kultúrája iránt érdeklődők számára is. A kísérő tanulmányok, amelyek kontextusba helyezik és interpretálják az olvasottakat lehetővé teszik, hogy azok is élvezettel vehessék kezükbe az itt közölt történeteket, akik nem rendelkeznek komolyabb előismeretekkel Mexikó vagy a csikánók törté-

⁴ A zszurnalisztikának ez a válfaja a tények és a fikció ötvözésére épít, s átmenetet jelent az újságírás és az irodalom között. Erős szubjektivitás jellemzi, mivel a riporter maga is részese az általa leírt eseményeknek, amelyeket a saját szemszögéből látta. A jelenség az 1960-as évek ellenkultúrájának zszurnalisztikai lecsapódása.

nelmére vonatkozóan. Néhány apróbb elírástól eltekintve, a szerzők és a fordító gördülékeny stílusban közlik mondandójukat ebben a már színét tekintve is figyelemfelhívó kötetben. Bár a *Barna Bölény* című dráma és a kapcsolódó esszé kivételével a közreadott művek korábban is publikálásra kerültek, így, egy csokorba szedve jóval árnyaltabb képet festenek a tárgyalt etnikumok és kisebbségek küzdelmeiről. Sok hasonló kötetre lesz azonban még szükség ahhoz, hogy a Vraukó Tamás által megfogalmazott „egyenjogúság kora” a csikánókra vonatkozó ismeretek tekintetében Magyarországon realitássá váljon.